

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

I. k. I. Tótfy: Solon additörvényéről. 20 f. — II. Tótfy: Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — III. Tarkanyi: A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. Szasz K.: A Nibelungének keletkezéséről és gyanitható szerzőjéről. 20 f. — V. Toldy F.: Tudományos hármasmaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiaink feladás. 20 f. — VI. Vambery: A keleti török nyelvről. 20 f. — VII. Imre S.: Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 60 f. — VIII. Bartalus: A magyar egyháznak szertartásos önélete a XVI. és XVII. században. Hangjegyekkel 1 K 20 f. — IX. Toldy: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 1 K 20 f. — X. Brassai: A magyar bővíttetett mondat. 40 f. — XI. Bartalus I.: A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai és nyomtatványairol. 40 f. (1867—1869.)

II. k. I. Moissey G.: A Konstantinápolyból legujabban érkezett négy Corvin-codex-ról. 20 f. — II. Szasz K.: A tragikai felfogásról. 40 f. — III. Joannovics: Adalékok a magyar szóalkotás kérdezéséhez. 40 f. — IV. Finlay: Adalékok a magyar rokon-ételeimről szóló értelmezéséhez. 40 f. — V. Tótfy: Solomos Dénes költeményei és a hétszügiteti görög népnyelv. 40 f. — VI. Zichy A.: Q. Horatius satírái. 40 f. — VII. Toldy: Ujabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 80 f. — VIII. Gr. Kuhn G.: A sémi magánhangszökről és megjelölésük módjairól. 40 f. — IX. Szilády: Magyar szófejezetek. 20 f. — X. Szénássay S.: A latini nyelv és dialek-tusai. 60 f. — XI. Szilády Áron: A defferekrol. 40 f. — XII. Szavorenzi J.: Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — III. k. I. Brassai: Commentator commentatus. Tárlatok Horatius satíráinak magyarázói után. 80 f. — II. Szabó K.: Apáczai Csári János Bársony Ákos fejedelemhez honytolt terve a magyar hazában felállítandó elői tudományos egyetem ügyében. 20 f. — III. Szabó L.: Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — IV. Vadnai: Az első magyar társadalom regény. 40 f. — V. Finlay: Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — VI. Barna F.: A főmű költészetről, tekintettel a magyar ösköltézetre. 80 f. — VII. Riedl Sz.: Emlékbeszéd Schleicher Agost, külső 1. tag felett. 20 f. — VIII. Dr. Goldsieber I.: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — IX. Riedl Sz.: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. Gr. Kuhn G.: Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — XI. Riedl Sz.: Van-e elfogadható alapja az ik-es ígek külön ragozásának. 40 f. (1872—1873.)

IV. k. I. Brassai: Paraleipomena kai diorthoszmena. A mit nem mondta a című rosszul mondta a commentatorok Virgilus Aeneise II-ik könyvére különös tekintettel a magyarrá. 80 f. — II. Balinth G.: Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 40 f. — III. Bartal A.: A classica philologiának és az összeliasztító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. 80 f. — IV. Barna F.: A határozott és határozottan mondatot. 40 f. — V. Dr. Goldsieber I.: Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletől hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. Hunfalvy P.: Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléseről. — II. Budenz J.: A nemzetországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléseről. 30 f. — VII. Fogarasi J.: Az új szókról. 30 f. — VIII. Tótfy F.: Az új magyar orthologia. 30 f. — IX. Barna F.: Az ilesz igekről. 30 f. — X. Szentes G.: A nyelvújításról. 30 f. (1873—1875.) — V. k. I. Barna F.: Nyelvészkezdő irájlamok a magyar népnél. 50 f. — II. Brassai S.: A neo- és paleo-oligia ügyében. 60 f. — III. Barna F.: A hangszínről a magyar nyelvben. 60 f. — IV. Ballagi M.: Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — V. Szasz K.: Emlékbeszéd Kriza János I. t. felett. 50 f. — VI. Bartalus I.: Művészeti és nemzetiségi. 40 f. — VII. Tótfy I.: Aesculapios. 1 K 60 f. — VIII. Barna F.: A mutató névmás libás használata. 20 f. — IX. Imre S.: Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — X. Arany L.: Béresz Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. Mayr A.: A lágy aspiratikus kiejtéséről a zsendben. 20 f. — II. Bánffy G.: A mandusul szertartásos könyve. 20 f. — III. Dr. Barna I.: A rómaiak satíriájáról és satírásról. 40 f. — IV. Dr. Goldsieber I.: A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlíva a keleti arabokéval. 1 K. — V. Szasz K.: Emlékbeszéd Jakab István I. t. fölött. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi L. II. Vassary K. III. Révész I. I K 20 f. — VII. Bartalus: Emlékbeszéd Mátray Gábor I. t. felett. 20 f. — VIII. Barna: A mordvaiak történelmi viszontagsága. 40 f. — IX. Tótfy: Erasmus. 40 f. — X. Joannovics: Az ik-es ígekről. 80 f. (1876.) — VII. k. I. Barna F.: Egy szavazat a nyelvújítás ügyében.

AZ ITALIAI NYELVCSALÁD

HELYZETE

AZ INDOGERMÁN NYELVEK KÖRÉBEN

IRTA

SCHMIDT JÓZSEF

(Fóliolvasta a M. Tud. Akadémia 1907. június 3-i ki ülésén)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1907.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMÓIÁJA

Az italiai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében.

BEVEZETÉS.

Az italiai nyelvcsalád.

Az apennini félszigeten a legrégebb időkben a legkülönbözőbb nyelvű népek tanyáztak: Etruriában a minden tekintetben izolált s bizonyosan nem idg. *etruscusok*, a Genuai-öböl téján a szintén allophyl, újabb felfogás szerint idg. *ligurok*, egyebütt idg. nyelvű népek: Alsó-Italiában görögök (iónok, dírok, achívok), Apuliában és Calabriában a kétes helyzetű, talán illyr *messapiusok* és *iapyyiusok*, Felső-Italiában a Padus mentén kelták (insuberek, cenomanusok, bojusok, lingonok, senonok), az Adriat-tenger északi mellékén az illyr *venetusok*, a félsziget többi részében az *italiai* nyelvű törzsek.

Az italiai nyelvű törzsek két főcsoportja: A) a *latin* és B) az *umbro-samnit* — számtalan apróbb dialektussal.

A) A *latin nyelc* (lingua Latina) neve dacára nem Latiuum, hanem csak Róma nyelve, a mely persze idővel az összes említett nyelvetet elnyomván egész Italiának alaphelyévé, söt a határokon túlterjeszkedve világnyelvvé, a mai «román» nyelvnek anyjává lesz s irott idiómájában mesterségesen konzerválva ma is változatlanul él tovább. Egyes latiumi városokban (Præneste, Lanuvium) dialektikus variansai voltak. Közel áll hozzá a *faliscus*, a Tiberis jobb partján etruriai területen fekvő Falerii tájnyelve, s valószínűleg a *siculusok* nyelve is.

B) Az *umbro-samnit* csoport fő képviselői: a) az *umber* és b) az *oscus* dialektusok. — a) A Tiberis felső folyása és az Adriai-tenger között beszélt *umber*, a melyhez valószínűleg a *volscus* is tartozik. Főképpen a hét iguviumi ércztáblából ismertes. Sajátos vonásai közül a mi szempontunkból figyelmet érdemelnek a következők: 1. az eredeti diphthongusok monophthongizálódása, pl. u. *uesclir* «*vasculis*»; o. *zicolois* «*diebus*», u. *tote* «in *civitate*»; o. *vial* «in *via*», u. *onse* «in *umero*»; o. *comenei* «in *comitio*», u. *ote* «aut»; o. *anti* «aut», u. *trifor* «*tribūs*»; o. *castrou* «*capitis*» (?); 2. a rhotacismus, pl. u. *sestentasiaru* «*sextantariarum*»; o. *egmazum* «*rerum*»; 3. a *ht* <*ft* hangcsoport, pl. u. *screhto* «*scriptum*»; o. *scriptas* «*scriptae*»; 4. az *-sm-* pronominalis elem, pl. u. *pusme* «*euui*», *esmei* «*huie*»; ói. *kásmái*, ásmái. — b) Az *oscus* nyelv voltaképpen a *samnitok* nyelve, a melyet Közép- és Del-Italiában (Samnum, Campania, Apulia északi része, Lucania és Bruttium) beszéltek s a melynek legfontosabb és legerjedelmesebb emlékei a tabula Bantima, a cippus Abellanus és az agnonei bronztáblácska. Igen közel állanak hozzá a *Sabelli* gyűjtönévé alá foglalt kisebb középitáliai törzsek (Marsi, Paeligni, Marrucini, Vestini, továbbá Hernici, Aequi, Aequiculi, Sabini, Praetutii és Picentes) dialektusai. Az *oscus* *specialis* sajátosságai között figyelemre méltók: 1. a vocalizmus eredetisége, a mely részben e nyelvjárás az italiai dialektusok között egyedül áll, sőt a görög kivételével egyetlen idg. nyelv sem fogható hozzá, v. ó. pl. o. *zicolois* «*diebus*»; gör. λόχοις < *-ōis, o. *vial* «in *via*»; gör. Θηβαὶ-γενῆς < *-āi, o. *comenei* «in *comitio*»; gör. δόρ τε-ōs, δικαιοὶ < *-ēi, o. *anti* «aut»; gör. αὐτοὶ < *anti, o. *castrou* «*fundi* v. *capitis*» (?); gör. σύναυσις < *-ōis; 2. az intervokális *s* megrögzése *z* alakjában, pl. o. *egmazum* «*rerum*»; gör. hom. τάων < *-āsōm.

Az *umbro-samnit* és a latin között jelentékeny az eltérés, sokkal jelentékenyebb, mint pl. a különböző görög dialektusok között. Ezen a latintól eltérő *umbro-samnit* közös vonások között különös figyelemre méltók a következők:

I. Phonetika. 1. idg. *kʷ* és *gʷ* labiovelarisok mint *p* és *b* folytatónak, pl. o. *pis*, u. *pisi*; lat. *quis* < idg. **kʷis*; o. *birus* «vivi»; lat. *vivos* < idg. **gʷiwas*, u. *benust* «venerit»; lat. *venit* < idg. **gʷem*.

2. ital. *kt* és *pt* folytatói *ht* és *ft* (az umberben folytatónak újra *ht*), pl. o. *Úhtavis*, u. *rehte*: lat. *Octāvius*, *rectē*; o. *scriptas* «*scriptae*», u. *screhto* «*scriptum*»; lat. *scriptus*.

3. ital. *ks* képviselője *s* (*s*), pl. o. *destrst* «*dextra est*», u. *desram-e* «in *dextram*»; lat. *dexter*.

II. Morphologia. Declinatio: 1. nom. pl. o. *aasas* «*aræ*», *scriptas* «*scriptæ*», u. *urtas* «*ortæ*», *iuengar* «*iuvencæ*»; cf. idg. **ekwās*, de lat. *equæ*.

2. nom. pl. o. *Núrlaniis* «*Nolani*», u. *Ikuvinus* *Iouinur* «*Iuvini*»; cf. idg. **ekwōs*, de lat. *poplo*, *lupī*.

Conjugatio: 1. inf. præs. act. o. *ezum*, u. *crom*, de lat. *esse*. 2. s-futurum o. *deiuast* «*iurabit*», u. *ferest* «*feret*».

Ezen eltérésekkel szemben az *umbro-samnit* és a latin között nagyszámú és fontos egyezések vannak, a melyek tehát az összes italiai dialektusok közös charakteristikájai:

I. Phonetika. 1. Az idg. sonans nasalisok mint *e*+nasalis jelentkeznek, pl. lat. *decem*, o. *deketasiū* «**decentario*» (redukált nasalissal, cf. *mistris* és *minstreis* «*minoris*»), u. *desen-duf* «*duodecem*» < ital. **dekem*; ói. *dáša*, gör. δέκα, óir *deich n-* < idg. **dekm*; lat. *testamentum*, o. *tristaamentud* «*testamento*» < ital. **mento-*; ói. *śrómatam* «*Berühmtheit*», ófn. *hlíumunt* «*Ruf*, *Leumund*», gör. κράτος-ώρπατζ < idg. **myto*; lat. *iuvencus*, u. *iuengar* «*iuvencæ*» < ital. **iuvenko/a-*; ói. *yuvásás* «*jung*», óir *ðae ðe*, kymr. *ieuane*, gót *juggs* < idg. **juwñkōs*.

2. Az idg. sonans liquidák mint *o*+liquidá lépnek föl, pl. lat. *vorsus*, o. u. *uorsus* «πλέθρον», u. *trah-norji* «*transverse*» < ital. **uort-*; ói. *vrittás* «*versus*», óir *frith* «*gegen*, *gegenüber*», ófn. *wurtum* «*wir wurden*», litv. *viršti* «*umfallen*», ószl. *vr̥tēti* «*vertere*» < idg. **uṛt-*; lat. *molta multa mulcta*, o. *moltam* «*multam*», u. *motar* «*multas*» < ital. **molk-*; ói. *mý-* «*Beschädigung*», gör. βλάβη «*Schaden*», ószl. *um्बъciti* «*bezähmen*» < idg. *mkʷi*.

3. Az idg. medialis aspiráták zöngéten spiransok alakjában folytatónak; így idg. *bh* > ital. *f*, pl. lat. *fuam futurus*, o. u. *fust* «*erit*» < ital. **fu-*; ói. *bhávati* «*er wird*», gör. φόστ, óir. *buith* «*Sein*», ófn. *būan* «*wohnen*, *bebauen*», litv. *báti*, ószl. *byti* «*sein*» < idg. **bheu*; idg. *dh* > ital. *p* (*f*), pl. lat. *facit rvehaked*, o. *fakiiad* «*faciat*», u. *façurent* «*fecerint*» < ital. **pak-*

(*fak-*); ói. *dháman-* «Satzung», gör. θηκη, gall. *dede* «posuit», gót *ga-déps* «That», litv. *déti*, ószl. *déti* «legen» < idg. *dhē; idg. *gh* > ital. *χ (h)*, pl. lat. *humus*, o. *huntru*, u. *hondra* «infra» < ital. *hom-; gör. χαυαί, litv. žemė, ószl. zemlja «Erde» < idg. *ghem.

4. Az idg. intervokális *s* folytatója ösitaliai *z*, pl. lat. *ero*, o. *ezum*, u. *erom* «esse» < ital. *ezo/e: gör. *horn*. ȝ(ə)ω, ói. ásat(i) «sit» < idg. *eso/e.

5. Idg. -tl- mint ösital. -kl- jelentkezik, pl. lat. *piaculum*, o. *sakaraktlum* «sacellum», u. *pihaklu* «piaculorum» < ital. suff. -klo-: ói. *vahítram* «Vehikel, Schiff», gör. ὄχεσθοι, ófn. *stadal* «das Stéhen; Stadel, Scheune» < idg. suff. -tlo-.

III. Morphologia. Declinatio. 1. Az o-tövekből képzett abl. sg. (pl. ólat. *Gnaivōd*, o. *dolud* «dolo»; ói. *vŕkād* «lupo» etc. < idg. *wlkʷōd) a többi vokális töveket befolyásolta, v. ó. ólat. *praídād*, o. *toutad* «civitate»; lat. *loucārid*, o. *úp slaagid* «ad finem», paelign. *fertlid* «fertili» etc.

2. Az o-tövekből képzett instr. pl. -ois > ital. dat.-abl. instr.-loc. pl. -ois (ólat. *oloes* «illis», o. *nesimois* «proximis»; ói. *vŕkaiš*, gör. λόγοις, litv. *vilkais* < idg. *wlkʷois) az ösitaliaiban a-tövekből -ais végű casust hozott létre, v. ó. lat. *terrīs*, o. *kerssnais* «cenis», u. *tekuries* «deuriis».

3. A konsonantikus és i-tövek nagy kiterjedésben keveredtek: lat. *lēgibus*, o. *ligis* «legibus» oly képzés, mint az i-töböl való o. *luisarifs* «lusoriis» (?), lat. *ovibus* (cf. ói. *dhibhyas*); az oscusban a kons. tövek sg. genitivusa az i-tövek analogiájára van képezve (*medikets* «meddicis»: *acteis* «partis»), a latinban megfordítva az i-tövek e casust a kons. tövek mintájára képezik (*ovis*: *hominis*) etc.

Conjugatio. 1. Az athematikus idg. *ésmi (ói. ásmi, gör. εἰμί, óir. am, gót im, litv. esmì, ószl. jesmь) helyett az italiaiban thematikus alak jelentkezik: *som (lat. sum, o. súm).

2. Thematikus aor. és reduplicatio nélküli perf. formák összeolvadtak, illetőleg meg nem különböztethetők: perf. lat. *fuit*, o. *fuid* «fuerit»; aor. ói. *ábhuvat*; perf. o. *kím-bened* «convenit», u. *benust* «venerit»; aor. ói. *ágamat*.

3. A régi idg. imperf. helyébe a latinban egy összetett alak lépett, a melynek első tagja valószínűleg egy *nomen actio-nis* valamelyen casusa, második tagja pedig a *bhēcā basisból

képzett augmentum nélküli athematikus aoristus: *bhūwām (ólat. conj. *fuam*, litv. *būvo* «er war»), illetőleg *bhūām (óir perf. és conj. präs. *ba*), a mely utóbbi alaknak folytatója a lat. *ābam* (*legē-bam* etc.) < *fām. Mivel az egyetlen és izolált o. *fu-fans* «erant» teljesen azonos képzésű alak, ez az imperfectum-kategória ösitaliai közös ujjtásnak tekintendő.

4. Szintén ösitaliai közös újítás a lat. conj. imperf. (eredetileg *sé-praeteritum* vagy *s-aor. ē-conjunetivusa*): lat. *foret*, o. *fusid* < ital. *fusēt; ide valók még o. *herrīns* «caperent», *putensius* «aperirent» és paelign. *upsaseter* «operaretur, fieret».

III. Syntaxis. Az italiai dialektusok szófűzése csaknem egészben azonos. Az ide vágó egyezések között különös figyelmet érdemelnek bizonyos synkretistikus jelenségek és a pronomen relativum eredete.

1. Synkretismus. Az idg. instr. sg. az italiaiban elveszett s functióját az abl. sg. vette át, úgyhogy az ital. abl. sg. *ekuōd (ólat. *Gnaivod*, *equō*, o. *sakaraktlūd* «sacello», *dolud* «dolo», u. *poplu* «populo») syntaktikai érték tekintetében = ói. instr. *ásvā* és abl. *ásvād*; az o-tövekből képzett idg. instr. pl. ösitaliai folytatója *ekuois (ólat. *oloes*, *lupis*, o. *Núrlanūis* «Nolanis», *zicolois* «diebus», u. *veskles uesclir* «vasculis») egyidejűleg mint az elveszett loc. és dat.-abl. plur. is szerepel s functio tekintetében = ói. instr. *ásvaiš*, loc. *ásvēšu*, dat.-abl. *ásvēkyas*.

2. Az idg. interrogativum-indefinitum pronominális tövek (*kʷo-, kʷā és kʷi-) folytatói (lat. *quo-*, *quā* és *qui-*, o. u. *po-*, *pā* és *pi-*) az összes italiai dialektusban relativ functiōhoz juttattak, v. ó. pl. o. *ligatūis Nuclaniūis*, *pūs* «legatis Nolanis, qui», *tribarakkiūs*, *pam* «édificium, quod» (cippus Abellanus); u. *mestrū karū frātru Atīieriu*, *pure* «maior pars fratrum Atiediorum, qui», *homonū duir*, *puri* «hominibus duobus, qui» (Tab. Ig. V. A, B).

IV. Lexikon. A szókincs távolról sem egyezik annyira, mint ezek után gondolná az ember; de azért jóformán csak az összehasonlító grammatika segítségével egész kifejezéseket és mondatokat latin ruhába lehet öltöztetni; v. ó. pl. o. *nep fatiūm nep deikūm pútians* «nec fari, nec dicere possint»; u. *ager emps et termnas* «ager emptus et terminatus»; pael. *ecuf incubat casnar oīsa aetate* «hic incubat canus [= senex] usq[ue] aetate»; falisc. *soied uino pipafo*, *kra karefo* «hodie vinum bibam, eras curebo».

Ezeken az egyezések alapul az *italiai nyelvcsalád* szükebb egysége és szorosabb összetartozása a többi idg. nyelvekkel szemben. Ezek az egyezések közös újítások, a melyeket csak azzal a fóltevessel lehet magyarázni, hogy az italiai törzsek valamikor kevésbé tagoltan s szükebb területen tanyáztak együtt, mint a történeti időkben.

Az italiai nyelvcsalád helyzete az indogermánban.

Az italiai «nyelvcsalád» fogalma azon alapul, hogy az italiai «dialektusok» nagy számú speciális phonetikai, morphologikai, syntaktikai és lexikális egyezést tüntetnek föl, a melyek alapján a többi idg. nyelvectől s ezek dialektusaitól elszigetelhetők. Elszigeteltségük természetesen nem teljes: eltekintve azon sajátosságuktól, a melyeknek az «idg.» jellegét megadják, vannak olyan vonásai, a melyek alapján egyes idg. nyelvekhez közelebbi vonatkozásban állnak, mint másokhoz. Hogy milyen vonások alapján, mely idg. nyelvhez, miféle vonatkozásban — erre akar feleletet adni a jelen értekezés, már a mennyire ez ez idő szerint és a rendelkezésre álló szűk keretek között lehetséges. Az összegyűjtött anyag következőleg van csoportosítva:

- I. Az italiai és az európai idg. nyelvek.
- II. Az italiai és a centum-nyelvek.
- III. Az italiai és a satem-nyelvek.

I. Az italiai és az európai idg. nyelvek.

Bizonyos italiai nyelvjelenségek az összes európai idg. nyelvben — ide számítva az órményt is — előfordulnak, de nem az indoíráni nyelvben. Így idg. *e* amott mint *e*, emitt mint *a* jelentkezik:

idg. *bhérō	lat. <i>fero</i> , gör. <i>φέρω</i> , óir <i>berim</i> , gót <i>baíra</i> , ószl. <i>bera</i> ,
	órm. <i>berem</i>
	óí. <i>bhárāmi</i> , av. 3. sg. <i>baraiti</i> , óp. 3. pl. <i>baranty</i>

A schwā indogermanicum képviselője az eur. idg. nyelvben *a*, az árjaságban *i*:

idg. <i>pstér</i>	lat. <i>pater</i> , gör. <i>πατήρ</i> , óir <i>athir</i> , gót <i>fadar</i> , órm. <i>hair</i>
	óí. <i>pitá</i> , av. <i>pita</i> , óp. <i>pitā</i>

Az eur. nyelvek *r* és *l* liquidáival az indoíráni nyelvben az egyetlen *r* áll szemben:

idg. *trejes	lat. <i>trēs</i> , gör. <i>τρεῖς</i> , óir <i>tri</i> , gót <i>þreis</i> , litv. <i>tr̄ys</i> , órm. <i>erekh</i>
	óí. <i>tr̄ayas</i> , av. <i>θr̄ayō</i> , <i>θrayas-ča</i>

idg. *leikʷ-	lat. <i>linquo</i> , gör. <i>λείπω</i> , óir <i>lēiccim</i> , gót <i>leihwa</i> , litv. <i>lēkū</i> , órm. <i>lkhanem</i>
	óí. <i>riyákti</i> , av. <i>irinaxti</i> , újp. <i>rēzað</i>

A szókincs, nevezetesen a kulturhistóriai és mezőgazdasági terminologia, szintén nagyszámú egyezést tüntet föl, a melyek az árja nyelvben hiányoznak. Behatóan foglalkozott velük FICK (Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas. Göttingen 1873), a kinek adatai ma már természetesen kiegészítésre és helyesbítésre szorulnak. Olyan persze nem sok van ez egyezések között, a mely valamennyi európai nyelvben előfordulna, de minden lehet és kell számolni azzal az eshetőséggel, hogy egyes megfelelések imitt-amott elkallódtak. Azzal a fóltevessel viszont, hogy az összes megfelelés az árjaságban is megvoltak s csak utóbb vesztek el, az európai kozos szókincs jellege és nagy tömege határozottan ellenkezik.

Mi e jelenség magyarázata?

Az indoíráni nyelvek felsorolt és más egyéb sajátosságai (BARTHOLOMÄ, Vorgeschichte der iranischen Sprachen, 2. BRUGMANN, Gr. I², 6) közösen végrehajtott újítások, a melyek a közelebbi összetartozásnak legbiztosabb kritériumai. Az egységes indogermánság kebelében tehát az európai és ázsiai indogermanok elődei között ősrégi időkben nyelvhatárnak kellett keletkeznie — nyilván vándorlás révén, mert az indoíráni törzsek ma az indogermánság szélső keleti szárnyát képezik. Minután az árják így izolálódtak, kifejlődött az árja *alapnyelv* — relative későn, a mint ezt az árja-lituszláv egyezések nagy száma bizonyítja (l. ezeket HIRT, Die Indogermanen, 588). Hogy az európai idg. nyelvek az árával szemben közelebbi rokonságban állnak, illetőleg hogy *európai alapnyelv* is volt, azt többen is (M. MÜLLEN, LOTTNER, FICK) folttették; de e fólteést, a mely ellen már JOH.

SCHMIDT (Die Verwandtschaftsverhältnisse der idg. Sprachen, Weimar 1872) szót emelt, bizonyítani bajos és bebizonyítani eddig nem sikerült. A phonetikai egyezések ugyanis mint sem bizonyithatnak, mert nem közös újítások, hanem változatlan folytatásai idg. *alapnyelvi* viszonyoknak, a melyek tehát az árjaság szükebb körében is megvoltak s' kimutathatólag későbben alterálódtak: a palatalis törvény tanúsága szerint az árjaság az *e* hangzóval kelt vándorutjára (cf. ói. *ca*: lat. *que*, de ói. *kakút*, *kakūdmān*: lat. *cacūmen* < **cacūdmen*, ói. *lēkħas*: lat. *coxa*), a schwából keletkezett ösárja i még nem lehetett tiszta i-szinű hangzó, mert nem palatalizál (cf. ói. *ōkvān*: *ūyati*, *tīgħiż*: *tējatē*), s hogy az egységes ösárja *r* nivellálódás eredménye, azt mutatja egyebek közt az, hogy az óindben csaknem minden *l*-«gyökér» mellett egy párhuzamos *r*-«gyökér» jelentkezik (cf. *liptas*, *riptas*: lat. *lippus*; *lēħi*, *rēħi*: lat. *lingo*), az irániban pedig még idegen eredetű szavakban is *r* lép az *l* helyébe (cf. óp. *bābiruš*: *Bābīlu*; *nādintabairah*: *Nidintubél*). A mi pedig a lexikális egyezéseket illeti, ezekre újabban már végkép semmit sem akarnak adni (KÖSSINNA, KRETSCHMER, HIRT). Chronologiail szempontból a szókincs csakugyan semmit sem mondhat: a lexikális megfelelések a legkülönbözőbb időkben keletkezhettek s szállhattak egyénről-egyenre, népről-népre, mig az összes idg. népek kozkincsévé lettek. Abból tehát, hogy valamely szó az összes európai idg. nyelvekben megvan, semmikép sem következik, hogy már az alapnyelvben is megvolt. Következik azonban más valami: a geographiai kontinuitás, sőt az ethniki homogeneitás (v. ö. SCHRADER, Sprachvergleichung u. Urgeschichte, I^o. IV. Kap.). Lexikális egyezéseknek ugyanis, a mint általában bármiféle nyelvi összefüggésnek, föltétele a területi érintkezés. Egyes szórványos esetekben ugyan egy-egy szó igen messzire eljuthat a közbeeső területek érintése nélkül is, de a szavak vándorlásának természetes útja a szomszédságban alapuló nyelvi átszűrődés, s az európai lexikális egyezések nagy száma csak szomszédsági viszonyok folyvételével magyarázható. Igaz továbbá, hogy lexikális és ethniki egyformaságok nincsenek szükségek oksági kapcsolatban, és azt a foltevest, hogy valamely szó csak egy osztatlan és egységes ösnép körén belül terjedhet el, a nyelvtörténet lépten-nyomon megezáfola. De ez a methodikus

kételkedés, a mely egyes szavaknál minden helyén van, indoklatlan hyperkritikává lesz, mihelyt az összes európai lexikális egyezések egész tömegéről van szó, mert az a foltéves, hogy az egész közös európai szókincs allophyl rétegeken szűrődött volna át s így vált volna kozkincses, elméletileg megezáfoltatlan ugyan, de gyakorlatilag egyenesen a képtelenséggel határos. A priori valószínű, hogy a kérdéses megfelelések még abból az időből valók, mikor az európai indogermánok még geographiai kontaktusban állottak s relative homogen ethniki tömeget alkottak (már a mennyire nyelv és race összefügg), úgyhogy a különböző pontokon keletkezett lexikális újítások nagyjában még a Jon. SCHMIDT fele hullámelmélet értelmében terjedhettek szét. Hogy mikor, arra esak ez a felelet: történetelőtti időkben, a mi semmi esetre sem jelenti azt, hogy: az alapnyelv korában. Hogy *alapnyeliek*-e a szóban forgó egyezések vagy történetelőtti kölcsönzések, az — tekintve, hogy itt minden történeti perspektiva hiányzik — egészen elődhözhetetlen s bizonyos tekintetben félősleges kérdés is, mert hiszen az «alapnyelv» lényegében tudományos fictio s minden esetre oly ruganyos fogalom, hogy legjobb vele semmit sem kezdeni. Legtanácsosabb tehát egyelőre azzal a szerény eredménnyel beérni, hogy az európai indogermanok s tchát az italiaiak is nyelci és geographiai tekintetben már a történetelőtti időkben is közelebb állottak egymáshoz, mint az árjához.

II. Az itáliai és a centum-nyelvek.

Ez a sovány eredmény sokat nyer jelentőségből, ha a gutturalisok folytatásait nézzük az egyes idg. nyelvekben. E szempontból ugyanis az idg. nyelvek tudvalévőleg két csoportra oszlanak, a melyeket BRADKE nyomán *centum*- és *satem*-csoportnak szokás nevezni, az előbbihez tartozik az itáliai, görög, kelte, german, illyr, az utóbbihoz az árja, örmény, albán, baltoszláv, thrakophryg.

A *satem*-nyelvekben a gutturalisok terén két újítás jelentkezik. Az egyik az, hogy az idg. palatalisok mint spiransok folytatódnak:

- ői. *šatám*, av. *satom*, litv. *szimtas*, ószl. *suto* [iráni kölesön-zés?] — de:
gör. *éxatov*, lat. *centum*, óir *cét*, gót *hund* < idg. *k^mtóm
- ői. *ájati*, av. *azaiti*, örm. *atsem* — de
gör. *äyw*, lat. *ago*, óir *agim*, óizl. inf. *aka* < idg. *a^geti
- ői. *vahati*, av. *vazaiti*, litv. *vetu*, ószl. *vezə* — de
gör. *þyoz*, lat. *veho*, óir *fén*, gót *ga-wiga* < idg. *we^{gh}o/e-

A másik újítás az, hogy a labiovelarisok elveszítették az ajakgömbölyítést és összeestek a velarisokkal:

- ői. *catvāras*, av. *caθicārō*, litv. *keturi*, ószl. *četvrije* — de
gör. *tētzwęc*, lat. *quattuor*, óir *cethir*, gót *fidwōr* < idg. *h^wetwor-
- ői. *jivás*, litv. *gývas*, ószl. *žirъ* — de
lat. *vivos*, óir *béo*, gót *qius* < idg. *g^wiwos
- ői. *gharmás*, nv. *garomō*, ópor. *gorme* — de
gör. *θερμός*, lat. *formus*, óir *gorm*, ófn. *warm* < idg. *g^wher-

A *centum*-nyelvek közös újítása a satem-nyelvekkel szemben általános foltlevés szerint a velaris és palatalis zárhangok összeesése:

- gör. *zpisac*, lat. *cruor*, óir *crú*, óizl. *hrár* —
ői. *kravíš*, av. acc. *xrūm*, litv. *kraūjas*, ószl. *krъvъ* < idg. *krew-
- gör. *stézos*, lat. *toya*, óir *teg*, ófn. *dah* —
ői. *sthágati*, litv. *stogas*, ószl. *o-stegъ* < idg. *steg-
- gör. *stsižos*, óir *tiagaim*, gót *steiga* —
ői. *ati-štigham*, litv. *staigytis*, ószl. *stigna* < idg. *steigh-

Ha az idg. nyelvek mai elhelyezkedését nézzük, a satem-nyelvek területe keleti Európa és Ázsia, a *centum*-nyelveké pedig (a görögötől eltekintve) nyugati Európa. A nyelvek ilyetén elosztódása minden bizonynal történetelőtti időkbe megy vissza, mert a szóban forgó újítások csak összefüggő területen következhettek be. Ez a jelenség tehát nem lehet más, mint a minek a legnagyobb egyértelműséggel nyilvánítják is, *dialektismus*, az

idg. nyelvek differenciálódásának legrégebbi kimutatható nyoma, a melynek kiindulópontja könnyen meghatározható. Ismeretes ugyanis, hogy a gutturalis sorok a keleti csoportban nem egyszer át vannak törve (BECHTEL, Hauptprobleme 372. KRETSCHMER, Einl. 108. BRUGMANN, Grr. I² 545):

- litv. *peku*, ópor. *peku* — de ői. *pásuž*, av. *pasuš*; litv. *klausýti* — de ószl. *slyšati*; ószl. *svekru*, *svekry* — de litv. *szeszuras*; litv. *akmū*, ószl. *kamy* — de ői. *ásmā*; ői. *bhárgas* — de litv. *berszti*; ői. *rócaté* — de *rúšan* etc.

Ez a tünnemény — már akár dialektuskeveredés (BARTHOLOME, Vorgesch. 22), akár történetelőtti kölesonzés (BRUGMANN, Grr. I². 547) — nyugaton teljesen ismeretlen. A palatalisok spirantikus affectiójára tehát keleten kezdődött és nyugat felé haladt, de a mai satem-nyelvek területét nem lépte át. E nyelvek területén valahol egy indifferens zóna keletkezett, a spiransok és zúrhangok kieserelődésének helye. A *satem*-nyelvek tehát *nyelvi* és *területi* tekintetben közelebb állnak egymáshoz, mint a *centum*-nyelvekhez.

A *centum*-nyelvek szorosabb összetartozásának a velarisok és palatalisok összeesése volna a bizonyítéka. Könnyű belátni, hogy ez a bizonyíték csak arra az esetre áll meg, ha BEZZENBERGER nyomán csakugyan három gutturalis sort kell felvennünk. Mind a három sort azonban tényleg egyetlen nyelv sem különbözteti meg — eltekintve két rész és szórványos latin és görög nyomoktól (BRUGMANN, KyglGr. 158) és PEDERSSEN szerint az albántól, a melynek tanúsága azonban a priori gyanús (HIRT, IF. 17, 388. HERMANN, KZ. 41, 58). Valószínűleg csak két sor volt: egy *h^w*- és egy *h*-sor, a mely utóbbi keleten világos színű hangzók előtt mint *h*, egyebütt pedig mint *k* lépett föl (BARTHOLOME, Vorg. 22. HIRT, BB. 24, 218) — és pedig még az apophonia (ablaut) kifejlődése előtt, tehát protoidg. időkben. Ez a satem-nyelveknek amugy is biztos összetartozását még jobban bizonyítaná, de a *centum*-nyelvekben a velarisok és palatalisok összeesése nem volna közös újítás. De igenis ilyennek tekintendő nézetem szerint a *labialisatio* — az a jelenség, hogy a labiovelarisok a velarisra következő labialis *w* affectio hatása alatt a *centum*-nyelvek bizonyos dialektusaiban nagyban és egészben

úgy folytatódnak mint az eredeti labialisok. Egészen így áll a dolog az itáliai nyelvcsalád *umbro-samnit* ágában:

o. <i>petora</i> «quattuor», u. <i>petur-pursus</i> «quadrupedibus»: lat. <i>quattuor</i>	
o. <i>Bavianud</i> «Boviano», u. <i>bue</i> «bove»: ói. <i>gāuš</i>	
u. <i>fōner</i> «faventes», lat. <i>favēre</i> : ószl. <i>govēti</i> «venerari»	

A mint az utolsó példából látható, a medialis aspirata az összes itáliai dialektusokban mint labialis spirans jelentkezik.

Éppen így viselkednek a görögben az *aeol* dialektusok:

lesb. πέσσωρες, hom. πέσσωρες, beeot πέτταρες: att. πέτταρες, ion. πέσσωρες, dór. πέτταρες	
thess. βελλόμενος, beeot βειλόμενος: att. βειλόμενος, lokr. δειλόμενος, dór. δηλόμενος	
beeot Φεατίας, Θειό-φεατος: att. πόθος, Pind. θέσσασθαι	

A mint a példákból is látható, bizonyos körülmények között (BRUGMANN, Gr. Gr.³ 112) a labiovelarisok az egész görögsgében labialisokkal folytatódnak.

A tünemény a kelte dialektusokban is jelentkezik, csak hogy itt — nyilván további dialektus-keveredés folytán — nem jelentkezik oly szabályosan: a gallnak egy része és a britanniai dialektusok a *p* < *kʷ* megfelelés tekintetében az *umbro-samnit* és *aeol* dialektusok színvonalán állnak, de idg. *gʷʰ* folytatása *g*, mint az óirben, viszont idg. *gʷʰ* képviselője az óirben is, tehát az egész kelten, *b*:

gall. <i>petor-ritum</i> , cymr. <i>pētguar</i> , újbret. <i>pevar</i> : óir. <i>cethir</i> , cf. ói. <i>catvāras</i>	
cymr. <i>buch</i> «bos», óbret. <i>bou-tig</i> «stabulum»: óir. <i>bó</i> «bos», cf. ói. <i>gāuš</i>	
cymr. <i>gor</i> «Brut»: óir. <i>gorm</i> «warm, rot», cf. ói. <i>gharmás</i>	

Hasonló dialektikus variációt a germánban nem találunk. Analog jelenség azonban az, hogy idg. *kʷʰ*-hangok olykor úgy folytatódnak, mintha idg. *p*-hangok volnának; az alteratio első sorban (kizárálag?) a tenuisra szorítkozik, de ennek fejében egyes esetekben az egész germánságra kiterjed:

gót. <i>fulwōr</i> , ófn. <i>fior</i> , ósz. <i>fūar</i> , angsz. <i>flōwer</i> , óizl. <i>fōrer</i> , cf. ói. <i>catvāras</i>	
gót. <i>simf</i> , ófn. <i>simf</i> , ósz. <i>ſif</i> , angsz. <i>ſif</i> , óizl. <i>ſimf</i> , cf. ói. <i>páncā</i>	

Ezt a jelenséget közönségesen úgy magyarázzák, hogy a labiovelaris tenuis egy szomszédos labialis hatása alatt változik át labialissá (BRUGMANN, Grr. I², 615. II. 475. KvglGr. 176. KLUGE, Vorg. 375. WILLMANNS, DGr. I. 22). De ez a magyarázat cserben hagyja az embert oly esetekben, mint

óizl. <i>ulfr</i> : ói. <i>vřkas</i> — óizl. <i>ylgr</i> : ói. <i>vrki</i>	
ófn. <i>simf</i> : ói. <i>páncā</i> — ófn. <i>füst</i> < *fun̥stiz: ói. <i>pantzi</i>	

ZUPITZA (Die germ. Gutturale, 35) gutturalis és labialis «gyökér-determinativumok» alternaciójára gondolt, a mi általában sokkal megnyugtatóbb, de az imént érintett esetekben sehol sem valószínű — kivált, ha azt látjuk, hogy bizonyos materiális megfelelések minden centum-nyelvben vannak és számukra közös alaplatk szerkeszthető:

o.-u. * <i>pompē</i> , cf. o. <i>púmpērias</i> , u. <i>pumpērias</i>	
«*quincuria»	
gall. <i>pepmē-ðoska</i> , cymr. <i>pimp</i> , újbret. <i>pemp</i>	< * <i>pempe</i>
gor. <i>aeol</i> <i>pepmē</i> , Alk. <i>pepmōn</i> , thess. <i>ðeñx-þepmē</i>	
gót. ófn. <i>simf</i> etc.	

o.-u. * <i>ponto-</i> , cf. o. <i>Piuntiis</i> «Quintius», u. <i>pontes</i>	
«quiniones»	
gor. <i>pepmētōs</i> (mindennél! gort. <i>piñtōs</i> < * <i>piñtētōs</i> < <i>pepmētōs</i>)	< * <i>pemptos</i>
ócymr. <i>pimphet</i>	
gót. <i>simfta-taikhunda</i> , ófn. <i>simfto</i> , óizl. <i>simfti</i>	

Hogy ilyfélé materialis egyezések egymástól függetlenül jöttek volna létre, a legnagyobb mértékben valószinütlén. E fölöttéves esak úgy volna érhető, ha a *p* < *kʷʰ* változásnak általános physiologai alapja volna; ámde a labialis helyett mindenütt megjelen a gutturalis, illetőleg ennek folytatója:

lat. *quīnque, quīntus* — gör. *πέντε* (mindenütt, olykor az aelban is!) — óir *cóic, cōiced* — sváb *fuchzē* *15*, *fuchzk* *50* < idg. *penkʷe, *penkʷtos

Nem marad más hátra, mint foltenni, hogy a kérdéses germán nyelvjelenség is valami összefüggésben van a labialisációval. A centum-nyelvek valamelyikében a labiovelarisok valamikor labialisokká változtak s ez a változás hullámalakban, tehát összefüggő területen, hatott el a többi centum-nyelvükbe: a germánt az újítás hulláma csak érintette, a többi centum-nyelvükben dialektikus variációt idézett elő, mire a *kʷ-* és *p-* dialektusok között megindult a kiegyenlítődés, a mely termékesztesen különböző nyelvükben különböző fokig haladt előre. E kiegyenlítődés révén került be a latinba *bōs* az umbrosannitból, az aelba *πέντε* a többi gör. dialektushól, az óirbe *bō* a britt dialektusuktól (l. még alább 42. I.).

Ha a velarisok és palatalisok összeesése nem volna újítás, akkor a *labialisatio* az egyetlen közös kapocs a centum-nyelvük között, a melynek azonban phonetikai jellege kiváló fontosságot kölcsönöz. Ilyenmű újítások elterjedéséhez ugyanis szoros és huzamos nyelvi érintkezés szükséges. A kérdéses változás tehát igen korán következhettet be, mikor a centum-népek még aránylag szűk területen laktak együtt s talán szorosabban összetartozó és bizonyos értelemben egységes tömeget képeztek a satennépekkel szemben, a melyektől talán teljesen és végképpen el is szakadtak (l. alább 69. I.). Bármint álljon a dolog, az italiai nyelvcsaládnak a centum-nyelvükkel kell szorosabb összefüggésben állnia. S ez úgy is van. Vannak ugyanis A) graeco-italo-kelta és B) italo-kelta-germán *partialis* egyezések.

A) Graeco-italo-kelta egyezések.

Az italiai, görög és kelta nyelvük két további phonetikai újítás fonálán függnek össze.

Az egyik az, hogy az intervocalis *j* (*i*) mind a három nyelvben nyomtalanul eltűnik:

lat. <i>trēs</i> , o. <i>trīs</i> < ital. * <i>trēj̥es</i> gör. <i>τρεῖς</i> , gort. <i>trēs</i> < ósgör. * <i>tr̥os[̥]es</i> óir <i>tri</i> , újeymr. <i>tri</i> < óskelta * <i>trēj̥ēs</i>	} < idg. * <i>trējes</i>
---	---------------------------

V. ö. ezzel ellentétben: gör. *ἴα* «eam» < idg. **ejām*; ófn. *sāiu* < idg. **sejō*; gör. *tūaddijē*, óir. *tueggia*, ófn. *zweito* < **dwojēm*. Ez a j egyebütt is megmarad, cf.: ói. *tráyas*, av. *θrayas-ča*, litv. *trej̥i*, ószl. *treje* etc.

Az újítások másik kategóriája az ablaut terén jelentkezik. Így idg. *er, el, em, en* [*rr, ll, mm, nn*] a három centum-nyelvben mint *ar, al, am, an* lép föl, a germánban mint *ur, ul, um, un*; a baltoszlávban a redukált *e* hangzó mint *i* jelentkezik, az árjában nasalisok előtt mint *a*, liquidák előtt az óimben mint *i, u*, az avestában mint *a* (HIRT, Der idg. Abl. 14—19). Az *er, el* kapcsolatok viszonyai egészen világosak:

lat. <i>caro</i> , o. <i>carneis</i> «partis», u. <i>karu</i> «pars», gör. <i>καρνινός</i> , óir <i>searaim</i> «trenne»: litv. <i>skirti</i> «trennen, scheiden» < idg. *(s)ker —
--

lat. <i>salio</i> , gör. <i>ἄλλομαι</i> , óir <i>tarm-cho-sal</i> «Übertretung»: ói. <i>prá-sulati</i> «stöszt hinein» < idg. * <i>sel</i> —

Az *en, em* kapcsolatok folytatásai az italiaiban analogikus képzések elharapódása folytán gyéren jelentkeznek, illetőleg latin hangtörvények hatása alatt nem egykönnyen ismerhetők föl. Ezért az uralkodó felfogás szerint idg. *en* [*vn*] = ital. *en*. Hogy azonban idg. *en, em* = ital. *an, am* (v. ó. most HIRT, IF. XXI. 167—169) annál valószínűbb, mert az idg. redukált *e* egyébként is minden helyzetben mint *a* jelentkezik: lat. *aper*, u. *abrof* «apros»: ahd. *ēbur* < idg. **eprois*; lat. *patere*, o. *patensins* «aperirent»: gör. *πετάνωμι* < idg. **pet̥i-*. Az eredeti viszonyok képet mutatják még a következő megfelelések:

lat. <i>manere</i> , gör. <i>μανίνει</i> [WALDE, s. v. <i>memor</i>], óir <i>do-moiniur</i> < * <i>do-mainiur</i> «meine»: gör. <i>μναῖψ</i> , ószl. <i>m̥n̥eti</i> < idg. <i>*m̥n̥ē</i> —

o. <i>an-censto</i> «incensa», u. <i>an-takrēs</i> «integris», óir <i>anse</i> < * <i>an-asse</i> «schwera»: gör. <i>un-wunands</i> «sich nicht freuend» < idg. * <i>en-</i> . —
--

Rendkívül jellemző továbbá az az alak, a melyben kétféle néhérz basisok *RS* [rete: *RR*] formációja *er̥*, *el̥*, *em̥*, *en̥* [*r̥, l̥, m̥, n̥*] föllép. Ez az alak: *rā, lā, mā, nā*, még a germánban,

valamint az árjában és lituszlávban éppen a második redukált hangzó tünt el:

lat. <i>grānum</i> , óir <i>grán</i> «granum»: gót <i>kairn</i> , litv. <i>žērnis</i> «Erbse», ói. <i>jīrpás</i> «zerrieben» < idg. b. * <i>gerā</i>	gör. <i>τράπες</i> : ói. <i>jūrṇās</i> «alt» < idg. b. * <i>gerē</i>
lat. <i>plānus</i> [cf. V ²] litv. <i>plónas</i> «dünn» < idg. b. * <i>pelā</i>	óir <i>lán</i> «voll», gör. <i>πλαθος</i> , gót <i>fulls</i> : ói. <i>pūrṇās</i> , litv. <i>pilnas</i> «voll» < idg. b. * <i>pelē</i>
lat. <i>nātus</i> , gall. <i>-gnātus</i> , gör. <i>γνητός</i> : gót <i>kunps</i> «abstammend», litv. <i>žindau</i> «sauge», ói. <i>jātās</i> «Sohn» < idg. b. * <i>genē</i>	lat. <i>gnārus</i> , óir <i>gnāth</i> «bekannt, gewohnt»: gót <i>kunnan</i> , litv. <i>pažinti</i> «kennen» < idg. b. * <i>gene/o</i>
lat. <i>māteries</i> [cf. V ¹] gör. <i>δέμας</i> < idg. b. * <i>demā</i>	gör. <i>δημήτος</i> : ói. <i>dāmtás</i> «gezähmt» < idg. b. * <i>domā</i>

Megjegyzendő még, hogy mivel idg. *e* és *o* folytatása a vizsgált nyelvekben egyaránt *a*, azért idg. *ero*, *elo*, *emo*, *eno* közvetlen folytatásai kent *ara*, *ala*, *ama*, *ana* várhatók. Ezek a görögben tényleg sokszor meg is vannak s olykor, bár ritkán, az italiaiban és keltában is jelentkeznek (HIRT, Abl. 67—68; IF. XXI, 162—167):

lat. <i>alacer</i> : cf. V ¹ gör. <i>ἀλατῆρ</i> < idg. b. * <i>elā</i>	lat. <i>janitricēs</i> [helyesen: <i>janetricēs</i> ; WALDE, s. v.]: ói. <i>yātā</i> < idg. b. * <i>jenā</i>
lat. <i>calam</i> «elam»: gót <i>hulundi</i> «Höhle» < idg. b. * <i>kela</i>	gall. <i>tri-garanus</i> , cymr. <i>garan</i> «Kranich» [cf. V ¹] gör. <i>γέρανος</i> < idg. b. * <i>gʷerō</i>
óir <i>tarathar</i> «terebra» [cf. V ¹ lat. <i>terebra</i>] < idg. b. * <i>terē(i)</i>	

B) Italo-kelta-germán egyezések.

Más esetekben az italiai a kelta és germán nyelvekkel halad párhuzamosan s a görögötől erősen eltér.

Ezen egyezések közt igen érdekes, bár nem a legválogatottabb, az ösidg. accentus-viszonyoknak gyökeres megváltoozása: az ösidg. szabad (a szótágok számától és mennyiségtől etc. füg-

getlen) szóaccentus mind a három nyelvben az első szótághoz kötött és erősen exspiratorikus accentussá változott. — Az ösitaliaiban az új accentus hatása főleg a közép- és végszótágok synkopáiból jelentkezik:

lat. <i>dexter</i> , o. <i>destrst</i> «dextra est», u. <i>destre</i> «in dextro» < * <i>déks(i)teros</i> : gör. <i>δεξιτέρος</i>	lat. <i>am-puto</i> , o. <i>am-vianud</i> «circutus», u. <i>an-ferener</i> «circumferendi» < * <i>ámf(i)</i> : gör. <i>ἀμφί</i>
lat. <i>über</i> < * <i>liber(o)s</i> : gör. <i>ὑλεθερός</i> ; o. <i>húrz</i> < * <i>hórt(o)s</i> : gör. <i>χόρτος</i> ; u. <i>Ikuvins</i> < * <i>Íguvīn(o)s</i> : cf. gör. <i>zopaxtivōs</i>	

A latin hangzószín-változás azonban nem össitaliai jelenség, v. ó. lat. *integer*, de u. *antakres* «integris»; lat. *genitus*, de o. *Genetai* «Genitae»; lat. *conceptum*, de falise. *cuncaptum* etc.) — A kelte viszonyok megitélesét megnehezíti az a körülmeny, hogy a gallus accentuatióról ügyszölván semmit sem tudunk s hogy a britanniai dialektusokban már ösközösségek idejében az öskelta pənultima viselte az exspiratorikus accentust. Az óirben azonban az első szótág volt hangsúlyozva, s ennek az állapotnak a többi kelte dialektusokban is maradtak nyomai (HIRT, Der idg. Akzent, 45. BRUGMANN, Grr. I². 977); az első szótág erős exspiratorikus accentusa szintén synkopákat idézett elő a közép- és végszótágokban:

óir <i>imm-chom-are</i> «Frage» < * <i>imb(i)</i> : lat. <i>am-puto</i>	óir <i>ingen</i> «puella, filia» < * <i>en(i)-genā</i> : ogm. inser. <i>inigena</i>
óir <i>marcach</i> «equester» < * <i>marcāc(o)s</i> : cf. o. <i>távtiks</i> , u. <i>fratreks</i>	óir <i>fer</i> «vir» < * <i>wir(o)s</i> : lat. <i>vir</i> ; óir <i>fáith</i> «vates» < * <i>wáit(i)s</i> : cf. lat. <i>dōs</i> < * <i>dót(i)s</i> , <i>nostrās</i> < * <i>nostrāt(i)s</i>

A germánban legfőképpen a végszótágokban jelentkeznek reductiák:

gót <i>sátja</i> , ófn. <i>sízru</i> «setze» < * <i>sát(i)jō</i> : ói. <i>sädāyāmi</i>	óizl. <i>verr</i> , angsz. <i>wer</i> «Mann» < * <i>wir(a)z</i> : lat. <i>vir</i> , óir <i>fer</i>
ófn. <i>werdan</i> , gót <i>waŕpan</i> , angsz. <i>weorðan</i> , óizl. <i>verda</i> < * <i>wér-ponon</i> : ói. <i>vártanam</i>	

A perfectum-reduplicatio az ösitaliaiban, óirben és ösgermánban hangsúlyozva volt, az indogermańban nem:

lat. *tutudī*, gót *staistāut*, de ói. *tutōda*
óir *ro chuala* < **cola* < **cúclova*, de ói. *sušrāva*
angsz. *reord* < **rérōd*, gót *raírōþ*, de ói. *rarādha*

Az egyező hangsúlyú materiális egyezések közül fölemlíti jük ezeket:

lat. *neptis*, óir *necht*, ófn. *niftila*, de ói. *naptí*
lat. *pater*, óir *athir*, gót *fadar*, de ói. *pitá*, gör. *πατήρ*
lat. *māter*, óir *máthir*, ófn. *muoter*, de ói. *mātā*

Hogy ez az egyezés az első szótag hangsúlyozásában véletlen volna, nem valószínű; de másrészt kétségtelen, hogy egy egységes italo-kelta-germán epochából sem datálódhatik, a mint gondolták. Ismeretes ugyanis, hogy a germánban a lautverschiebung periodusában a Verner-féle törvény tanúsága szerint még megvolt az ösidg. szabad accentus:

gót *fadar*, ófn. *fater* < ösgerm. **fapér* < idg. **patér*
gót *bröpar*, ófn. *bruoder* < ösgerm. **bróþor* < idg. **bhrátōr*

Úgy látszik tehát, mintha a germánt ki kellene a triasból küszöbölni. Ámde éppen az óir és a germán egyezik abban, hogy verbalis compositióban a verbumnak első szótagját hangsúlyozzák, miig a latin tölük eltérően a præverbiumot:

óir *do-mélim* «vescor», *do-bérid* «fertis, datis» (csak imperat., *tá-mil* «vescere», *táibrith* «ferte, date»)
gót *and-hájja* (de *anda-hafts*), ófn. *fír-túom*, *ir-lónbom*, *ob-lázzu*, *zir-gángu* (de *frätat*, *úrloub*, *ábláz*, *zárgang*) — ellenben lat. *con-sicio* < **cón-faciō*

A keltának és germánnak ez az egyezése oly feltűnő, hogy történeti összefüggés folyetele nélkül alig érhető meg. Ez az összefüggés tényleg föltételezhető, csak relative késői keletünek kell tekinteni: miután az accentus-forradalom italiai és kelta területen lezajlott, az új hangsúlyozást a keltáktól átvették a germánok, a mely népek — mint ezt a germánban található kölesönszavak mutatják — a germán lautverschiebung periodusa taján, tehát aránylag kesön, élénk érintkezésben állottak egymással. Az újítás tehát még a hullámelmélet értelmében általánosodhatott el, bár csak lépésről-lépéstre s nem egyidejűleg.

Mutatis mutandis ez az italo-kelta összefüggésre is alkalmazható: ha az óir hangsúlyozás esakugyan nem volna öskelta (BRUGMANN, KvgI Gr. 63), akkor a keltának legalább gael csoportja területi összefüggésbe juthatott az italiaival s így bármelyik fél részt vehetett a másiknak újításában. Partialis egyezéseknek nem kell szüksékképpen ugyanazon időből származniok, söt jól megfontolva a dolgot, ez nem is lehetséges. A centumnépek elődei idők múltán annyira szétáradtak s oly nagy — bár összefüggő — területet foglaltak el, hogy nem csoda, ha valamely újítás csak nagy idő múlva jutott el a terület távolabb eső pontjaira, vagy egyáltalában el sem jutott. Hogy különböző nyeltek dialektusai között is lehetnek partialis egyezések, magától értetődik; erre éppen a centum-nyelveknek *p*- és *kʷ*-dialektusai szolgáltatnak találó példát.

Minden tekintetben megbizhatóbbak, söt teljesen megnyugtatók bizonyos phonetikai egyezések. A legnagyobb figyelmet érdemli közöttük az idg. *tʰt* < *tt*, *dt* sorsa. Ez a hangkapcsolat háromféle, alakban folytatódik a különböző idg. nyelvekben: az óindben mint *tt*, az irániban, görögben és baltoszlávban mint *st*, az italiai, kelta és germán nyelvekben (így KRÜTSCHMEIER, Einl. 168, ellenére) mint *ss*, hosszú vocalis, diphthongus és consonans után mint *s*:

ói. *sattás* — av. *hastō* — lat. *ob-sessus*, u. *sesust* «sederit»;
angsz. óizl. *sess* «Sessel» < idg. *setʰtos*

ói. *vittás* — gör. *ἄ-τοτος* — lat. *vīsus* < **vīssus*; óir *ro fess* «scitum est»; ófn. *gi-wissō* < idg. *witʰtos*

ói. *vṛttás* «versus» — cf. ószl. *vṛṣta* «Lage, Zustand», litv. *vīrsti* «umfallen, sich wandeln» — lat. *vorsus*, cf. o. *Fsp-opei* «Versori», u. *trah-uorji* [*rf* < *rs* < *rss*] < idg. **wṛt̥tos*

NB. Mint speciális külön nyelvi fejlemény a *tt* bántatlan marad: lat. *attingo*, gót *attēkan*, óir *atreba* «habitat», gall *Atrebates* [*ad* + *t⁹*].

Hogy idg. *tʰt* az irániban, görögben és baltoszlávban mint *st* jelentkezik, az physiologialag egészen megnyugtató és termésszes fejlemény, a mely tehát különböző nyelvekben és területeken egészen függetlenül is fölléphetett, söt idg. *tʰtr* az italiaiban és germánban is tényleg mint *str* folytatódik (L. alább 53).

Ellenben italo-kelta-germán *ss* < idg. **st* olyan meglepő és sajátos hangváltozás, hogy véletlen egyezés nem lehet, tehát a szóban forgó nyelvek szorosabb összetartozásának kritériuma.

Még egy éppily föltűnő phonetikai egyezés van az italiaiak umbro-samnit ágában, a keltában és a germánban: a gutturalis és labialis *tenuis + t, s* hangkapesolatokban ugyanis a *k* és *p* mint *χ* és *f* spiransok lépnek fel. A részletek következők:

1. *χt* < idg. *kt* (*kt, kt, kʷt*):

{ o. *r[i]htūd* «recto», u. *rehte* «recte»; óir *recht* «Gesetz»; gót *raíhts*, ófn. *reht* — de lat. *rectus*, gör. *ἀρετός* < idg. **rek̥tos*

2. *χs* < idg. *ks* (*ks, ks, kʷs*); az umbro-samnitban és a keltában *ss* (*s*) jelentkezik, de a fejlődés irányára minden bizonyával *ks* > *hs* > *ss*:

{ o. *destrst* «dextra est», u. *destram-e* «in dexteram»; óir *dess* «dexter», gall. *Dexsiva*; gót *taihswa* «rechts» — de lat. *dexter*, gör. *δεξις* < idg. **déks-*

3. *ft* < idg. *pt*; az umberben és a keltában *ht*, illetőleg *cht* lép fel, de a fejlődés vonala nem lehet más, mint *pt* > *ft* > *χt*:

{ o. *scriptas* «scriptae», u. *scrihitor* «scripti» — de lat. *scriptus* óir *cacht* «Dienerin»; gót *hafts*, ófn. *haft* «captivus» — de lat. *captus*

4. *fs* < idg. *ps*; a germán megmaradt a fejlődésnek e fokán, mik a keltában és az umbro-samnitban *ss, s* jelentkezik (így a vulgaris latinságban is: *isse*, mint o. *essuf*, u. *esuf* «ipse» — de lat. class. *ipse*); a fejlődés útja: *ps* > *fs* > *hs* > *ss*; pl.:

{ o. *osii* [ns] «adsint» < **os-siins* — de lat. *ob-sint* [u. *osatu* «operator» < **ossatu* < **op(e)sātōd* — cf. lat. *operari*] óir *lassair* «Flammen» < **laps-*, cf. λάψω ófn. *refsen* «tadeln, züchtigen», cf. ói. *rāpas* «Gebrechen, Verletzung»

E hangváltozások összefüggése annál valószínűbb, mert germ. *χt, ft* < idg. *kt, pt* áttöri a lautverschiebung törvényét, a melynek értelmében germ. **χp*, **fp* volna várható (cf. STREIT-

BERG, Urgerm. 115. WILMANS I, 22). Hogy a latin az umbro-samnitból eltér, annak többfélé oka lehet. Így lehet, hogy az italiai népek e hangváltozások idejében már oly nagy területen éltek, illetőleg nyelveik már annyira különböztek, hogy az újítás hulláma a latin csoportot már el nem érhette. Az sem lehetetlen, hogy a hangváltozásban részt vett a latin is, de aztán valamelyes okból (görög befolyás alatt?) visszatért az eredeti állapotokhoz — a mint a latin tenuisok kezdődő aspiratiójára is általában visszafejlődött s a román nyelvekben nem folytatódik, v. ö. *ancora* [*< gör. ἀγκών*] > *anchora* > ol. *ancora*; *sepulcrum* > *sepulchrum* > ol. *sepolero* (SOMMER, Hb. 288).

Az italo-kelta-germán összefüggésnek van egy morfológiai bizonyítéka is: a tulajdonság-abstractumokat képző -*tū(i)*-formans, a mely ezenkívül még esak az egyetlen av. *gađötüt-* «Räubertum, ·bande» szóban fordul elő (tehát nem produktív egyebütt) s a melylyel az árjában és a görögben a hasonló funkciójú -*tāt(i)*- áll szemben:

| lat. *juventūs*, óir *óitīu* < **(j)owintū(t)s*, cf. gót *gamaindūps* — de
| ói. *sarvätät-*, *sarcätätīž*, av. *haurvatät-*, gör. *ἀλέτης*

A két formanst megkísérítették -*twāt(i)*- alakra visszavezetni (Hirz, Hb. 206), mik mások két különböző eredetű conglutinatumnak tartják (BRUGMANN, Grr. II², 450). Mind a két esetben érdekes és jelentős az idg. nyelvek elosztódása, valamint az is, hogy az italiaiiban mind a két formans megvan:

lat. *juventās* [cf. o. *Herentateis* «Veneris», pael. *Herentas*] — de óir *óitīn*

lat. *unitàs* — de óir *oēntu*, ócymr. *untaut* «unitas»

lat. *commūnitas* — de gót *gamaindūps* «communitas»

Nagy jelentőségű végre az a körülmény, hogy az italiai, kelta és germán nyelvekben oly rendkívül nagy a lexikális egyezések száma (KRETSCHMER, Einl. 117—118. KLUGE, Vorg.² 326). Ime egy kis gyűjtemény:

lat. *cribrum*; óir *criathar*; angsz. *hriddar*, ófn. *(h)rittara*

lat. *porca*; cymr. *rhych*; ófn. *furuþ*, angsz. *furh*

lat. *piscis*; óir *iasc*; gót *fisks*, ófn. *fisc*

- lat. *vātēs*; óir *fáith* «dichter»; gót *wōds* «wütend, besessen»
 lat. *vāstus*; óir *fás* «leer»; ófn. *wuosti*, angsz. *wēste*
 lat. *caecus*; óir *caech*; gót *haihs* «einäugig»
 lat. *vērus*; óir *fir*; ófn. *wär*, angsz. *wēr*
 lat. *alius*; óir *aile*; gót *aljus*
 lat. *alo*; óir *alim* «nähre»; gót *alan* «aufwachsen», óizl. *ala*
 «nähren»
 lat. *oc-culo*; óir *celim*; ófn. angsz. *helan*
 lat. *fio*; óir *biu*; angsz. *béo* < *bh(w)ijō

Egyező praeponiták, illetőleg præfixumok:

lat. <i>ad, adsum, o. az</i> (= <i>ads</i>), <i>adfust</i> «aderit», u. <i>asam-ar</i>
«ad aram», <i>arveitu</i> «advehito»; óir <i>ad-gládur</i> «appello»;
gót <i>at, atwisan</i> , ófn. <i>az, azwesan</i> «adesse» < *ad | lat. <i>cum, convenio, o. com, kúmbened</i> «convenit», u. <i>com,</i>
<i>combifiatu</i> «nuntiato»; óir <i>co n-, comalnaim</i> «ich erfülle»;
germ. <i>ham-</i> , pl. gót <i>han-dugs</i> «weise» [óir <i>cond</i> «Sinn,
<i>Verstand</i> » < *kom-dho-, cf. <i>comitθpuzi</i>], ófn. gót <i>hansa</i> , angsz.
<i>hōs</i> «Schar» [< *kom-sōd] etc. < *kom. Továbbá: lat. <i>con-</i>
<i>ventioniūd</i> , volsc. <i>co-uehriu</i> «curia», u. <i>co-uertu</i> «revertito»;
óir <i>cōir</i> , gall <i>co-vēros</i> «gerade, rechts»; gót <i>ga-qima</i> «con-
venio», <i>ga-baira</i> «confero» etc. < *ko. |
|---|---|

Megjegyzendő végül, hogy italiai törzs-nevek a keltáknál és germánoknál is szerepelnek, cf. *Umbri: Ambrones, Volsci* < **Vole-sci: Volcae, Marsi: Marsi, Marsigni* (HIRT, Idg. 164).

Az imént felsorolt græco-italo-kelta és italo-kelta-germán egyezésekkel következik, hogy az italiaiak a történetelőtti időben huzamosabb ideig éltek a kelták, germánok és görögök szomszédságában. Ha az egyezéseknek ez a két kategóriaja egyazon korból való, akkor a priori valószínű, hogy abban a korban a görögök, kelták és germánok már nem lehettek egymással közvetlen érintkezésben. E kérdés előláncosan összefügg az italiai nyelvcsalád szerepének és helyzetének meghatározásával.

Ha a görögök, kelták és germánok a kérdéses időben együtt vagy legalább egymás tözsmezőségeban tanyáztak, akkor két-két nyelv között partialis egyezéseknek kell jelentkezniük. A kérdés tehát ez: vannak-e a) *græco-kelta*, b) *græco-germán* és c) *kelto-germán speciális megfelelések*?

a) *Græco-kelta* egyezések.

A græco-kelta viszonyokat KRETSCHMER (Einl. 166—67) vizsgálta meg. A tőle összehordott anyagban egyetlen phonetikai megfelelés van, ez is a rendkívül problematikus idg. *p*-hangok teréről:

gör. ἄρπτος, gall <i>artos</i> , ir <i>art</i> < *arktos — de ói. <i>fk̥sas</i> , av.
<i>arəšō</i> , lat. <i>ursus</i> < idg. *ṛk̥pos, *ark̥pos |
|--|

Viszont HIRT (IF. 4, 44 és Idg. 614) azt tartja fontosnak, hogy az intervocalis *s* a görögben és keltában mint *h* folytatódik:

gen. gör. <i>tē̥s(s)oc̥</i> , óir <i>tige</i> < *tege(s)hō(s) < idg. *tegesos — de
 gen. gót <i>riq̥izis</i> , lat. <i>generis</i> |
|--|

De ez a hangváltozás a görögben ősrégi, a keltában minden valószínűség szerint meglehetősen késői (BRUGMANN, Grr. I², 772).

A lexikális megfelelések között legtöbbet bizonyítana a következő præpositio:

gör. *zata*: gall *cata-* [*Catalauni* etc.], ócymr. *cant*, óir *cēt*

De a hangviszonyok, mint KRETSCHMER maga bevalija, homályosak. A præpositio analyse BRUGMANN (KvglGr. 455, 479) szerint: *km̥-t- s. *km̥ nem más mint a fontebb tárgyalt *kom (v. ö. még BLANKENSTEIN, IF. XXI, 112). Söt az egész *k̥m̥t-, *komt meglehet a *kom præpositióval összefüggő lat. *contrā* alakban (így WALDE s. v. ellenére, bár kételkedve, PRELLWITZ s. v. *zata*), a mint az ósital. *postero- BRUGMANN (Grr. II², 325) szerint kétféleképpen elemezhető: *pos-tero- vagy *post-ero-. — Egy másik præpositiós megfelelés:

gör. *diā*: gall *dia-* [*Diarilos, Diasulos*]

KRETSCHMER szerint is kétséges — A fönnymaradó három egyezés közül kettő nem speciális græco-kelta: gör. πῆλον, óir *mīl* «Tier» megvan a germánban és örményben is (PRELLWITZ s. v.); a gör. θῆρι, óir *ferg* «Zorn» megfelelésnek, a mint KRETSCHMER is mondja, az indben is van megfelelője: *ūrjā* «schwellende Kraft», s az állítólag közös jelentésfejlődés függetlenül is be-

állhatott (cf. ói. *ijs* «Erquickung, Kraft», *ijsirás* «regsam, kräftig», gör. *ἴερός* «kräftig»; gör. *οἰτρός* «Wut», lat. *ira*, av. *aēsma-* «Zorn». PRELLWITZ s. v. *īpaz*. WALDE s. v. *īra*).

b) Graeco-germán egyezések.

A szintén csekély számú græco-germán egyezések KRETSCHMER művében (Eintl. 167) mind lexikálisak, tehát a priori nem sokat bizonyíthatnak. A legérdekesebb közük: gör. *ἀξοώ* < **āxōwaj*, gör. *hausja* < **kousjo*, a mely állítólag az **ak-+ous-* ein scharfes Ohr habend* compositumon alapul, nem græco-germán ujjtás, mert ide tartozik még igen valószínűleg a lat. *custos* is (WALDE s. v. *caveo*). A hátralévő három egyezésre természetesen semmit sem lehet építeni.

A græco-kelta és græco-germán speciális egyezések tehát fölötté problematikusak: phonetikai és morphologai egyezések ügyszöván nincsenek közöttük, a lexikális egyezések pedig csekély számúak és kétségesek. A görögök tehát a kérdéses történetelőtti időkben már nem érintkezhettek közvetlenül a keltekkel és germánokkal s így az A)nállatt felsorolt nem speciális görög és kelta egyezések csak az italiai nyelvcsalád közvetítésével jöhettek létre, a mi más szavakkal annyit tesz, hogy a görögöket és kelteket az itáliaiak *ülasztották el egymástól*.

c) Kelto-germán egyezések.

A kelto-german partialis egyezések ugyanazon kifogás alá esnek, mint az előbb említettek: közös hangtani és morphológiai ujjtások, a melyek alapján ősrégi kapcsolatra lehetne következtetni, tudtommal egyáltalában nincsenek közöttük. A mire MUCH (Deutsche Stammeskunde, 43) hivatkozik, az nem bizonyít: idg. *bh*, *dh*, *gh* nem csupán a germánban és keltában folytatódik egyenlöképpen, hanem a latin és görög kivételével az összes idg. nyelvekben (l. alább 30.). A labialisatio első sorban græco italo-kelta jelenség és — mint Much maga bevalija s mint fönnebb láttuk is — éppen a germánban sporadicus. Morphológiai egyezés ugyan van, de csak egyetlen egy, t. i. az infinitivus-képzés terén: óir *blegon*, ófn. *melchan*; de ez a képzés

nem speciális kelto-germán (cf. ói. *ādanam* «das Essen»; got *itan*, ahd. *eisan* < **edonam*) s azonfölül az óir alak még nem tiszta infinitivus, hanem csak nomen actionis, s az óirban tudvalévőleg minden nomen actionis szerepelhet infinitivuskent (WINDISCH, IrGr. 103). Igaz ugyan, hogy a lexikális megfelelések nagyszámaak és egészen evidensek, de jórészt már jellegüknel fogva kizárták annak a foltevesnek a lehetőségét, hogy ősrégi történetelőtti periodusból valók, a meunyiben túlnyomó részben a jogi és állami élet, vallás-erkölcs, stratégia, ipar stb. területen mozognak s egyébként is igen fejlett kulturális viszonyokat foltételeznek (v. ö. KLUGE, Vorg. 325. MUCH, I. c. 44). Mivel pedig a kelta La-Tène-kultúra a prähistoriai archaeologia tanúsága szerint egész északi Európát meghódította s hatásai északi Németországban és Skandináviában is kimutathatók (SOPHUS MÜLLER, Urg. Europas, 154—160. HÖRNES, Urg. d. Menschheit, 147—155), a priori jogosult az a foltevés, hogy a barbár germanok a magasabb kelta kultúrával együtt a kelta szavakat is átvették. S akkor helyen van a gyanú, hogy sok más egyebet is kölcsönöztek — ami helyes elv értelmében: ha két nyelvben, a melyek közül az egyik kimutathatónak sokat kölcsönözött a másiktól, pontos szómegfelelések vannak, akkor ennek a kölcsönvevő nyelvnek a szavai általában kölcsönözíték lehetnek s kozélebbi *nyelvrokonyság* indokolására nem használhatók fel. Így persze még minden fönuforoghátna annak lehetősége, hogy legalább a kölcsönzés ősrégi időben ment végbe, hogy tehát a keltek és germanok beláthatatlanul távoli időben voltak egymásnak szomszédai. De még ez sem valószínű. Igaz ugyan, hogy a germanok a phonetikai viszonyok tanúsága szerint már az első lautverschiebung keresztülvitelle előtt kölcsönöztek szavakat a keltekktől (v. o. gör. *reiks*; óir *rí*, gen. *rig*; germ. **Walhōz*: kelta *Volcae* stb.), ámde az első lautverschiebung a prähistoriai archaeologia szempontjából igen késői időbe, a Kr. e. 3—4. századba esik (KLUGE, Vorg. 367. STREITBERG, Urgerm. 137), tehát pontosan a La-Tène-periodus idejébe (S. MÜLLER, Urg. 154). Söt századokkal korábbi időből keltezhetjük a kelto-germán szomszedságot, ez mit sem változtathat a dolgon. Éppen ellenkezőleg: éppen az a tény, hogy igen tartós és benső érintkezés daczára is csak szavak (s jórészt kultúrszavak) közösek,

mig a phonetika, flexio és szóképzés terén semmi közös újítás sem jelentkezik — ez a tény a legjobban mutatja, hogy a kelta-germán szomszédság idejében a kelták és germánok nyelvei már sokkal távolabb állottak egymástól, semhogy közös nyelvi újításokat létesíthettek volna. A B) alatt felsorolt italo-kelta-germán egyezések tehát sokkal korábbi időből valók s csak italiai közvetítéssel jöhetek létre — vagyis: *a keltai és germánok ezen egyezések idejében nem voltak egymással közvetlen érintkezésben, hanem az italiai törzsek választották el őket egymástól.*

Az a kérdés tehát, hogy vannak-e ősrégi græco-kelta, græco-germán és kelto-germán specziális megfelelések, negativ értelemben el van döntve, a miből következik, hogy *a græco-italo-kelta és italo-kelta-germán partialis egyezések az italiai nyelvcsalád közvetítésével mentek végre.* E negativ megállapításnak van egy pozitív korolláriuma: ha az italiai volt a közvetítő közeg a többi három centum-nyelv között, akkor közötte és az utóbbiak között partialis egyezéseknek kell jelentkezniök. A kérdés telít ez: vannak-e α) græco-italiai, β) italo-kelta és γ) italo-germán partialis egyezések?

a) *Graeco-italiai egyezések.*

Græco-italiai egyezések igen nagy számban vannak, de érték és jelentőség tekintetében igen különbözök. Értékelésük szempontjából a beható tárgyalás elkerülhetetlenül szükséges.

A phonetikai egyezések között igen korán keltett figyelmet a történeti görög és latin hangsúlyozás bizonyos parallelizmusa, a háromszámos törvény, a mely szerint görög és latin szavakban az accentus a szó végétől számított harmadik szótagon túl nem méhet:

lat. *cónfici*, *conficimus*, mint gör. *χαράμενος*, *χαράμενοι* — de ói. *bháramāpas*, *bháramāpasya*

Ősrégi græco-italiai összefüggésről azonban szó sem lehet. A háromszámos törvény ugyanis csak italiai földön s talán csak latin területen (cf. BUCK, Gr. of O. and U. 101. BRUGMANN, Grr. I², 976) lépett érvénybe, a mint ez a hangzógyöngülések-

ból világos (*conficimus* < **cónfacimus*; *concéptum* < **cónceptom*, v. ö. *falise*, *cuncaptum*), még pedig aránylag későn, miután t. i. a rómaiak érintkezésbe jutottak a nyugati görögökkel, a mint ez kitűnik abból, hogy a régebb görög kolesönszavak az őszitaliai hangsúlyozás belyeget viselik magukon (*Massilia* < **Mássalia* = *Μασσαλία*; *Agrigentum* < **Áragantom*: *Ἀράγαντος*). Más kérdés, vajjon nem támadt-e a historiai latin hangsúlyozás nyugati görög hatás alatt (KRETSCHMER, Einl. 157); de tekintettel arra, hogy a végharmadik szótág hangsúlyozása a görögben az ultimának, a latinban a paenultimának quantitásától függ, továbbá hogy a latin accentus erősen expiratorikus, a görög pedig musicalis volt — ez a foltéves sem mondható valószínűnek. Még kalandozabb az a foltevés, hogy az italiaiak és a görögök az apennini és Balkán-félsziget autochthon őslakóitól kölesönözték a háromszámos törvényt; de ha így volna is, történeti összefüggésről szó sincs. Nézetem szerint a historiai görög és latin hangsúlyozás egyezése pusztta véletlenség — éppolyan meglepő véletlenség, a minn a plautusi latinság és a modern szanszkrit egyező hangsúlyozása (BÜHLER, Leitfaden. Schriftt. 2). Ily körülmenyek között jelentősségnélküli való az a külömben feltüntető tény is, hogy a latinban és a görögben egyaránt az enklitikus igealakok általánosodtak el (HIRT, Der idg. Akzent, 30).

Valamivel erősebb lábon áll az a foltevés, hogy idg. -mj- az őszitaliaiban és görögben mint -nj- folytatódik. E hangsúlyozást sok oldalról megtámadták, illetőleg kételkedve fogadták; mellette látszanak szólni a következő példák: gör. *χαῖνα*: *χλαῖνε*; gör. *κονώς* < **komjós*: lat. *cum*: lat. *quoniam* < **quom iam*; lat. *lanio*: cf. ói. *lamatir* «cédatur» (?) és a következő materialis egyezes:

lat. <i>venio</i> , ói. <i>kúm-bennieis</i> «conventus» < * <i>kom-ben-jo-</i> , gör. <i>βαῖνω</i> < * <i>βavjo</i> — de ói. <i>gamyam</i> «Ort, wohin man gehen soll», opt. <i>gamyát</i> , cf. ói. <i>gamati</i> , gör. <i>giman</i>

A legerősebb phonetikai bizonyítékok az idg. medialis aspiraták folytatása szolgáltatja. Ezek ugyanis a történeti görögben és italiaiban nagyjában mint zöngéltelen *spirans* jelentkeznek:

lat. <i>fiuam</i> , o. <i>fust</i> , u. <i>fust</i> «erit»; gör. φίω: ói. <i>bhávati</i> < idg. *bhēu
lat. <i>facio</i> , o. <i>factud</i> , u. <i>fetu</i> «fecito»; gör. τίθημι: ói. <i>dádhāmi</i> < idg. *dhe
lat. <i>horior</i> , o. <i>herest</i> , u. <i>heriest</i> «volet»; gör. χαίρω: ói. <i>háryāmi</i> < idg. *gher

Az össitaliai *f*, *p > f, χ és gör. φ, θ, χ spiransok másodlagos fejlemények, a melyeknek közvetlen elődei csak *ph*, *th*, *kh* lehettek. És ez az italiai és görög *ph*, *th*, *kh* < idg. *bh*, *dh*, *gh* hangváltozás kimutathatólag ösrégi időhe meg vissza. A régebb görögben spiransok helyett a legtöbb dialektusban még tenuis aspiratákat ejtettek (BRUGMANN, Gr. Gr.² 105, Grr. I², 655). Az italiaiban a tenuis *aspiraták* oly korán változtak át spiransokká, hogy már nyomuk sem látszik: mikor az italiaiak a nyugati görögsgéggel érintkezésbe jöttek, már a spirantikus ejtésnek kellett uralkodnia, a mint ezt a siciliai görögsgégbé átment λίπρα < ital. *liprā, *līprā, *libra* világosan mutatja (SOMMER, Hb. 194). A tenuis aspiraták prioritása és régisége kétségtelen lévén, semmi komolyabb akadály nem áll azon föltevés útjában, hogy az idg. medialis aspiratáknak tennes aspiratákra változása a görögben és italiaiban torteneti összefüggésben van. A föltevés szigoruan véve lebizonyítottak nem tekinthető, de nagyon föltűnő, hogy mig az összes többi idg. nyelvek megörizték a *medialis articulatio*t, egyedül az italiaiban és görögben lép föl a *tenuis articulatio*:

lat. <i>fero</i> (o. <i>fertalis</i> , u. <i>fertu</i>), gör. φέρω < *phérō — de ói. <i>bhávāmi</i> , órm. <i>berem</i> , alb. <i>bie</i> , óir. <i>berim</i> , gót <i>baira</i> , ószl. <i>berq</i> < idg. *bhérō

Ha ez a partiális egyezés, izolált volna, helyén lehetne a gyanú; de a másfélé egyezések száma oly jelentékeny, hogy veletlenségről alig lehet szó.

Nagyobb számuknak és nagyjában egészen evidensek a *morphologiko-syntaktikai egyezések*.

A legrégebben megfigyelt ilyenmű egvezés az, hogy nőnemű o-tövek csak a görögben és latinban vannak, pl.

ἡ φαγός: *haec fagus*, ἡ ἀρνός: *haec agnus* etc.

Ezt a jeienséget általában graeco-italiai közös újításnak tartják, egyesek (SOMMER, Hb. 362) specziális görög és specziális latin újításnak. Egyik nézetet sem oszthatom. Az idg. nyelveknek valamikor a görög és italiai álláspontján kellett lenniök. A prótondogermánban a genus még ismeretlen volt s így az idg. o-töveknek eredetileg semmi közük sem lehetett a masculinumhoz. Világosan mutatják ezt még a protoidg. o-tövekből keletkezett idg. consonantikus tövek nemű viszonyai: idg. *pstér* < protoidg. *pátero himnemű, de nőnemű a teljesen olyan képzésű idg. *máter; him- és nőnemű idg. *gʷʰōus [ói. *gauš*, gör. βοῦς] < protoidg. *gʷʰōwo, épp így idg. *dus-menēs [ói. *dur-manās*, gör. δυσ-μενής] < protoidg. *dus-menēso etc. Sót hogy az idg. o-tövek is közönyösek voltak a genus iránt, azt szépen mutatják az ú. n. karmadhāraya-compositumok, mint pl. gör. ἄζροπολις = ἄζρα πολις (Jacobi, Comp. u. Nebensatz, I. 3—4. 107—8). De aztán az adjektivumon és a pronomenen kifejlődött a motio: a masculinum az o-formánssal, a femininum az ā-, iē-formáns-sal asszociálódott, s az adjektivumok és pronomenelek hatására alatt az eredeti o-substantivumok a nőnem jelölésére szintén az ā-, iē-formáns kezdték alkalmazni (cf. BRUGMANN, KvglGr. 361—62). Így pl.

lat. <i>equa</i> , ói. <i>ášvā</i> , litv. <i>asvū</i> < idg. *sā ekwā < protoidg. *sā ekwo
ói. <i>vrki</i> , ószl. <i>ylgr</i> [cf. lat. <i>lupa</i>] < idg. *sī wlkʷi < protoidg. *sī wlkwō

Természetes, hogy ez a lassú és sok időt igénylő asszociativ hatás nem jutott mindenütt egyenlően érvényre: az italiaiban és görögben még egyre tart, egyebütt már befejeződött:

lat. <i>haec fagus</i> , gör. ἡ φαγός < *sā bhágō — de már gót <i>bōka</i> , ófn. <i>buohha</i> < *sā bhágā

Az italiai és görög, valamint a többi idg. nyelvek között tehát e részben esak chronologiai különbség van. A szóban forgó jelenség tehát nem közös újítás, hanem legfollebb közös conserválás.

A latin *ipse* analízise valószínűleg: *is-pse (BRUGMANN, KvglGr. 621. SOMMER, Hb. 459. WALDE s. v.), a mely componi-

tumban is az ismeretes pronomen demonstrativum, **pse* pedig egy enklitikus elem (KRETSCHMER, Einl. 160), v. ö. *eapse*, *eōpse* (*eapsa*, *sapsa*). Hasonló analysist enged meg o. *essuf*, *esuf*, u. *esuf*: **e* (cf. ö. *e-kas* «ha», *e-tanto* «tanta»; BRUGMANN, KvgIGr. 401) + **pse*, a nasalis tövek analogiájára ragozva [quasi lat. **ipsō*, **ipsonis*; BUCK, OUGr. 143]. Ez az italiai **pse* enklitikus elem már most KRETSCHMER (Einl. 160) szerint nem más, mint a syrak. (Sophron, Theokritos) pron. refl. 3. sg. φέ, dat. φίν (így még BRUGMANN, Gr. Gr.³ 136, és G. MEYER, Gr. Gr.³ 513).

Ide tartoznék még a pronomen indefinitum sajáságos megismétlése: lat. *quis-quis*, *quid-quid*, o. *pis-pis*, *pit-pit* (Festus), gör. τις·τις (egy arg. bronzon: ἀτις·τις . . . εθύνοτ). De nem lehetetlen, hogy a gör. alak dittographikus hiba (BRUGMANN, Gr. Gr.³ 244).

A *declinatio* terén két synkretistikus jelenség érdemel figyelmet. Az egyik az italiai és görög o-tövekből képzett «dative» plur. A dat. (és abl.) plur. az indogermanban *bh-* és *m-* suffixumokkal volt karakterizálva (öi. *výkēbhyas*, av. *vohrkaēbhyō*; litv. *vilkāmus*, *vilkāms*, ószl. *vilkomъ* s talán gót *wulfam*, ófn. *wolfum*). Ennek az italiaiban és a görögben nyoma sincs:

{ lat. *oloes*, *lvptis*, pael. *empratois* «imperatis», o. *Návlaniis*, *zicolois*,
u. *veskles*, *uesclir* < *-ois; gör. λόκοις < *-ois

Ez az *-ois vagy az idg. loc. plur. folytatója:

{ gör. λόκοις: öi. *výkēšu*, av. *vohrkaēšu*, óp. *mādaishuv-ā*, ószl. *vilkēčhъ* < idg. **wlkʷoisi*, **wlkʷoisu*

vagy — s ez valószínűbb — az idg. instrumentalis plur. (morphogonialag: pluralizált dat. sg.) végzetével azonosítandó:

{ öi. *výkaiš*, av. *vohrkaīš*, litv. *vilkais* (ószl. *vilkъ?*) < idg. **wlkʷoīs*

Lehet, hogy a kérdéses casus-suffixum egyidejűleg az idg. loc. és instr. plur. hangtani folytatása, de bizonyos, hogy nemcsak e két casusnak, hanem az elveszett dativus pluralisnak funkcióját is egyesíti magában.

A másik ide tartozó eset az o-tövekből képzett instr. sg. Ez egyebütt még a casus-rendszer integráló része (cf. öi. ved.

výkā, av. *vohrka*, óp. *kārā*; litv. *vilkū*, *gerū-ju*; óir *fíur* < **fíru*; ófn. *tagu*), az italiaiban és a görögben esak nyomai maradtak az olyan megmérgevült adverbialis képzésekben, mint lat. *sacrō-sanctus*, *quō*, *modo*, *bene*, *male*, u. *ulo* «illuc» (?); gör. πονητόνυμος, πό-ποτε, lak. πι-πονα etc. (BRUGMANN, Gr. Gr.³ 229, KvgIGr. 387).

A declinatio terén egyebekben még a következő egyezések konstatálhatók:

A *nom. plur. fem. idg. végzete*: -ās (öi. *ásvās*, óir *tuatha*, gót *gibōs*, litv. *rānkos*), a mely az umbro samnitban is megjelenik (o. *aasas* «aræ», *scriptas* «scriptæ», u. *urtas* «ortæ», *iueengar* «iuyencie») s talán a latinban is megvolt (*matrona*; BRUGMANN, Grr. II, 662, SOMMER, Hb. 358). E kétes nyomtól eltekintve a végzet úgy a latinban, mint a görögben -ai:

lat. *datai*, *aquaē*, gör. χώραι, ται

Ez a végzet — tekintettel arra, hogy a dualis nyilván már az ösitaliaiban elveszett — aligha a pluralizált idg. dualis -ai végzete (öi. *ásvē*, óir *tuathī*, litv. *rankī*, *gerē-ji*, ószl. *rācē*), hanem analogikus újképzés az o-tövek pronominalis eredetű -oi végzetének hatásá alatt (gör. τοι, λόζοι, lat. *istī*, *poploē*, óir *in-d* < *-toi, gall. *Tanotaliknoi*, gót *blindái*, *pái*, litv. *gerē-ji*, ószl. *cl̥bei*, *ti*).

A *gen. plur. fem. idg. végzete*: -ōm (gót *gibō*, ósl. *rúna*, angsz. *ziefa*; litv. *raukū*, ószl. *rakū*). E helyett már korán jelennek meg újképzések, így az úrjában (öi. *ásvānām*, av. *hačnanām*, óp. *parūczanānām*), a nyugati germánságban (ófn. *gebōno*, angsz. *ziefena*), valamint az italiaiban és a görögben:

{ lat. *equārum*, o. *eymazum* «rerum», u. *urnasiaru* «urnariartum»
gör. hom. θιάων, boöt. -άων, thess. -άσων, dór lesb. -άν,
att. -ῶν

Ez a végzet csak a pronominalis decl. hatása alatt jöhetett létre:

{ lat. *istārum*, o. *eizazunc* «earum»; gör. hom. τάων: öi. *tásām*
< idg. **tāsōm*

Hogy a græco-italiai **tāsōm* *ēkwāsōm* < idg. **tāsōm* *ēkicām*

az ösitaliaiban és ösgörögben egymástól függetlenül fejlődött volna ki, mint SOMMER (Hb. 359) gondolja, nagyon valószínűlen; ha van egyezes, a melyre építeni lehet, ez olyan.

A *dat. plur. fem.* képzése tekintetében az idg. nyelvek két esoportra oszlanak: a *casus-suffixum* charakteristikára majd *bh* (öi. *dśvābhyas*; av. *zaōprābyo*; gall. *Nzazwɔ:zzɔ*), majd *m* (litv. *rañkomus*, -ms, ószl. *rakamъ* és talán gör. *gibom*, ófn. *gebom*). Az előbbi *bh*-suffixum szórványosan előfordul a latinban is, ahol valószínűleg *differentiae causa* teremtett s elbarapózott újképzés (*deābus*: *dis*, *filiābus*: *filiis* etc.), de nem az umbrosamnitban. A közönséges végzet az összes italiai dialektusokban és a görögben **-ais*:

{ lat. <i>soveis</i> , <i>terrīs</i> , o. <i>Diumpais</i> «nymphis», u. <i>tekuries</i> , <i>decurier</i> «decuriis»; gör. <i>χώρων</i> , <i>ταις</i>

E græco-italiai *-ais* suffixumnak sehol semmi nyoma, úgyhogy kétségkívül analogikus képzés, a melynek kiindulópontja nem lehet más, mint az *o*-tővekből képzett u. n. «*dativus*»: lat. *lupīs*, gör. *λόποις* etc. Kiegészítésül megjegyzendő, hogy ha a főiratos *devas Corniscas sacrum* phrasisban a két első szó nem gen. sg., hanem dat. plur., akkor csak az idg. locativus folytatása állhat előttünk: *devas* < **devāsi* (BRUGMANN, Gr. Gr.³ 237). A loc. suffixuma pedig még csak a görögben van *i*-vel vokalizálva (θέρασ, Αθήνησ), egyebütt *u*-val (öi. *āsvāsu*, av. *haēnūhu*, óp. *aniyāvā* < **ā-hu-ā*; litv. *rañkosu*, ószl. *rakachu*). A kérdéses két szó tehát a græco-italiai összefüggésnek további bizonyítéka lehet.

Az *acc. plur. fem.* eredeti **-ans* végzete már ösidg. időkben **-ās* alakban jelentkezett (öi. *āsvās*, av. *haēnā*; gör. *gibos*, ófn. *gebō*, óizl. *rūnar*; litv. *rankās*) s így jelentkezik a latinban és görögben is (*equās*, ἄλφας). Hogy azonban a latin és görög *-ās* nem az idg. **-ās*, rogtön kittünök, mihelyt a dialektusokat nézzük:

{ o. <i>vias</i> «vias», u. <i>vittaf</i> «vitulas» < <i>*-ans</i> (Buck OUGr. 72, 115)	< <i>*-ans</i>
kret. <i>tāv̥s</i> , lesb. <i>taic̥s</i> < <i>*-ans</i> (BRUGMANN, Gr. Gr. ³ 77)	

Ez az *-ās*, **-ans*, **-āns* végzet tehát az ösgörögben és ös-

italiaiban egyaránt analogikus restitutio in integrum — nyilván az *o*-tővek acc. pluralisának hatása alatt (o. *feihüss* «muros», u. *vittaf*; kret. *tāv̥s*, lesb. *taic̥s*, el. *taip*: cf. av. *vəhrkās-čā*, ószl. *vīky*, gör. *wulfans*, óir. *firn* < **virons*). Az újítás græco-italiai jellege azonban nem egészen biztos. Az óir. *tuatha* < **tōtās* éppen úgy lehet **teutās* (d'ARBOIS DE JUBAINVILLE, Éléments de la gr. celtique, 16), mint **teutans*, s ez esetben az egycsés græco-italokelte volna. Másrészt az ószl. *rāky*, *zmiję* < *-ons < *-ans tanúsága szerint az újítás függetlenül is bekövetkezhettek (cf. *vīky*, *konję* < *-ons).

Átmenetül a conjugatiora átterek azon egyezésekre, a melyek az *infinitivus* képzése terén konstatálhatók. Megjegyzendő, hogy az infinitivus mint *nomina actionis* obl. sg. *casusa* a diathesis és tempus iránt eredetileg közönyös és nem egyszer jelentkezik mint imperativus; a functionalis különbözők tehát morfológiai szempontból semmit sem számítanak.

A lesbosi és hom. dialektusban *men*-tővekből képzett dativek szerepelnek, mint infinitivusok: *ἔμενατ*, *ἴμεναι* etc. Teljesen hasonló képzésű a latinban a 2. pl. mediopass. *-minī* végzete, a mely eredetileg általános felfogás szerint nominalis eredetű. Materialis egyezések:

lat. <i>lejimini</i> : gör. <i>λεγέμεναι</i> ; lat. <i>agimini</i> : gör. <i>ἀγέμεναι</i> ;
lat. <i>damini</i> : gör. <i>δέμεναι</i> ; lat. <i>ferimini</i> : gör. <i>φέρεμεναι</i>

Ezzel a végzettel kétségkívül összefügg az archaikus latin-ságban jelentkező 2. 3. sg. mediopass. imperat. (*progredimīnō*, *fruimīnō*) végzete, mert egészen alapos az a feltéves, hogy ez a *-minī* < *-menai a 2. 3. sg. act. imperativus (lat. *agitō*, o. *actud*, u. *aitu*; gör. *ἄγετω*: öi. *ajatād* < idg. **ajetōd*) suffixumának hatása alatt nyerte a *-minō* alakot. Hasonló eredetű az umbrosamnit 3. sg. mediopass. imperativus (u. *persuh-mu* «precator», o. *censa-mu-r* «censetor») **-mōd* suffixuma, a melynek régebbi alakja **-mnōd* lehetett s végelemzésben szintén egy **-mna-i*-végű infinitivusra lehet vissza (cf. BUCK, OUGr. 176. SOMMER, Hb. 566). A lat. **menōd* < *-menai és umbro-samnit **-mnōd* < *-mna-i pedig csak ablaut tekintetében különböznek, éppen úgy mint a görögben *στῆμεναι*: *στῆ(p)vai*, *γνῶμεναι*: *γνῶ(p)vai* (BRUGMANN, Grr. II², 241. HIRT, Hb. 432). Ez a *-mēnai* suffixum græco-

italiai jellegű lehet. A végeges döntést megnehezíti azon körülmeny, hogy az árjában is vannak hasonló képzések (av. *staomaine* «zu preisen» etc.), sőt az öindben azonos alakok (*vidmánē*: ὕπενται, *dámanē*: ὕπενται).

Éppen ilyen kétséges jellegű a gyökérszavakból képezett dativus, a mely a görögben mint inf. aor., a latinban mint thematikus igékhez tartozó mediopass. inf. szerepel: gör. ἐπεῖται, εἰπεῖται, χεῦται, lat. *sequi*, *agi* etc. Hasonló képzések az árjában is vannak (ői. *dr̥sē*, av. *darsōsī* «zu sehen»; ői. *nināmē*, av. *nōmōi* «sich zu flüchten»; sőt ői. *nir-ájē* «herauszutreiben» = lat. *agei*, *agi*). Más nehézség is van: nem lehetetlen, hogy a görög alakok intern analogikus képzések (cf. ἐπιξα: ἐπιξαι = εἰπα: εἰπαι). Ellenben nem oly jelentős az, a mit SOMMER (Hb. 631) a Duenos-föllirat *pakari* alakjára hivatkozva hangsúlyoz, hogy a lat. alakokban a diphthongikus végződés ki nem mutatható. Ha lat. *agi* nem < idg. **agai*, akkor nem tudnám mífélé alapalakra volna visszavezethető, mert a Sommertől is kételkedve javasolt **agie* (cf. ői. *gṛhya*, *ihṣya*) instrumentalist sem a jelentés nem ajánlja (BRUGMANN, Grr. II², 142), sem a hangviszonyok (STOLZ, Lat. Gr.³ 190), sem az analogia (cf. *daminē*: ὕπενται: ői. *dámanē*).

Meglehetősen valószínű az a régi féltevés, hogy az olyan mediopass. infinitivusok, mint lat. *amārī*, *monērī*, *finīrī* és a sign. aor. rendszerébe beerőszakolt act. infinitivusok (illetőleg utóbb med. 2. sg. imperativusok) mint gör. τιμῆσαι, φιλῆσαι etc. összefüggnek (LINDSAY-NOHL, Die lat. Spr. 614. HIRT, IF. 17, 396. BRUGMANN, Gr. Gr.³ 359). A latin alakokban jelentkező *r* természetesen rhotaizált *s*; ezen a fönnebbi *pakari* sem változtathat, mert nincs bebizonyítva, hogy még a rhotaismus előtti időből való, azonkívül egyenesen *s* mellett tanúsodik a *fārī* inf., a mely a *fās* neutr. substantivumhoz tartozik (BRUGMANN, Grr. II², 526), valamint az ólat. *dasi* «dari», ha esakugyan = **dasei* s értelme nem «dare» (LINDSAY-NOHL, I. c. 616. SOMMER, Hb. 630). A kérdéses görög és latin alakok *s*-tövekből képzett dativusok, a milyenek az árjában is vannak (ői. *jījē* «zu siegen», -prákē «zu füllen», av. *raose* «zu wachsen» etc.). Ennek ellenére közelebbi összefüggésben lehetnek, mert szorosan esatlakoznak a denominativ igék rendszeréhez (*amārī*, *timēsai* — de ői. *stusē*, av. *raose*).

Egészen analog képzések az olyan italiai infinitivusi alakok, mint lat. *datūrum* < **datū erom*, o. *ezūm*, u. *erom* < ital. **esom* és az olyan aor. 2. imperativusok, mint syrak. θήγον, λάζον, ἔνεκον. Az italiai képzés közfelfogás szerint o-tóból való neutr. acc. sg. (cf. ói. adv. gerund. *abhy-ā-krānam* «herantrendend»). A görög alakok kétségtől színtelen nominalis eredetük: egy más magyarázat sem ilyen egyszerű és közlefektő. Ugyanigy magyarázandó az s-aor. rendszeréhez fűződő 2. sg. imperat. act. mint ἐπίζον — azzal a különbözővel, hogy λάζον etc. analogiájára létesült. Hasonló képzés lesz végre dór és arkad. inf. ἔχεν, φέρεν etc.: az eredeti **έγον*, **φέρον* etc. **agesen*, **agemen* (l. alább) hatására alatt jutott vocalisatiojához (cf. BRUGMANN, KvglGr. 353); e magyarázattal materialis egyezésekhez jutunk (o. *acum* «agere»: dór ἔγεν < **έγον* < **agom*: u. *a-ferum* «circumferre»: dór φέρεν < **φέρον* < **pherom*, **bherom*).

Valamivel problematikusabb az összefüggés az olyan infinitivusok között mint lat. *agere* és gör. att. ἔγεν, dór el. ἔγην. A latin alak bizonyosan *s*-tövű substantivum loc. singularisa: *agere* < **agesi*, cf. ólat. inf. *genere* «gignere»; abl. *genere*, lat. *plere*: ői. *prāsi* «füllen», lat. *vīvere*: ői. dat. inf. *jīvāsē* (BRUGMANN, Grr. II², 525. SOMMER, I. c. 630. LINDSAY, I. c. 615). A gör. ἔγεν, ἔγην pedig suffixum nélküli locativus: < **agesen* (BRUGMANN, Gr. Gr.³ 361. HIRT, Hb. 432), cf. ői. loc. inf. *nēšāni* «führen». Már most — tekintettel arra, hogy eppen az infinitivus képzése terén van igen sok analogia (l. HIRT, Hb. 433) — feltehető, hogy a görögben **agesi* (= lat. *agere*) az **agemen* (= gör. ἔγεν) alak hatása alatt jelentkezik mint **agesen* = gör. ἔγεν, ἔγην (cf. HIRT, IF. 17, 395—96). Arra is lehetne persze gondolni, hogy **agesen* neutr. *s*-tönek *en-* suffixummal való tovaképzése (cf. av. *hazanh-an-* «gewalttätiger Mensch», ahd. *agis-o*, *egis-o* «Schrecken»; BRUGMANN, Grr. II², 311).

Megjegyzendő végül, hogy bár az infinitivusnak az ige rendszerébe való bekebelezése már ősidig időkben kezdődött, az alapul szolgáló nomen *actionis* úgy fogalmi, mint formantikus szempontból a görögben és latinban van a legteljesebb mértékben verbalizálva (BRUGMANN, Grr. II², 638—39). Tény az is, hogy az infinitivalis egyezések száma is a görög és latin nyelvben a legnagyobb.

A *conjugatio* terén rég figyelmet keltett a 3. pl. act. imperat. egyezése: dór bœot arkad. φερόντω, lat. *ferunto* (egyszer: *suntod* «sunto»), a mely képzésnek egyebütt semmi nyoma. E magában véve feltűnő egyezés bizonyító erejét nagyon lerontja az a körülömlény, hogy mind a két nyelv dialektusai rendkívül divergálnak; v. ö. a görögben: φερόντων, φεροντον, φερόντωσαν etc. és az italiaiban: u. *aituta* «agunto», *habetutu*, *habituto* «habento», o. *cituns* «eunto» (?). A szóban forgó alak minden bizonynál újképzés [és pedig a következő *proportio* alapján: ind. **bhereti*: *bheronti* = imperat. **bheretōd*: **bherontōd*], de minden valószínűség szerint mind a két nyelvben önállónan jött létre.

Némileg valószínűbb a szorosabb összefüggés az italiai és görög *s-* futurum között. Ide tartoznak az olyan képzések, mint lat. *dixo*, *faxo*, *capso*, o. u. *fast* < **fuseti* «erit»; gör. θέτω, φάσω etc. Ez a futurum közmegegyezés szerint eredetileg az *s-* aor. conjunctivusa. Mint ilyen természetesen nem lehet a greco-italiai szorosabb összefüggés bizonyítéka, mert a képzés idg., a melynek olykor egyenesen futurum-jelentése van, így valószínűleg az óindben (*bhāṣati*; gör. φέσει; BRUGMANN, KvgIGr. 529) és biztosan a keltában (óir *for-tias* «subveniam», pr. *for-tiagaim*). Az sem bizonyíthat sokat, hogy az eredeti «conjungetivus» mind a két nyelvben már korán «tempus» szerepét játszotta, a melyből más alakok indultak ki: így a görögben egy optativus (θέτομαι), az italiaiban egy modalis præteritum (lat. *foret*, o. *fastid* < **fusēt*, paelign. *upsaseter* «operaretur, fieret») — még pedig azért nem, mert ez a keltában is így van (óir *condie*, téssinn *tiasainn*: fut. *fortias*, *tiasu*; v. ö. még ói. *condie*, *ábhaviṣyat*: fut. *bhaviṣyati*). Legtöbbet bizonyíthatnak még az umbro-samnit és görög vocalikus tővekből képezett alakok (o. *deinast* «iurabit», u. *pru-p̄chast* «ante piabit»; gör. τημέσει; u. *habiest* «habebit»; gör. φημέσει; o. *sakrvist* «sacrabit»; gör. φθίσει), a melyek között materiális egyezés is van (o. u. *fast*; gör. φέσει; u. *furent*; gör. φύσουσται).

A töképző formansok között egyik-másik esak a latinban és a görögben fordul elő, mint a testi v. lelki affectiót jelentő -den-, -don- conglutinatum: lat. *torpēdo*, *eupēdo*, gör. ἡληθῶν; egészen hasonló képzések az olyan szerszámot v. helyiséget jelentő főnevek, mint lat. *sealptōriam*, *audītōriūm*,

gor. καλλυντήριον, ἀποστήριον. Az egész nem sok. A közös suffixumok száma persze igen nagy, de mivel nem speciális greco-italiai jellegük, nem igen bizonyíthatnak s itt mellőzhetők. Valamivel többet lehet építeni arra, hogy egyik-másik formans meglehetősen produktív, miközött egyebütt esak igen gyéren szerepel; ilyen pl. az önálló szóból compotitióban formanssá vált idg. *ōkʷ (lat. *atrōx*, *ferōx*, *celōx*, *velōx*, gör. αἰδοφ, οἴνοφ, πῆλοφ), a mely formans ezen kívül még esak az óindben fordul elő, de esak szörványosan és a femininumban (śvitici «glänzend», *ghriāci* «fettig»; J. SCHMIDT, Pluralbildung der idg. Neutra, 392); ide tartozik a comparativ-tero- formans tágult szerepköre az oly szókban, mint lat. *dexter*, gör. δεξιόπος < **dexiteros*, a melyivel szemben egyebütt **deksinos* (óir. *dákšinas*, av. *dašina-*, ószl. *desvnt*, litv. *deszinē*) és **dekswos* (óir *dess*, gót *taíhsuca*) áll ete.

A lexikalis egyezések részletezésébe egyrészt csekély bizonyító erejük, másrészt ter szüke miatt nem bocsátkozhatom. Számosuk, mint ismeretes, igen nagy (I. WHARTON, WALDE stb. etymologai szótárából). Jó részük azonban kimutathatólag késői kölcsönzés a nyugati görögsegből, egy további húnyaduk valószínűleg szintén az, úgyhogy az ősrégi egyezések anyaga rendkívül összezsugorodik s J. SCHMIDT 132 szavából (Verwandtschaftsverhältnisse, 53—58) édes-kevés marad. Leginkább számba johtnek meg a verbalis egyezések, a melyekből alább gyűjteményt állítottam össze; az egyezések száma elég tekintélyes, különösen ha tekintetbe veszszük, hogy csak a speciális greco-italiai megfelelések vannak fél sorolva, a melyek tehát egyebütt nem fordulnak elő vagy képzés tekintetében közelebb állanak egymáshoz, mint bármely más idg. nyelv verbalis alakjaihoz:

ango: ἄγω. — arceo: ἀρπάω. — audio < *auzdiō: αἰσθάνομαι < *ἀζιθάνομαι. — boure: βο(θ)άω (kölesönszó?). — im-buo: ἄλι-βδύω (?). — rācabo: ράκαβο. — cavēre < *covēre: κοέω. — cerro < *crinō: κρίω. — ac-cio: κιώ. — dapināre: δαπανῶ. — reddo < *rē-dido: διδομ. — doceo: δοξέω. — disco < *di-dc-scō: διδάσκω < *δι-δαχ-σκω. — escit: ἔσκε. — fēci: ἔθηκα. — farcio: φράσσω < φραζιώ. — fido: πειθω (a gót *beidan* ete, miatt kettes). — fluo, flaci: φλέω, φλέσσω. — fugio: *φόξω < *φύγω, cf. hom. περφύγομαι. — juro: φύμω πορφύμω (kétes). — futuo: φύτω (kétes). — garrio: γαρριώρεσθαι λοιδορούμεσθαι. — gaudeo: γηθώ

< *γαθέω < *gāwedhejō. — *gigno*: γίγνομαι (az óir fut, *gignid* «nascetur» < *gigenāti). — *jēci*: έγκειναι. — *lavāre* < *lovāre: λύειν. — *lego*: λέγω. — *neg-lego*: ἀ-λέγω. — *libāre*: λοιβτσάται σπένδει, θέει Hes. — *licēre*: λιπήγει (kétes). — *linio*: ἀλίνω < *ἀλίνγω. — *loquor* < *laquor: λακεῖν. — *lūdo* < *loidō: λίζει παιζει Hes. λοιδορέω. — *luo*, *solvō* < *se-luo: λύω. — *promello* (item) < *melnuō: μέλλω. — *meminī*: μέμνονα. — *merēri*: μεταρρυπάτι. — *mētior*: μητίρωμα. — *minurio*: μινύρωμα < *μινύρωμα. — *minuo*: μινώω. — *migro*: ἀμείβω. — *miniscitur*: μινύγχω. — *mūgio*: μόνω < *μόνγω. — *novāre*: νεάω < *newājo. — *ordiōr*: ὅρδεω (kétes). — *ovāre*: εὐάξω. — *palpāre*: φηλαχτάω. — *pāreō*: πεπαρεῖν. — *patēre*: πατάνγνωμι. — *parēre* < *parvēre: πατέων. — *ex-*, *im-pedio*: ἐκ-, ἐμ-ποδίζω. — *pello*, *pepulī*: πειλῶ, πεπολῶ (kétes). — *pilo*: πλέω < *pis-lo-. — *plico*: πλένω. — *salio*: ἄλλομα. — *in-seque*: εννεπε. — *dē-sirāre*: ἔδω < *sewājo. — *spondeo*: σπένδω. — *sternuo*: πτάργνωμα < *pstér-nu-. — *suādeo*: εὔδα. — *tetigit*: τεταγών. — *tingo*: τίγω. — *titillo*: τιγλῶ. — *tondeo*: τένω. — *uncāre*: ὄγκάωμα. — *volvo*: ἐλώ.

Tülbütös nélkül elmondhatjuk, hogy az italiai és a görög között igen sok partialis egyezés van — sokkal több, mint az italiai és bármely más idg. nyelv között. Ilyenmű, de ennyire még meg nem rostált egyezésekben épült fel régebben a *graeco-italiai alapnyelv* hypothesis, a melyet SCHLEICHER, CURTIUS és ASCOLI tekintélye sokáig fönntartott s a melyet még legutóbb is védelmezett CHRIST (Sprachliche Verwandtschaft der Gräko-Italer 1906). Mióta azonban kitünt, hogy az italiai és a kelta között éppen oly szoros, sőt szorosabb kapcsolat van, nemcsak a hypothesis vezítette el minden hitelét, hanem maguknak az egyezéseknek értéke is mind jobban csökkent. A mily érthető ez a visszahatás, oly jogosulatlan; vannak ugyan közöttük késégesek, s egyik-másik talán csakugyan véletlenül megmaradt idg. alapnyelvi örökség vagy önálló különnyelvi fejlemény, de hogy valamennyi véletlen volna, a mint SOMMER (Hb. 16) akarja, az a priori hihetetlen s teljesen valószínűtlen. Oly tekintélyek, mint BRUGMANN, HIRT, KRETSCHMER távolról sem annyira skeptikusok, s véleményüket körülbelül abban lehet formulázni, hogy a graeco-italiai partialis egyezések elég jelentősek, csak nem kell

rágjuk annyit építeni, a mennyit el nem birhatnak: græco-italiai nyelvvegysségről természetesen nem lehet szó, de igenis lehet bizonyos korlátolt számú nyelvjelenségek közösségről a hullámelmélet értelmében. Ha történeti bizonyítékokat volnának arra, hogy az italiai és görög népek valamikor tőszomszédek voltak, bizonyára soha senkinek sem jutott volna eszébe a kérdéses egyezéseket egytől-egyig értékteleneknek nyilvánítani. De ha történeti bizonyítékok nincsenek is, vannak nyelviek, a melyeket a prehistoriai archaeologia sem mellőzhet s téuyleg nem is mellőz. Nyelvi bizonyítékok alapján pedig, mint már fönnebb láttuk, a görögöknek és italiaiaknak tőszomszédonak kellett lenniük: minden történeti bizonyíték hiányának ellenére elutasíthatatlan postulatum, hogy e népek északról vándoroltak be történeti hazájukba s hogy bevándorlásuk előtt egy ideig szorosabb érintkezésben állottak s ez idő alatt közösen conserváltak ősrégi nyelvjelenségeket s közösen létesítettek nyelvi újításokat. — Az *s-futurum* és a *labialisatio* alapján HIRT (Idg. 612) azt állítja, hogy az umbro-samnit valószínűleg közelebb áll a göröghez, mint a latin. A ténylegesen csakugyan ezt a benyomást kelti: névezetesen a *labialisatio* az, a mi — mint alább meglátjuk — a szükebb umbro-samnit-görög érintkezést valószínűvé teszi. Föltünnö, hogy morphologai és phonetikai egyezések mellett, a melyek korai es benső érintkezésre mutatnak, *kultúrhistoriáit* szempontból fontos lexikális egyezések hiányoznak, a melyek viszont természetesen későbbi keletűek. Ez, úgy látszik, arra mutat, hogy a görög törzsek relative korán kezdtek távolodni del felé az italiaitól és a centum-nyelvektől. Összhangzásban van ezzel az a fönnebb megállapított tény, hogy græco-kelta és græco-germán egyezések úgy szólva teljesen hiányoznak. Az italiai törzsek ellenben huzamos és szoros érintkezésben maradtak a keltákkal és germánokkal, a mint ezt mindenjárt meglátjuk.

3) Italo-kelta egycések.

Az italo-kelta partialis egyezések mennyisége tekintetében nem vetekedhetnek a græco-italiai egyezésekkel, de ennek fejében annál világosabbak és meggyőzőbbek, úgyhogy nem csoda, ha a legmesszebb menő következtetések alapjává váltak.

A *phonetikai* egyezések között nagy jelentőségű egy assimilatorius jelenség, az t. i., hogy szókezdő *p* szóközepi *kʷ* hatása alatt mint *kʷ* lép föl, illetőleg folytatódik az összes italiai és kelta dialektusokban:

lat. <i>quīnque</i> , óir <i>cōic</i> < * <i>conce</i> < * <i>kʷenkʷe</i> — de óir. <i>pañca</i> , órm. <i>king</i> , lity. <i>penki</i> < idg. * <i>penkʷe</i>
--

A *p*-dialektusokban persze e szókezdő *kʷ* helyett is *p* jelentkezik:

umbro-samn. * <i>pompe</i> [cf. o. <i>pumperias</i> , u. <i>pumperias</i> «* <i>quincuriae</i> »]; gall. <i>pepm̥-</i> , ócymr. <i>pimp</i> , corn. <i>pymp</i> , újbret. <i>pemp</i> < * <i>pempe</i>
--

Hogy a *p*-dialektusokban jelentkező szókezdő *p* nem az idg. *p*, hanem a szókezdő *kʷ* folytatása, az könnyen kimutatható: 1. az idg. szókezdő *p* már az őskeltában elveszett (cf. óir. *én*, ócymr. *etn* < **petno-*; lat. *peto*; gall. *Ritu-mágus* < **prtū-*; lat. *portus*); 2. az umbro-samnit **pompe* o vocalisa csak két *kʷ* egyesült hatása alatt jöhetett létre (cf. o. *petiro-pert* «quater», u. *petur-pursus* «quadrupedibus»; BUCK, OUGR. 31. BRUGMANN, Grr. I², 123).

Ez az assimilatorius jelenség, nevezetesen **kʷenkʷe* < **penkʷe*, a többi centum-nyelvben s egyáltalában mindenutt ismeretlen: a germ. **jimfi* alapnála semmi esetre sem **kʷenkʷe*, hanem **pempe* [s ez nyilván egyenesen a kelta v. umbro-samnit **pempe* kölcsönvétele]; az æol. *pepm̥-* sem lehet más, mint **pempe*, mert **kʷenkʷe* a görögökben egyebütt mint **révta* jelentkeznék (cf. *névta* < **penkʷe*). A **kʷenkʷe* alak tehát az összes italiai és kelta nyelvek legsajátosabb charakteristikuma s mint ilyen ősrégi időből való.

Ezzel kapcsolatban közlöm azt a gondolatomat, hogy a centum-nyelvekben konstatálható *p* < *kʷ* hangváltozásnak fészke és kiindulópontja is italo-kelta — és pedig azért, mert ez a hangváltozás az italiai és kelta *p*-dialektusokban általános és szabályos, mik a germánban sporadicus és ingadozó (cf. ófn. *sunsto*, de *füst* < **funystiz* < **pykʷstis*), az æol. szójárásban kiszámithatatlanul változó (*pepm̥-* és *névta* egymás mellett! BRUGMANN, Gr. Gr.³ 115). Még tovább mehetünk: a *p* < *kʷ* hangvál-

tozás, söt általában minden labialisatio az umbro-samnit dialektusokból indult ki — mert ezekben az összes labiovelarisok kivétel nélkül mint labialisok folytatódnak, holott a kelte *p*-dialektusokban idg. **gʷh* képviselője **b* helyett *g* (ócymr. *gor* «Brut», mint óir *guirid* «erhítés»; ói. *ghurmás*), a görög *p*-dialektusokban pedig a labiovelarisok minden ratio nélkül egyidejűleg mint labialisok és dentalisok folytatódunk (*πέλορα*: *περι-τέλλομα*; *βέλφων*: *ἀδελφός*, *Φεστίας*: *Θέσσαλος*). Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy a labialisatiónak umbro-samnit terüetről kiinduló hulláma különböző távolságra különböző intensitással hatolt el: leghosszabb volt a *p* < *kʷ* hullám, a melynek minden centum-nyelvben van nyoma (umbro-samn. **pompe*: kelte **pempe*, æol. *pepm̥-*, germ. *jimfi* < **pempe*); a *b* < *gʷh* hullám elárásztotta az egész kelte területet (u. *bum* «bovem», o. *Búváianud*: ócymr. *bach*, óir *bó*), a *bh* < *gʷh* hullám az egész italiai területet (u. *fomer* «faventes»; lat. *faustus*, *forere*). A legintensivebben hatott a labialisatio a görögökre, s ez lesz az oka annak a talányos körülmenynek, hogy a görögben palatalis vocalisok előtt is labialisok jelentkeznek, nemesak az æolban (*πέτραρχ*: o. *petora*), hanem egyebütt is (*βίος*, *βιώναι*: o. *birus* «vivi»); söt talán a nem-palatalis vocalisok előtt jelentkező labialisok is umbro-samnit befolyás alatt jöttek létre (*πότηρος*: u. *podruh-pei* «utroque», o. *pátrirús-pid* «utriusque»; *βός*: u. *bue* «bove»; *βάρω*: o. *kum-bened* «convenit», u. *b-nust* «venierit» etc.). Hogy a labialisatio a latinban csak szórványos (*bōs*, *lupus* etc.) s az óirben is kisebb mérvű, mint a görögben, magában véve nem föltűnő: nem ritkaság, hogy egy nyelvesseládnak valamely tagja a testvér-dialektusokkal ellentétben egy szomszédos nyelvesseládnak valamely tagjával halad együtt; így idg. *sr* változatlan az óirben (*sruth* «Strom»; ói. *srótas*), de mint *fr* jelen még a többi kelte dialektusokban (újeymr. *fr̥wed*, óbret. *frut*), valamint az egész italiaiban. De a dolognak más magyarázata is lehet. Foltehető ugyanis, hogy a gael népek és a latinok bizonyos idő múlva kiszakadtak az összefüggő italo-kelta tömegből: a latinok korábban kelhettek vándorutjokra, mint az umbererek, mert ezektől délről tanyáznak; az óir hasonlóan geographiai elhelyezkedéséből itélve legelőször szorulhatott nyugat felé (HINT, Idg. 158, 167). A görög tehát huzamosabb ideig

érintkezhetett a visszamaradt umbro-samnitokkal s nyelve tovább állott a labialisatio hatása alatt.

A *morphologiai* egyezések között érdekes két superlativus-formans. Az egyik az *s*-tőveken alapuló *-semō-* [*-smo-*], a melyet a latinban *-iss̄emō-* háttérbe szorított (*norissimus* etc., de még: *maximus*, *proximus*, *medioximus*, *ōximē*, *pessimus*). Materialis egyezések:

- { ital. *Auximum*; kelta *Uxama* «die höchst gelegene», cymr. *uchaf* «höchster» < *auks_{em}os
- { o. *nessimas* «proximæ», u. *nesimei* «proxime»; óir *nessam*, cymr. *nesaf* «proximus» < *ness_{em}os < *nedh-s_{em}os

- A másik formans az *is*-adverbiumokon alapuló *-isemō-*:
- { lat. *ploirume*, *plūrimus* < *plōsimos, *plisima* < *plēsimos, o. *maimas* «maximæ» < *maisimos; gall. *Ōb̄t̄s̄āp̄n* «die höchste» < *auksisamos, óir *dilem* «angenehmst» < *dilisamos

Ez a két formans egészen izoláltan áll, tehát italo-kelta újítás.

Jelentős továbbá a *ti-* abstractumokra visszamenő *-tien-* conglutinatum szerepe. E formans előfordul ugyan egyebütt is, de csak szórványosan és szegényes maradványokban, így a germánban (gó. *rapjō*; lat. *ratio*), a görögben (ἢτι-η: *datio*) és az örményben (**s̄ithium* «Lage»; lat. *po-sitio*; BRUGMANN, Grr. II², 319); ellenben az italiaiban és a keltában nagyon elharapózott a *ti-* formans rovására. Materialis egyezések:

- { lat. *mentio*, óir *air-mitiu* «reverentia» < *are-mintiu — de ói. *matiž*, gót *ga-munds*, litv. *at-mintis*, ószl. *pa-męt̄i*.
- { lat. *redemptio*, óir *air-itiu* «acceptio» < *are-intiu — de litv. *isz-imtiu*, ószl. *rakо-jęt̄b*

Érdekesek az ablaut-viszonyok: a nom. singularisban a töforma mindenütt *-tiōn-* (o. *fruktatiuſ* «fructus» < *frūkʷtatiōns), az obl. casusokban azonban az umbro-samnit és az óir a latin-nal ellentétben párhuzamosan haladnak (lat. *mentiōnem* etc. — de o. *medicatinom* «iudicationem», u. *natiue* «natione» mint óir gen. *toimten*, dat. *toimtin* etc.). Ha ez az eltérés nem véletlen, illetőleg közös újítás, akkor ösrégi — régibb, mint az umbro-samnit területről kiinduló labialisatio.

A *declinatio* téren az *o*-tővek sg. genitivusának képzése tekintetében az italai és a kelta az egész indogermańságban egyedül áll, a mint hogy az idg. nyelvek e részben erősen divergálnak: a formans majd *-sjo* (ói. *vṛkṣaya*, av. *vohruhe*, óp. *kārahya*; órm. *gailoy*; gör. hom. λόχος s talán att. λόχος, dór λόχω), majd *-so* (gó. *wul/sis*, ófn. *wolfs*, óizl. *uljs*, run. *Godagas* etc.), az umbro-samnitban *-eis* (az *i*-tővek analogiájára, cf. o. *sakarakleis* «sacelli» mint *aeteis* «partis», u. *popler* «populi» mint *ocrer* «reis»), a latinban és keltában pedig *-i*:

- lat. *virī*, óir *fír* < *wirī

A lat. és óir *-i* magában véve idg. *-ei* és *-oi* is lehetne (cf. nom. pl. lat. *virī*, óir *fír* < *wiroi) s ez esetben genitivusként szerepelő idg. locativus volna (cf. gör. ὅρος, ὅρεται, o. *comīnei* «in comitio», u. *onse* «in umero», lat. *bellī*, *Brundusīi* etc.). De ez az *-i* nem lehet diphthongikus eredetű; a kímutatható legrégebbi alak is már *-i* a latinban: *nominis Latini*, *urbanī* (SC. de Bacch. a. u. c. 568, de nom. pl. ibid. *oinvorsei*, *virei*), úgyszintén a keltában: óir ogaminser. *Dalagni magi Dali* «(tombe) de Dalagnos, fils de Dalos», gall. inser. *Dannotali* (de nom. pl. *Tanotali-knoi*). Ez az *-i* voltaképp az *-ijo*-tővek sufüxuma, v. ó. lat. *fili* (csak későn *filiū!*), falisc. *Cesi* «Cesii»; óir *tigernī* (nom. sg. *tigerne* < *tigernios «maître»), ogaminser. *avi* (nom. sg. *ane* < *awios «petit fils»), gall. *Esanekoti* = *Exande-cotti* (nom. sg. **cottios*, cf. *Cottios*, *Alpes Cottiae*) — az *o*-tőveknél tehát már analogikus újképzés, ösrégi italo-kelta közös újítás.

N.B. Az italo-kelta genitivus-forma lényegében nem egyéb, mint flexio-nélküli adjektivum-képzés *-ijo*-tővekből (cf. ói. *dśriya-s*, gör. ἔπιος és *equī-nus*). Ugyanezen adjektivum-formans hatására alatt lett az idg. «genitivus» *-so* suffixumából helyenkint *-sjo* [*-so*: *-sjo* = *-bho*: *-bhjo* = *-bhos*: *-bhjos*; l. alább].

A *declinatio* terén még egy egyezés mutatható ki, a mely nem egészen biztos ugyan, de figyelemre méltó. Az idg. *bh-* suffixumok két csoportra oszlanak. Az egyiknek charakteristikuma a *bh*-ra következő *i* (*j*):

- instr. sg. gör. *vazōp̄i*: < *-bhi
 dat. pl. óir *trib̄* «tribus», *máthraib̄* *máithrib̄* «matribus»; instr.
 pl. ói. *tribhīš*, *mātřbhīš* < *-bhīs
 sg. dat. ói. ved. *tābhya* «tibi», dat.-abl. pl. *mātřbhýas* <
-bhjo, *-bhjós*

A másik csoportban ez az *i* (*j*) hiányzik:

- gall *paxp̄eþs̄* «matribus» < *-bho
 lat. *tribus*, *mātribus*, o. *luisarifs* «lusoriis», *sacriss* «hostiis»,
 u. *tris* «tribus», *avis* «avibus» < *-bhos

Az umbro-samnit suffixum eredeti alakja persze *-bhīs* is lehetne, bár ez nem valószínű; viszont *-bho* talán az óirben is megvolt (v. ö. BRUGMANN, Grr. II, 709), esetleg tehát közkelte lehetett. Annyi minden esetre tény, hogy legalább a latin és a gall egy csapáson haladnak s a latin *-bhos* nem más mint a pluralizált gall *-bho*:

gör. *-bhi*: ói. *-bhīs* = ói. *-bhjo*: *-bhjós* = gall *-bho*: lat. *-bhos*

Ez a *-bho* pedig az idg. instr. sg. *-mo* és *-bhi* contaminatioja (STREITBERG, Urgerm. 224, Hirt, Hb. 215), tehát ősrégi italo-kelta újítás lehet (Hirt, IF. 5, 251), a mely ha csak a gallban és latinban volna is csak kimutatható, valamikor az egész italo-kelta területen meglehetett.

A *conjugatio* terén korán feltűnt az italiai és a kelta *b*-futurum képzésének hasonlósága:

lat. *amabo*, *falise*, *pipafo*; ir *no charub* < **carābō* < **bhūcō*

Ez a hasonlóság azonban (D'ARBOIS DE JUBAINVILLE Éléments 162, ellenére) valószínűleg véletlenség. A deponensben ugyanis a 1. singularisban a várható *-ur* helyett (cf. *sechur*: *sequōr*) *-ar* jelentkezik: ir *no molfar* «laudabo» < **molfār*, de lat *amābor* < **amābōr*; tehát az aktív *no charub* sem lesz **carāfō*, hanem **carāfām* (BRUGMANN, Grr. I², 245). Azonkívül a többi szemelyekben csak vocalis mögött jelenik meg a *b* (*pred-chīb̄* «predicabit»), consonansok után *f* (*no charfe*, *no charfa*, pl. *no charfam*, *no charfid*, *no charfat*), úgyhogy a kelta *b* nem lehet — mint a lat. *b* — idg. *bh* folytatása (SOMMER, Hb. 573).

E hangtorvény azt is megtiltja, hogy az italiai præteritumra (lat. *agē-bam*, o. *fufans* «erant» < **bhwā*) gondoljunk, a mely-lyel különböző az óir futurumot kapcsolatba hozni nem volna nehéz.

Annál biztosabb és csattanósabb az egyezés az italiai és kelta *r*-deponens és passivum között. A latin *r*-alakokat valamikor a *sē* etc. pron. reflexivumból magyarázták. De a rhotacismus az oiscusban és a keltában ismeretlen, másrészt *r*-alakok egyebüttsége nyomokat, mint ófn. *scrīrun* «sie schriēn» (STREITBERG, Urgerm. 281, BRUGMANN, KvglGr. 598) — az árjaságban, és pedig úgy az activumban, mint a mediumban, de csak a 3. pluralisban. Ez az *r* elem az árjában majd puszta *-r* (act. opt. ói. *syār*, av. *hyār̄* «sie möchten sein»; perf. ói. *āsūr*, av. *ānhar̄* «sie waren»), majd *-rai* (med. præs. ói. *śērē*, av. *sōire* «sie liegen»; perf. ói. *cakrirē*, av. *čāxrare* «sie haben gemacht»), majd *-ra* (med. præt. ói. *āduhra*), majd végre más elemekkel vegyülvé lep föl, de az esetek túlnyomó többségében úgy, hogy előttük áll (præt. ói. *āsasrg-ram*, av. *vaozi-ram*; v. ö. még ói. act. præt. *avar̄t-ran*, med. præs. *duh-ratē*, imperat. *duh-ratām*, opt. *bharē-rata*, præt. *dvar̄t-ranta* etc. BARTHOLOMÉ, Vorg. 66, BRUGMANN, Grr. II, 1389—90). Hogy mind ezen árja alakok eredetiek nem lehetnek, nyilvánvaló; ha a 3. személyű suffixumok elosztódását vizsgáljuk, jóformán biztos, hogy az árja *r* = idg. *r* act. sec., az árja *-ra* = idg. *-ro* med. sec. és árja *-rai* = idg. *-rai* med. prim. suffixum volt; v. ö.:

ói. *ābharat*, *āþep̄s̄*: ói. *ābharata*, *āþep̄ero*: ói. *bhāratē*, *þep̄erat* = ói. *ābharan*, *āþep̄ov*: ói. *ābharanta*, *āþep̄ovta*: ói. *bhārantē*, *þep̄ovta* =

ói. præs. *duhār̄*: ói. præt. *āduhra*: ói. præs. *duhrē* — tehát: 3. sg. *-t*: *-to*: *-tai* = 3. pl. *-nt*: *-nto*: *-ntai* = 3. pl. *-r*: *-ro*: *-rai*

Ez ösi viszonyok nyomai az italiai és kelta nyelvekben is megélhetők: a 3. pl. act. *r* suffixuma jelentkezik talán az olyan pass. alakokban, mint o. *sakrafīr* «sacerato», u. *ferar* «feratur», óir *berar* «fertor», *do-berar* «datur» (cf. BUCK, OUGr. 178, D'ARBOIS DE JUBAINVILLE, Éléments 153; másképpen SOMMER, Hb. 533), a 3. pl. med. *-ro* az olyan act. perf. alakokban lap-

pang, mint lat. *fuēre*, a 3. pl. med. *-rai* ragja az óir deponens absolut alakjaiban kereshető, mint *sechitir* «sequontur» < *-ntrai*, *sechidir* «sequitur» < *-trai*. Ezek azonban csak elmosódott és szórványos nyomok. Az eredeti viszonyok gyökerestől megváltoztak: mindenek előtt az *r* elem az activumból csaknem egészen kiszorul s az esetek túlnyomó többségében a deponentialis diathesis charakteristikuma (az italiaiban azonfölül általában, a keltában pedig a 3. személyekben a passivumnak is exponense); nem szorítkozik továbbá a 3. pluralisra, hanem a 2. személyek kivételével (1. alább) az összes többi személyekre átterjed; végül ahol az *r* elem nem áll magában, a pers. suffixumok mögött jelentkezik (a lat. *viderunt contaminatio*: *vidēre* + *vidērunt* < *-ro* + *-isont*). Az így támadt újképzések között szorosabban tartoznak össze a következők:

<p>{ 3. pl. o. <i>karanter</i> «vescuntur», marrue. <i>ferenter</i> «feruntur»; óir <i>-secheta</i> «sequontur» < <i>-ntro</i></p> <p>{ 3. pl. lat. <i>sequontur</i>, u. <i>emantur</i> «accipiantur»; óir perf. <i>cech-natar</i> «cecinerunt» < <i>-nty</i></p> <p>{ 3. sg. o. <i>vincer</i> «vincitur», u. <i>herter</i> «oportet», paelign. <i>upsa-seter</i> «operaretur, fieret»; óir <i>-sechedar</i> «sequitur» < <i>-tro</i>
lat. <i>sequitur</i> < <i>-tr</i></p> <p>{ 1. pl. lat. <i>sequimur</i>, <i>sequāmūr</i>, óir <i>-sechemmar</i> «sequimur, sequamur» < <i>-mr</i></p> <p>{ 1. sg. lat. <i>sequor</i>, <i>sequōr</i>; óir <i>-sechur</i> «sequor» < <i>-ör</i>
lat. <i>sequar</i>, <i>sequār</i>; óir <i>-secher</i> «sequar» < <i>-är</i></p> |
|---|

A mi a 2. személyeket illeti, a singularisban szintén vannak ugyan *r*-alakok, de ezek már nem függnek össze: a lat. *sequere* (= gör. *ἴπεσσο*, cf. av. *zayava* «du wurdest geboren») eredeti med. injunctivus-forma, a mely az imperativusban mindig megmaradt s a præsens-rendszer összes alakjaiba is behatolva speciális latin újképzések forrásává lett (a következő proporción szerint: *age* : *agis* = *sequere* : *sequeris*); az óir *sechther* «sequeris» szintén heterogén alak: a 2. sg. suffixumának régibb alakja *-the* < *-thēs* megvan még az act. imperativusban (*berihe*, cf. ói. *ádithās*, gör. *ἰδέθης*) s csak a többi *r*-alakok analogiájára alakult

át. A 2. pl. a latinban nominalis eredetű (1. fönnebb), a keltában pedig azonos a megfelelő act. alakkal: dep. *-sechid* «sequimini» (1. sg. *-sechur*), mint act. *do-berid* «datis» (1. sg. *do-biur*).

Párhuzamos képzés még az *ā*-conjunctivus, mely az italiaiban thematikus indicativusok mellett áll s az *ā*-conjunctivussal versenyez, a keltában pedig egyeduralomra jutott:

<p>{ lat. <i>ferat</i> [o. <i>fakiaad</i>, u. <i>facia</i> «faciat»]; óir <i>do-bera</i> < *<i>berāt</i>
«det» < *<i>bherāt</i></p> |
|---|

Nevezetesen a latin és az óir (conjunet) flexio csaknem teljesen összevág:

{ lat. <i>feram</i>, <i>ferās</i>, <i>ferat</i>, <i>ferāmus</i>, <i>ferātis</i>, <i>ferant</i>; óir <i>do-ber-berae</i>, <i>-bera</i>, <i>-beram</i>, <i>-berid</i>, <i>-berat</i> < *<i>berām</i>, *<i>berāsi</i>, *<i>berāt</i>, *<i>berāmo(s)</i>, *<i>berāte</i>, *<i>berānto</i>

E képzés kiindulópontja a kétagú *ā*-basisokból képezett, augmentum nélküli praeteritum, az injunctivus (pl. lat. *fuam* < **ohuacām* és lat. *legē-bam*, óir conj. *ba*, perf. *ba* < **bhwām*). Thematikus indicativusokhoz tartozó *ā*-képzések ugyan egyebütt is vannak, így az ószlávban és germánban:

<p>{ ind. ószl. <i>bera</i>; opt. gó. <i>hairau</i>, óizl. <i>bera</i>
conj. lat. <i>feram</i>; óir <i>do-ber</i> < *<i>berām</i></p>	< *<i>bherām</i>

De az ószláv és a germán csak az egyetlen 1. sg. alakot tudja fölmutatni, mik az italiaiban és a keltában az *ā*-formák az összes személyekben jelentkeznek. Kizárolagos conjunctivusi funciójuk is italo-kelta jelenség, noha persze az injunctivus modalis, specialiter conjunctivusi értelemben már az indoger-mánban használatos volt (cf. ói. *mā dhās* «setze nicht», ófi. *ni curi* «noli», lat. *ne fuās*). Ez az *ā*- (és az italiaiban az *ē*-) conjunctivus aztán már az ósitaliaiban és óskeltában egészen kiszorította az idg. thematikus optativust: idg. **bheroit* (ói. *bhāret*, gör. *φέρω*, gó. *hairai*, ószl. *beri*), de italo-kelta **bherāt*.

A folsorolt egyezések oly feltűnők és mélyrehatók, hogy egy pillanatig sem lehet véletlenségre gondolni, s ha ezekre építeni nem szabad, akkor minden nyelvhasonlitás hiábavaló. S tényleg azt látjuk, hogy szaktekintélyek inkább hajlandók

ezen egyezések fontosságát kelletenél többre becsülni, mint semmibe sem venni: így ugyanaz a SOMMER, aki az itáliai és görög részleges egyezéseket pusztán véletlenségnek tekinti s a græco-italiai «nyelvégységet» lenyegében évszázados optikai eszlódás folyományának nyilvánítja, az itáliai és kelta partialis egyezések nagy jelentőséget készségesen elismeri s a másik szelsőségebe esve egyenesen kijelenti, hogy az *italo-kelta ösnyelv* foltlevések semmi sem áll az útjában. Magában véve ez nem volna lehetetlen, de mégis csak alighanem több, mint a mennyit partialis egyezésekre általában építeni szabad. Szorosan véve már minden egyes külön nyelvnek egysége is hypothetikus és inkább csak konstruktív principium, mint tényleg elgondolható és kimutatható valóság, mert hiszen nincs nyelv dialektikus változatok nélkül; s ha már az egyes nyelv területén jelentkező variansok is megzavarják az illető nyelv tényeinek egységes formulázását, mennyivel inkább akadályozzák a két külön nyelv között levő s ipso facto nagyobb számu divergens sajátosságok az illető két nyelv ösi egységek fölvételeit. Ahol két külön nyelv között éles nyelvhatárok nincsenek, ott a nyelvtörténet és a minden nap tapasztalat szerint bizonyos idő mulva megindul a kolcsonzás vagy a keveredés folyamata — lassabban és nehezebben bár, mint ugyanegy nyelv dialektusai között, de a végeredmény egy: a nyelvi convergentia, a mely chronologial adatok hiányában «alapnyelvi» tüineménynek látszik s ettől esetleg meg nem különböztethető, de ilyennek még se nyilvánítható. Abból, hogy az umberben idg. *ei* folytatójához *ē* (*deueia* «divinam» < *deveia*), éppen úgy mint a keltában (*oir dia*, gall *Dévo-gnāta* < **dēcos*), holott az itáliai testvérdialektusokban *ei* (o. *Deīvai* «divinæ», ólat. *deīva* < **deivā*) — ebből senki sem fogja azt következtetni, hogy az umber kelta dialektus, hanem hogy ebben a tekintetben a szomszédos gall hatása alá került. Eppen így ha az itáliai *r*-deponens a keltában is megvan, egyelőre ez is csak prehistoriai szomszedság következménye, nem pedig italo-kelta «alapnyelvi» jelenség — lehet, hogy az, de nem szükségkép az, mert a *posse ad esse* nem lehet biztosan argumentálni. Partialis egyezések alapján csak akkor szabad «alapnyelvi» közösségre következtetni, ha számuk igen nagy és igen sok kozottuk a közös újítás. E követelményeknek megfelelnek az ind és

íráni, a balti és szláv egyezések (de esakis ezek!) s azért az indo-íráni, illetőleg baltoszláv «nyelvégység» (de csak ez!) kifogástalan hypothesis. De az itáliai és kelta egyezések nem ilyenek, tehát velük sem lehet többet bizonyítani, mint bármely másfél, pl. itáliai és görög egyezésekkel: belőlük is csak az következik, hogy az itáliaiak és kelták történetelőtti időkben egymás szomszedságában laktak s relative huzamos és benső nyelvi érintkezésben állottak — huzamosabb és bensőbb érintkezésben, mint bármely más két centum-nyelv, de a különböszeg csak fokozati, nem lényegbe vágó. A történeti kelta és itáliai nyelvek — igaz — erősen divergálnak s azért az az állítás, hogy legközelebb állnak egymáshoz, nemileg talán meglepő. Számba kell itt venni egyszerűt, hogy az itáliai nyelvemlékek aránylag sokkal korábbi időkből valók, s másrészről, hogy a kelta dialektusok zilált állapota relative késői és gyors tovafejlődésük következése. Mindezt tekintetbe véve a különböszegök nagy mértékben redukálódnak s a rekonstruált «öskelta» nagyban és egészben az itáliai színvonalára kerül.

7) Italo-germán egyezések.

Az italo-germán egyezések jelentőség tekintetében mindenjárt az italo-kelta egyezések után következnek.

Phonetikai egyezés kevés van s ez sem kifogástalan. Az egyik *str* < idg. *t̥tr*

lat. <i>castra</i> , o. <i>castrous</i> «fundis» v. «capitis», u. <i>kastruruf</i> «fundos»: cf. <i>oir cathir</i> «urbs»
gót <i>blostreis</i> «Opferer», ófn. <i>bluostar</i> «Opfer»: cf. gót <i>blōtan</i> , ófn. <i>blōzan</i> «opfern»

Az egyezés értékét csökkenti, hogy e kapcsolatban idg. *t̥t̥* úgy folytatódik, mint az ind kivételével az összes idg. nyelvben (l. fönnebb 21). Közös újításról szó sem lehet: a germánra nézve még feltehető, hogy *v̥tr* mint *sr* jelentkezett s ez utóbbit úgy folytatódott, mint idg. *sr* (cf. óizl. *straumr*, angisz. *strēam*, ófn. *strōm*: *oir sruaim* «Strom»; gót *swistar*, óizl. *syster*, angisz. *swecostor*, ófn. *swester*: ói. instr. *svásrā*), de az itáliaiban *sr* mint *fr* lép fel (cf. lat. *frigus*: gör. *þīqos* < **srīgos*; *frāgum*: angisz. *strew-*

berie «strawberry»). Ellenben lehet, hogy az *str* < *t|
| |* hangváltozás italo-germán közös conserválás — és pedig azért, mert a kelta ezt a hangváltozást nem ismeri, holott az *ss* < *t^t* újítás terén egy esapáson halad a germánnal és az italiaival.

Egy további phonetikai egyezés az, hogy intervocalis *s* mint *z* (a latinban és umberben, valamint a nyugati germán-ságban folytatódag mint *r*) jelentkezik:

lat. <i>datūrum</i> < * <i>datū erom</i> , o. <i>ezum</i> , u. <i>erom</i> «esse»;	lat. o. u. <i>est</i>
gót <i>bairaza</i> : ói. <i>bhárāsē</i>	
óisl. <i>korom</i> , angsz. <i>curon</i> , ófn. <i>churum</i> : ói. <i>jujušimá</i>	

Mig azonban intervocalis *s* az italiaiban minden körülmények között mint *z* folytatódik, a germánban a Verner-féle törvény értelmében meg is marad (gót *káus*, ózl. *kaus*, angsz. *cáas*, ófn. *chōs*: ói. *jujóša*). A történeti összefüggésnek némi támasztéka abban kereshető, hogy az összes idg. nyelvek között csak az italiai és a germán vesznek részt ebben a hangváltozásban.

Biztosabbak és nagyobb számúak a morphologaii egyezések (HET, Z. f. d. Ph. 303—305). Ezek részben más idg. nyelvekben is előfordulnak: így a -tüt-formans, a mely kelta is (l. fonnibb 23), vagy a -wo- színképző formans, a mely a baltoszlávban is produktív (BRUGMANN, Gr. II², 201). De kizárálag italo-germán birtok a distributivum-képző -no-formans, a mely sajátos módon csak a latinban és az óizlandiban produktív:

lat. <i>bīnī</i> < * <i>dwižno-</i>	
ózl. <i>tuennr</i> <i>tuinnr</i> < * <i>twiznā-</i>	< * <i>dwiž-no-</i>

A lat. *bīnī* magában véve idg. **dwižno-* is lehetne (cf. angsz. *twīn* «Zwirn», ófn. *zwinal* «Zwillung»; litv. dual. *dvynū* «Zwillinge»), de a **dwižno-* alapalakot ajánlja a következő distributivum:

lat. <i>ternī</i> < * <i>trizno-</i>	
ózl. <i>prennr</i> <i>prinnr</i> < * <i>priznā-</i>	< * <i>triz-no-</i>

Az egyezés annál meglepőbb, mert kiindulópontja mind a két nyelvben a multiplicativum: lat. *duis*, *bis*, ózl. *tvís-var* (ói. *d[u]víz*, av. *bíš*, gör. *δις*, gót *twis-* «auseinander» < idg. **dwiš*), lat. *ter*, Plaut. *terr* < **ters* < **tris*, ózl. *pris-var* (ói. *triš*, av.

tris, gör. *τρίς* < idg. **tris*). Hogy a képzés valamikor az egész germánságban meglehetett, bizonyítja kfn. *zwirn* «Zwirn, doppelt zusammengedrehter Faden», ófn. *zwirnen* «Fäden zweifach zusammendrehen» < ösgerm. **twiznā-* < idg. **dwišno-*. A -no-formans distributiv funciójának bizonyítéka még az egyetlen gót *twei-h-nái*. Hogy az umbro-samnitban megvolt-e ez a formans, a nyelvemlékekből meg nem állapítható.

Ide tartozik továbbá két adverbialis formans. Az egyik -nē, a mely eredetileg «honnan» kérésre felelő adverbiumokat képezi, cf. lat. *superne*, gót *utana* «von aussen», ófn. *innana* «intus», angsz. *heonan* «von hinnen». Közelebb állnak a következő képzések:

lat. <i>superne</i> , u. <i>superne</i> «super» < *(e)ks-uper-nē;	lat. u. <i>super</i>
ófn. <i>obana</i> , angsz. <i>ufan</i> «von oben» < * <i>upo-nē</i> :	ófn. <i>oba</i> «oben»
ófn. <i>oba</i> : <i>obar</i> = lat. <i>sub</i> : <i>super</i> = *(e)ks- <i>upo</i> : *(e)ks- <i>uper</i>	
lat. <i>pōne</i> , u. <i>postne</i> «pone» < * <i>po-st-nē</i> :	lat. o. u. <i>post</i>
ófn. <i>fona</i> <i>fon</i> , ósz. <i>fan</i> «von» < * <i>po-nē</i> :	ófn. <i>ab</i> , <i>aba</i> , angsz. <i>af</i>
ófn. <i>ab</i> : <i>fo-n</i> = lat. <i>ap-erio</i> : <i>po-situs</i> = * <i>áp[o]</i> : * <i>[a]pó</i>	

Ez a -nē formans idg. eredetű ugyan (cf. ói. *vinā* «ohne»: *vī* «hinweg, auseinander»), de jelzett funciójára specziális italo-germán sajátosság, a melynek egyebütt semmi nyoma.

Egy másik adverbium-kategória az -(e)ro-, -t(e)ro-formans-sal van képezve s morphologiai szempontból o-tövű abl. sg. Ez az állapot a germánban minden alteratio nélkül megmaradt (gót *aſtarō* «von hinten», *aljaþrō* «anderswoher»). Az italiaiban az o-tövű abl. mellett (lat. *contrō-versia*, o. *contrud*; lat. *dextroversum*, u. *testru-sese* «dextrorsum») és ennek analogiijára nagyon elharapózott az a-tövű abl. (lat. *extrād*, o. *ehtrad*; lat. *suprād*, u. *subra*), úgyhogy gyakran minden a kétféle képzés egymás mellett jelentkezik (lat. *intrā* : *intrā*, u. *supra* : *subra* etc.). Ily körülmények között az italiai a-tövű alakok is nyugodtan párhuzamba állíthatók a germán o-tövű alakokkal. Materialis egyezések:

lat. <i>infrā</i> < * <i>infrō</i> < * <i>infrōd</i> , gót <i>undarō</i> «von unten» < idg.	
* <i>yndherōd</i>	

- lat. *suprād*, u. *supru sese* «*supro-versus, sursus» < *suprōd;
gót *ufarō* «über» < idg. *(e)ks-uperōd
u. *podruh-pei* «utroque» < *potrōd; gót *lvaprō* «woher» <
idg. *kʷot(e)rōd

A mi az itáliai és germán alakok functionalis különbözőt illeti, ennek nézetem szerint, az a magyarázata, hogy az itáliai dialektusokban az abl. és instr. között synkretismus következett be: az itáliai ablativus, pl. **kontrod* (o. *contrud*), **ekstrād* (o. *ehtrād*) átvette az olyan eredeti instrumentalisoknak, mint **kʷōd*, **kʷā* (lat. *quō, quā*) prosecutivus functióját (*contro-versia*: *quōquō-versum*). Annyi bizonyos, hogy az itáliai és germán alakokat szétszakítani nem lehet. A képzés maga idg. (ó. *adharād*: cf. lat. *infrā*), de italo-germán jellegét bizonyítja produktivitása, valamint az a körülmény, hogy benne maradt fönny a germánban egyébként kiveszett abl. sg.

Hirz (Idg. 612—613) szerint jelentős, hogy infinitivus gyánánt az itáliaiban és germánban az acc. szerepel, a mit a szomszédos nyelvekben nem találunk. De kérdés mindenek előtt, vajon nem volt-e valaha szomszédos nyelv a baltoszláv, ahol szintén vannak accusativikus verbalsubstantivumok (sup. litv. *dēty*, ószl. *dētъ*: lat. *con-ditum*). Ettől eltekintve az itáliai infinitivus «formansa» -o- (lat. **erom*, u. *erom*, o. *ezum* < **esom*), a germáné -ono- (gót *wairpan* etc. < **wertonom*). A germán tehát formans tekintetében a keltához közeledik (l. fönnebb 26.), casus-suffixum tekintetében pedig az itáliaihoz — oly divergentia, mely súlyosan esik a latba. Az itáliai alakok végre minden valószínűség szerint bizonyos görög imperativus- és infinitivus-alakok mellé állítandók (l. fönnebb 37.).

Rendkívül meglepő azonban az az egyezés, a mely a *conjugatio* terén, nevezetesen a perfectum-képzés tekintetében konstatálható s a melyre ugyancsak Hirz (Z. f. d. Ph. 303—304 és IF. 17, 278) hívta föl a figyelmet. Az egyezés a reduplicatióban és a basis vocalisatiojában jelentkezik.

Hogy az idg. perfectumban redupl. és nem-redupl. alakok voltak, abban semmi kétség sem lehet; a második kategória azonban igen szegényes: egészen hiányzik a baltoszlávban (litv. *kīrtęs*, ószl. *črъtъ*: ói. *ca-krt-vás-*) s a kelte kivételével (*ro midar*

«iudicavi», *ro gād* «oravi» etc.) igen szórványosan s majdnem csak participiumokban jelentkezik (ói. *darśicas* «der geschen hat», *dāśi(j)as* «fromm», *sahvás-* «bewältigend», gör. ἔργος se. őððs, hom. ἄργι: *F*χρῆτz). A latinban és germánban mind a két kategoriában nagy számban vannak finit formák és — a mi a fó — materialis egyezések.

a) Reduplicatiós perfectumok:

- lat. *scicidi*; gót *skaiskaiþ*: ói. *cichēda, cichidē*
lat. *tutnidi*; gót *staistaut*: ói. *tutōda, tutudē*
lat. *pepigi* < **pepayai*; gót *faifah*: gör. dór *πέπαγε*

b) Reduplicatio nélküli perfectumok:

- lat. *jūdī*; gót *bait*, ófn. *beiz* — de ói. *bibhēda, bibhidē*
lat. *jūdi*; gót *gānt*, ófn. *gōz* — de ói. *juhāva, gör. οἴχηψαι*
lat. *fūgi*; gót *bāug*, ófn. *boug* — de ói. *bubhōja, gör. πέφενται*
lat. *līquī*; gót *lāihw*, ófn. *lēh* — de ói. *rīréca, gör. λέλοιπα*
lat. *vertī vortī*; gót *warþ waúrpum* — de ói. *vavárta, vavṛtē*

Ilyenek még: lat. *vīci*, gót *waih*; lat. *cōnīvi*, gót *hnāiwe*, valamint az összes alább felsorolandó esetek.

A basis vocalismusának azonossága részben idg. viszonyokban gyökerez:

- lat. *vīdī*; gót *wait*, ófn. *weiȝ*, óizl. *veit* — ói. *vēda*, gör. *οἶδα*
lat. *ēdī*; gót *fr-ēt*, ófn. *āȝ*, óizl. *āt* — ói. *āda*, gör. *ἔθ-ηδα*
lat. *ēgī* < **āgī* (pr. *ago*); óizl. *ōk* (inf. *aka*) — ói. *āja*, gör. *ἴηψαι*

Az összefüggés itt sem lehetetlen, de biztos a következő esetekben:

- lat. *scābi*; gót *skōf*, ófn. *scuob*, óizl. *skōf' [scabo; shaban,*
skaban, skafā]
lat. *cēpi* < **cāpāi* (pr. *capiro*); gót *hōf* (pr. *hafja*), ófn. *huob*
(pr. *hef'i[n]*)
o. *sipus* = *sēpus* < **sāpus* (lat. *sapio*): ófn. *int-suab* (pr.
int-seff[i]n)

Csak a pluralisra szorítkozik a vocalismus egyezése a következőkben:

- lat. *ēmimus*; gót *nēnum*, ófn. *nānum*, óizl. *nōmom* (?)
 lat. *fidimus*; gót *bitum*, ófn. *biz̄um*, óizl. *bitom*
 lat. *frēgimus*; gót *brēkum*, ófn. *brāhnum*
 lat. *sēdimus*; gót *sētum*, ófn. *sāzum*, óizl. *sōtom* az ói. *sēdimā*
 etc. redupl. alak, cf. *sēdyāt*: av. *hazdyāt* < **sazdyāt*
 lat. *rēnūmus*; gót *qēnum*, ófn. *quānum*, óizl. *kuōmom* (*kōmom*)

Hirt (IF. 17, 281) szerint a germán és latin perfectum-kepzés parallelizmusának további bizonyítéka a lat. *-rī* perfectum és az angolszász erős igéknek az a typusa, a melyben hosszú vocalisra egy «anorganikus» *w* következik (*crāwan* «kráhen», *sāwan* «säen» etc.); ez a *w* eredetileg nem tartozhatik a præsenshez, mert a többi nyelvben *j* jelentkezik (ófn. *krājan*, *sājan* etc.), s így csak a perfectumból indulhatott ki: angsz. *priēt. séow* < ösgerm. **sēuwa*, **sēwa*. Ez a foltéves nem lehetetlen, de nem föltétlenül szükséges. A nehéz diphthongikus *u*-basis a perfectumban tényleg nagy szerepet játszik (v. ó. lat. *plexī*: ói. *paprāu*; lat. *gnōri*: ói. *jajñāu*; lat. *strācī*: bret. *strouis* «stravi», cf. gót *straujan*, ófn. *strawjan* etc.), de nem szoritkozik a perfectumra, hanem a præsensben is megjelenik, a mi igen termézesztés, mert kéttagú könnyű basisokból, «thematikus» alakokból, ektasis (Dehnstufe) révén egytagú nehéz basisok, «athematikus» alakok a præsensben is keletkeztek: ói. *nāuti* : *nāvate*, ói. *rāuti* : *ravati*, ói. *stāuti*, gör. *στάυται* < **stāptātai*; ói. *stāratē* etc. Instructiv, hogy egy ilyen typusú præsenssel olykor *rī*-perfectum áll szemben, pl. ói. *snāuti* «trieft»; lat. *nāvī* (cf. angsz. *snēowan*, gót *sniwan* «eilen»), lat. *cēveo*: *cīrī* (cf. ói. *cyāvatē*, gör. *αἴω*), lat. *dēsirāre*: *sītī* (cf. ói. *suvāti*, *sāvāti*). A kerdéses typus tehát morphologai szempontból a perfectumban és præsensben egyaránt jogosult s így a lat. *rī*-perf. alakokkal nyugodtan állíthatók egybe angsz. præsens-formák is:

- lat. *sēvit*; angsz. *sāwan* *sēow* «säen»
 lat. *fēvit*; angsz. *blāwan* *blēow* «blasen»
 lat. *fāvit*; angsz. *blōwan* *blēow* «blühen»
 lat. *calāvit*; angsz. *hlōwan* *hlēow* «rugire, boare»

és némi ablaut-külömbsségtől eltekintve:

- lat. *gnōvit*; angsz. *cnāwan* *cnēow* «wissen»
 lat. *trīvit*; angsz. *þrāwan* *þrēow* «drehen»

NB. Az *u*-basisokon alapul nemesak a lat. *rī*-perf. (v. ó. még *scīvit*: *scēava* < **scēva* (mint *Saeturnus* < **Sēturnus*); *nevīt*: ói. *snāvan-*, av. *snāvar* «Sehne» etc.), hanem a lat. *u*-perf. is (*genūi*: ói. *janūš* «Geburt»; *monūi*: ói. *manutē* «denkt» etc.).

A nélkül, hogy különös nyomatéket akarnék rá helyezni, megemlítem még, hogy az idg. thematikus aoristus behatolt a latin és germán perfectum rendszerébe: lat. *fīdit* < **bhīdet* (cf. ói. *abbīdat*), ófn. *biz̄i*, angsz. *bīte* < **bhīdes* (cf. ói. *abbīdas*). Összefügghet ezzel, hogy az idg. perfectum mint tempus historicum szerepel a két nyelvben; így áll ugyan a dolog a keltában is (BRÜGMANN, KvgGr. 565), de a latinban és germánban vannak azonkívül «præteritopresensek» is — idg. perfectum-alakok, a melyek minden megörizték a præs. perf. functióját; lat. *memini*, gót óizl. *man*, angsz. *mon* etc.

Vannak végül lexikális egyezések (KRETSCHMER, Einl. 145. HIRT, Z. f. d. Ph. 297—302. KLUGE, Vorg. 324). Itt természeten nem arról a szókincsről van szó, a mely a római és germán érintkezések idejéből való s a mely kimutathatólag a latin nyelvből vándorolt a germán nyelvekbe (KLUGE, Vorg. 333—347), hanem préhistorikus egyezésekéről. Ez a kategoria is rendkívül nagy. Ezen állítás igazolására álljon itt a legértékesebb, t. i. a *verbalis* egyezések lehető teljes jegyzéke, a mely éppen úgy készült, mint a fönnebbi græco-italiai igegejűjtemény (elmaradtak tehát belőle még az olyan identitások is mint *molo*: gót *mala* — a litv. *malu* miatt, *calare*: ófn. *halōn*, *rubēre*: ófn. *rotēn*, *sāgio*: gót *sokjan* — a lett *kalāt*, ószl. *rūdēti se*, óir *saigim* miatt stb.): *capio*: gót *hafjan* «heben». — *clāmāre*: ófn. *hlamōn* — «rauschen». — *clango*: óizl. *hlakka* < **hlanka* «schreien». — *clāudo*: ófriz. *slūta* «schlieszen». — *ciepo*: gót *hlījan* «stehlen». — *clīnāre*: ószl. *hlinon* «lehnen». — *clīnō* «cīngō v. *clāudo*»: kfn. *lenken* (eredetileg: «eine schiefe, schräge Richtung geben»). — *cōnīveo*: gót *hneiwan* «sich neigen». — *cōnor* < **cōvenōr*: ófn. *gi-winnan* «gewinnen». — *curro*: kfn. *harren* «sich rasch bewegen». — *dicāre*: ófn. *zīhan* «zeihen». — *dicāre*: ófn. *zeigōn* «zeihen». — *dūcere*: ófn. *ziohan* «ziehen» (*ad-dūcere*: gót *at-tiūha*, *ab-dūcere*: gót *af-tiūha*). — *ducāre*: ófn. *zogōn* «ziehen». — *errāre*: ófn. *irrōn* «irren». — *ferio*: cizl. *berja* «schlagen». — *forāre*: ófn. *b-rōn* «bohren». — *flugro*: óizl.

blakra «blinken». — *flörere*: holl. *blösen* «blühen». — *fremo*: ófn. *brēman* «brummen». — *fruor* < *frūgrōr: angzs. *brūkan* «brūchen». — *fundo*: gót *giutan* «gieszen». — *coc-fāto*: óizl. *bauta* «schlagen». — *glōcio*: angzs. *cloccian* «klucksen». — *glūbo*: ófn. *klioban* «klieben, spalten». — *gracillāre*: ófn. *krägilōn* «schwätzen». — *grundia*: ófn. *grunzian* «grunzen». — *gustāre*: ófn. *kostōn* «kosten». — *habēre*: ófn. *habēn* (kétes). — *lacio*: ófn. *lucchen* «locken» (kétes). — *laedo*: óizl. *lestā* < *laistān «miszhandeln» < *laizdo. — *lambo*: ófn. *laffan* «lecken». — *langueo*: óizl. *slōkua* «erlöschen». — *tēgo (lex)*: óizl. *tōga* «fortgeben» (*log* «Gesetz»). — *mitto* < *mitō: ófn. *midan* «vermeiden». — *murmurāre*: ófn. *murmurōn* «murmeln». — *pango*: gót *fahān* < *fanhan «fangen». — *ap-pellāre*: gót *spillōn* «verkündigen». — *piscāri*: gót *fiskon* «fischen». — *plecto*: ófn. *flehtan* «flechten». — *racco* < *rācō: ófn. *ruohhōn* «brüllen». — *ir-rito* < *in-roiditō (?): óizl. *reīta* «réizen». — *sallo* < *saldō: gót *saltan* «salzen». — *sapio*: ófn. *int-seffen* «einsehen». — *scrūtāri*: ófn. *scrutōn scrodon* «erforschen». — *sentio*: ófn. *sinnan* < *sinþjan «geben, sinnen». — *sibilare siflāre* < *sneighlā-: gót *swiglon* «die Flöte blasen». — *sileo*: gót *ana-silan* «aufhören, still werden». — *in-solesco*: ófn. *swēlan* «schwellen». — *sperno*: ófn. *fir-spirnit* «stöszt an». — *a-spernāri*: ófn. *spornōn* «mit der Ferse ausschlagen». — *re-stauro*: gót *sturjan* «feststellen», — *con-sternāre*: ófn. *stornēn* «attonitum esse». — *di-stinguo*: gót *stigyan* «stoszen». — *lacēre*: ófn. *dagēn* «schweigen». — *texo*: kfn. *dēhsen* «Flachs brechen». — *tongeo*: gót *pagkjan* «denken». — *traho* < *dhraghō: óizl. *draga* «ziehen». — *vādo*: ófn. *watan* «waten». — *vīso*: gót *ga-weisōn* «besuchen».

NB. E verbalis egyezések részben az umbro-samnit, illetőleg más germán dialektusokban is megvannak.

E nagyszámú és lényegbe vágó partialis egyezések szintén csak azzal a foltével magyarázhatók, hogy az italiai és germán törzsek valamikor egymás szomszédságában tanyáztak, esetleg még közelebbi másnemű összefüggésben állottak (Löw, Germ. Sprachw. 16). Much (Deutsche Stammeskunde² 43) ezt nem igen akarja elismerni: a germán és latin szókincsnek szírinte is feltűnő egyezéseihez csak az következnék, hogy az ita-

liaiak messzebb északra laktak ugyan, de a germánoktól a kelta által elválasztva; az egyezéseknek speciális italo-germán jellege onnan volna, hogy a «közvetítő» kelta megfelelések elvesztek, illetőleg, hogy a gall nyelvet fogyatékosan ismerjük. A kelta «közvetítés» azonban petitio principii, a melyet EBRI fogyatékos argumentumai alapján J. Schmidt (Die Verwandtschaftsverhältnisse der idg. Sprachen 25) valamikor elfogadott, de a melyben ma már oly tekintelyek, mint THURNEYSEN, nem osztakodnak (Hint, Idg. 614). Hogy egyes, ma már speczialis italo-germán egyezések eredetileg a keltával közösek voltak, az nagyon is lehetséges és a hullámelméettel teljes összhangzásban van; hogy azonban az összes italo-germán megfelelések megvoltak a keltában, ez oly föltevés, a mely a felsorolt nagyszámú és fontos nyelvtényekkel bántó disharmoniában van s a melynek a kelta közvetítés hypothesisének megdöltével semmiséle theoretikus jogosultsága nincs. Nem a kelta közvetít az italiai és a germán között, hanem az italiai a kelta és a germán között.

A fönnebb (28. I.) félvetett kérdés ezzel el van döntve: græco-italiai, italo-kelta és italo-germán partialis egyezések csak ugyan vannak. Ez a tény directe bizonyítja azt, a mit számba vehető græco-kelta, græco-germán és kelto-germán priehistoricus megfelelések hiánya indirecte jelzett, hogy az italiai nyelvi szempontból a görög, kelta és germán között áll. Ebből pedig következik, hogy az italiai törzsek történetelőtti időkben valamikor közvetlen érintkezésben voltak a görögökkel, keltákkal és germánokkal, ezeknek egymással való érintkezését meggátolván. Partialis egyezések azért vannak az italiai és a többi centumnyelvek között, mert az előbbi valamennyinek szomszédja volt, s azért nincsenek az utóbbiak között, mert ezek nem voltak egymásnak szomszédnai: az italiai felől kiinduló hullámok környen átjuthattak a szomszédos centum-nyelvek területére, míg a görög, kelta és germán újtálos hullámai szintén átesaphattak italiai területre, de ennek határán túl már nem igen mehettek. Innen az a tény, hogy græco-italo-kelta és italo-kelta-germán egyezések vannak ugyan, de jóval kisebb számban, mint græco-italiai, italo-kelta és italo-germán egyezések.

Az italiai nyelvcsalád helyzete a centum-nyelvek körében

ezzel meg van batározva. Kutatásunk folyamán mellőztük a maczedon és illyr nyelveket, de ezeknek maradványai sokkal sze-gényesebbek s viszonyai sokkal vitásabbak, semhogy vizsgálatuk ez idő szerint pozitív eredményekkel biztathatna. Hogy ez a vizsgálat a most megállapított eredményeket lényegesbben módosítaná, arról szó sem lehet.

III. Az itáliai és a satem-nyelvek.

Ama mély ür ellenére, a mely a gutturalisok folytatásai tekintetében az itáliai mint centum-nyelv és a satem-nyelvek között tátong, már a kutatás teljessége érdekében ajánlatos a köztük levő viszonyt is megvizsgálni. Vizsgálunk föczélja a préhistorikus szomszédság földerítése lévén, elégsgéges megállapítani, miféle összefüggés van az itáliai és egy-egy satem-nyelv, nevezetesen a) a baltoszláv és b) árja csoport között.

a) Italo-baltoszláv egyezések.

Ez egyezések csekély számúak és problematikusak.

Az összes phonetikai egyezések függetlenek lehetnek egymástól. Az egyik az, hogy idg. hetero- és tautosyllabikus *eu* mint *ou* (a baltiban folytatotlag mint *au*) jelentkezik:

lat. <i>novos</i> , o. <i>Nūvellum</i> «Novellum»; ószl. <i>noνъ</i> , por. <i>nawans</i> :	gör. <i>νέος</i> < idg. * <i>newos</i>
lat. <i>tovos</i> , o. <i>tuval</i> «tuwe», u. <i>tuua</i> «tua»; litv. <i>tāvas</i> : gör. <i>τεῦος</i> < idg. * <i>tewos</i>	
o. <i>touto</i> «civitas», marrue. <i>toutai</i> «civitati»; litv. <i>tauta</i> , lett. <i>tāuta</i> «Volk, Land»: gót <i>þiuda</i> «Volk» < idg. * <i>teutā</i>	

A hangváltozás keltni is (óir *nūc*, gall *Novio-dunum* < **novios*, de gót *niujis* < idg. **newios*; óir *tuath* < **tōtā* < **toutā*, de gót *þiuda* < idg. **teutā*), azonban nem öskelta (gall *Nevio-d[unum]*, *Teutomatus*). Az egész egyezés KRETSCHMER (Einl. 99) szerint véletlen.

A másik phonetikai egyezés, a mely azonban csak a balti nyelvekre terjed ki, -kl- < idg. -tl-:

lat. *piāclum*; o. *sakaraklum* «sacrum», u. *pihaklu* «piaculum»; litv. *sekla*, lett. *sēkla* «Same» < idg. suff. *-tlo/ā-

A balti nyelvekben idg. -dl- is mint -gl- jelentkezik, hasonlóan az albánban, de nem a latinban (*sellā* < **sedlā*: gót *sills* «Sitz»).

A kis számú *morphologiai* megfelelések szintén bizonytalannak. Ide való talán az a jelenség, hogy a consonantikus és az i-tövek flexiója nagy mértékben keveredett (lat. *homin-i-bus*, o. *teremn-i-ss* «terminibus»; litv. *akmen-i-ms*, ószl. *kamen-i-mъ*; lat. *mātri-i-bus*; litv. *moter-i-ms*, ószl. *mater-ь-mъ*; lat. *mēns-i-um*; litv. *debes-i-ū*; lat. *gener-i-bus*, *mūr-i-bus*; litv. *debes-i-ms*, ószl. *slōves-ь-mъ*, *mys-i-mu*). De az umberben a cons. tövek az *u*-tövek analogiáját követik (*fratr-u-s*, *homon-u-s*, *karn-u-s*, mint *beru-s*), másrészt a baltoszláv éppen a declinatio terén egy igen fontos pontban, az *m*-casusokban, a germánnal halad együtt (litv. *moterim-s*, ószl. *materimъ*, mint ófn. *muoterum*, de lat. *mātribus* etc.).

Éppen oly kétséges a pron. possessivum analog. képzése:

lat. *meus* < **mejos*; ószl. *mojb*, por. *mais* < **mojos*
o. *tiuum* «tu», u. *tiom* «te» < **t(w)ejos*; ószl. *trojъ*, por. *twais* < **twojos*

A vocalisok színe eltér. A képzés kiindulópontja az idg. loc. **mei*, illetőleg **moi* (cf. ói. *mē*, gör. *μοι*, ószl. *mi*).

Érdekes syntaktikai egyezés, hogy a pron. interrogativum **kʷo*, **kʷi* mind a két nyelvcsaládban átvette az idg. relativum **jo-* (cf. ói. *yás*, gör. *ζε*) functióját (DELBRÜCK, Vergl. Syntax III, 389). De történeti összefüggéssel aligha van dolgunk; tény legalább, hogy az ószlávban a pron. relativum még *iže* (cf. ói. *yó ha*) s hogy a *funetio* átvétele később más idg. nyelvekben is egészen önállóan bekövetkezett (BRUGMANN, KvglGr. 661), sőt a nem-idg. nyelvekben is ismeretes (JACOBI, Comp. u. Nebensatz, 34).

Lexikális egyezéseket KRETSCHMER (Einl. 146) állított össze. Az egész nom sok, s már ezért sem bizonyithat sokat. Jelentősebb, hogy verbalis egyezésekben elég hosszú jegyzéket lehet összeállítani. KRETSCHMER a következőket hozza föl:

mentīri: por. *mentimai* «wir lügen». — *dormīre*: ószl. *drēmati* «schlummern». — *glūtīre*: ószl. *po-glūtati* «verschlingen». — *splendeo*: litv. *splendžiu* «leuchte».

Ezekhez járulnak még a következők:

aperio, operio < **ap*, **op-veriō*: litv. *āt-veriu* «öffne», *uz-veriu* «schliesse». — *avēre* < **havēre*: litv. *žavēti* «zaubern», eredetileg «anschreien, besprechen» (kétes). — *baubor*: litv. *baubti* «brüllen». — *calēre*: litv. *szilaū* «wurde warm», präs. *szylū*. — *carināre*: lett *karināt* «necken». — *carpo*: litv. *kerpū* «schieren». — *ex-cello* < **celiō*: litv. *kitnōju* «hebe hin und her». — *cēvēre*: ószl. *kyvati* «wackeln, schütteln» (kétes). — *emo, ēmī*: litv. *imū*, *ēmiaū* «nehme». — *ēst*: litv. *ēst*, ószl. *jastu*. — *fareo, favere*: ószl. *goveja, govti* «religiöse vereri, venerari». — *figere*: litv. *dýgti* «keimen», voltaképpen «hervorstechen». — *fodio, fōdi*: ószl. *boda*, *basť* «stechen». — *for* < **fajōr*: ószl. *baja* «fabulor», litv. *baju* «frage wonach». — *ingruo*: litv. *grīurū* < **grīurū* «stürze ein». — *haereo*: litv. *gaisztū* *gaiszai* «zaudern» (gót *us-gaisjan* «erschrecken»?). — *hio* < **hiājō*, *hiāre*: litv. *ziōju*, *ziōti* «den Mund aufsperrten». — *jocor* < **jocājōr* (*jocus*): lett *jökāju* «scherze» (*joks* «Scherz»). — *labāre, labi*: lett *lābōtēs* «schleichen». — *liceo*: lett *likstu, liku*, *likt* «handelseins werden» (kétes). — *meāre*: cseh *mijeti* «präterire» (? 1. WALDE s. v.). — *mingo*: litv. *mēžu mīšti*. — *moveo*: litv. *mānu* «auf-, anstreifen». — *mūtāre*: lett *mētōt* «anstauschen». — *ninguit*: litv. *sniňga*. — *nūbo*: ószl. *snubiti* «lieben» (kétes). — *pandere*: litv. *spandyti* «spannen» (kétes). — *pario*: litv. *periū* «brüte». — *pario*: litv. *piāuju* «schnaide, mähe, schlachte». — *pēdo* < **pezdō*: szlov. *pezdēti* «pedere» (a gör. *βέδω* < **brdēō*). — *com-, ex-pilāre*: lett *spilēt* «klemmen, zwicken». — *plango*: lett *plāku* «werde flach, falle platt hin» (de perf. *planxi*: gör. *ἔπλαξις*). — *pludo*: litv. *plōju* «schlage, klatsche» (kétes). — *pulpo*: litv. *plopiū* «plätzchere, rausche». — *reor*: litv. *rōju* «schichte» (kétes). — *repere*: litv. *repiliati* «kriechen». — *ringor*: ószl. *regnati* «hiscere» (és gör. *ῥίγνω, ῥίγνω*?). — *scateo*: litv. *skasti* «springen», *su-skatē* «hüpfe auf». — *seneo*: litv. *senēju* «werde alt». — *supāre, dis-sipāre*: ószl. *sipati* «fundere» (kétes). — *in-stīgāre*: litv. *stīgau*, -oti «an einem Orte ruhig verweilen» («stecken bleiben»). — *torpēre*: ószl. *a-tr̥ipēti*

— *erstarren*. — *ululo* < **ululājō*: litv. *ululōju* «rufe, jauchze». — *vēnārī*: litv. *vainōti* «schmähen», ószl. *povināti* «unterwerfen» (kétes). — *vibrāre*: litv. *vīvuroti* «wedeln». — *vult* < **vēlt*: litv. *pa-velt*.

Ez sok is, kevés is: sok, ha az összes lexikális egyezéseket ösrégi vagy köz-idg. szókincs véletlenül megmaradt folytatásának akarnák tekinteni; kevés, ha az egyezések többi kategorialnak kétséges és fogyatékos mivoltát nézzük. KRETSCHMER mentsúta, hogy lexikális egyezések ösrégi kereskedelmi összeköttetéseken alapulhatnak (mint *aurum*, sab. *ausum*: litv. *duksas*, por. *ausis*; *album*, umbro-samu. **alfum* sc. *plumbum*: litv. *alcas*, por. *alvis* «Zinn», szláv *olovo* «Blei, Zinn»; SCHRADER, Sprachvergl. u. Urg. II. 41, 97) — e nagyszámú verbalis egyezésekre természetesen nem alkalmazható. Annyi bizonyos, hogy az italini és a balto-szláv törzsek közvetlen szomszédsági érintkezésben nem lehettek: köztük okvetetlenül nyelvhatárnak kellett lennie. Ez a nyelvhatár azonban aligha volt absolut: míg ugyanis a szláv kétségvélű az indo-íráni esoporthoz közeledik (v. ö. HIRT, Idg. 588), addig a balti dialektusok jóval közelebb állnak az italiaihoz (a mennyiben pl. megőrzik a diphthongusokat, a szóvégi *s consonant stb.*), sőt talán az összes itt tárgyalt centum-nyelvek között az italiaihoz állnak legközelebb. De akkor a balti törzseknek geographiaiulag is közelebb kellett esniük az italiaiakhoz. Ha már most szomszédok még sem voltak, ez annyit tesz, hogy közöttük egy harmadik nép vagy népek (a thrako-phrygek?) tanyáztak még s ezek közvetítették a számba vehető egyezésekét, a melyek e szerint nem voltaknak véletlenek, hanem közvetített hullámok. Kiegészítésül megjegyzendő, hogy ez a harmadik nép a germán nem lehetett, mert a germán és a lituszláv között semmi közelebbi rokonság nincs (HIRT, Z. f. d. Ph. 29, 303 és idg. 590—591).

b) Italo-árja egyezések.

KRETSCHMER (Einl. 125 et seqq.) a hullámelmélet hivinek nagy megdöbbenésére italo-(kelta-)árja egyezéseket állított össze. Hogyan áll ezekkel a dolog?

Megjegyzendő mindenek előtt, hogy partialis *phoneticai*

egyezések egyáltalában nincsenek: e részben az italiai és az árja igen messze esnek egymástól.

Morphologial egyezések KRETSCHMER szerint igen nagy számban vannak, de néztem szerint részben biztosan, részben valószínűleg semmit sem bizonyíthatnak. Íme a részletek:

Az idg.-ban az o-töveknél egyedül jogosult d-abl. sg. az italiaiban és az Avesta névtelen idiomájában mindenféle töveken megjelen (pl. lat. *praídād*, *loucārid*, *magistrātūd*, *cooled*, o. *toutad*, *slaagid*, *ligud*, *tanginud*; av. *zaoðrayat*, *garōit*, *vaphaot*, *apat* etc.). A t-abl. azonban csak az ifjabb avestában fordul elő, mik a gāθák dialektusában még csak az idg. gen.-abl. synkretistikus casusa szerepel (l. BARTHOLOME, Vorg. 119, 213 et seqq.). Az egyezes tehát bámulatos véletlen, de kétségekívül véletlen.

Specziális italo-árja egyezés a 1. pers. pron. dat. sg. képzése:

lat. <i>mihī</i> , <i>mihei</i> , u. <i>mehe</i> < ital. * <i>mehei</i> < idg. * <i>meǵhei</i>
ói. <i>máhya</i> , <i>máhyam</i> < idg. * <i>meǵhje</i> , * <i>meǵhjom</i>

A punctum saliens a medialis aspirata, a mely az óindben a nominativusban is előfordul (*ahám*), a melylyel azonban az európai nyelvekben media áll szemben (*ego* etc.). — Ez az egyezés azonban nem oly jelentős, mint első tekintetre látszik. A felsorolt alakokban ugyanis minden bizonynal egy particula lappang, a mely palatalis *gh*-val kezdődik: ói. *hi*, av. *zī* etc. (v. ö. BRUGMANN, KvglGr. 848 §). E palatalis *gh*-val ugyanelek pronomina mögött velaris *gh* versenyez (cf. ói. *táva gha*, *tvá ha*), a mely velaris *g* mediával váltakozik (cf. gör. *σύγις*, gót *þuk*, litv. *tu-gu*; BRUGMANN, ibid. 851 §). Föltehető tehát, hogy a palatalis *gh* is váltakozott a palatalis *g* mediával, nemesak a nominativusban:

lat. <i>ego</i> , gör. <i>ἐγώ</i> , gót <i>ik</i> < idg. * <i>e-ǵhō</i>
ói. <i>ahám</i> ; av. <i>azəm</i> , óp. <i>adam</i> < idg. * <i>e-ǵhom</i>

hanem egyebütt is. Ha tehát az idg.-ban nagy számban voltak *g(h)*-val és *g(h)*-val kezdődő particulák a pronominalis kategóriák kiemelésére, akkor semmi fölfűnő sincs benne, ha egy ilyen *gh*-val kezdődő particula az italinban és óindben idg. **me* mögött jelentkezik — kivált, ha a rá következő hangelemek különböznek is.

A számnévi egyezések között szerepel a következő multiplicativum:

ói. *catiúr*, av. *caðruš*; lat. *quater*

De az ói. *catiúr* másképpen van képezve, mint av. *caðruš*; az av. es latin szó közös alapalakja BRUGMANN (KvglGr. 372) szerint **kʷetrus*, de ennek ellenmond lat. *quadru-pēs*. Ettől eltekintve az *s*-multiplicativum közidg. (54. 1.), úgy szintén a **kʷetrū-* basisforma is (cf. gör. *τετράτετα* < **kʷtrū-*, kfn. *rūte* «Viereck» < ófn. **hrūta* < **kʷtrūtā* gall *Petru-corii* «Périgueux», litt. «quatre bataillons»).

Meglepően egyeznek azonban a «3» és «4» töszámnevek nönemű alakjai:

ói. <i>teora</i> < * <i>tis(o)res</i> ; ói. <i>tisrás</i> , av. <i>tisarō</i> «3»
ói. <i>cetheoir</i> , <i>cetheora</i> < * <i>kʷetes(o)res</i> ; ói. <i>cátrasras</i> , av. <i>ca-tanrō</i> «4»

Az egyezés kelto-árja, a melynek az italiaiban semmi nyoma. Tekintettel arra az igen szoros összefüggésre, a mely a kelte és az italiai között van, föltehető, hogy a megfelelő italiai alakok elvesztek. De akkor egyebütt annál könnyebben elveszhettek, vagyis a kerdéses képzés valaha közidg. lehetett.]

A verbalis flexióban jelentkező *r*-typus határozottan italo-kelta, a mely az árja *r*-typussal szorosabb összefüggésben nincs: csak a képzés kiindulópontja, az *r*-suffixum, közös az árjával, de ez is közidg. lehetett (47. 1.).

Olyan infinitivusok, mint lat. *agi* = ói. *nir-ájē*, valószínűleg a görögben is vannak (36. 1.).

A perfectum-reduplicatio vocalisa az italo-keltában és árjában *i*- és *u*-basisoknál *i* és *u*:

lat. <i>scicidī</i> , ói. <i>giuil</i> «adhæsit» < * <i>gigile</i> ; ói. <i>cichidē</i>
lat. <i>tatadī</i> , ói. <i>ro chuala</i> «audiui» < * <i>kuklova</i> ; ói. <i>šušráva</i>

Az óitaliaiban azonban a reduplicatio vocalisa még mindenütt *e* volt, a mint ez kitünik az archaikus latinságból (*pepuñi*, *ecurri* etc.), valamint az umbro-samnitiból (u. *dersicust* < **de-dic-ust* «dixerit», *pepurkurent* «rogaverint»). Legfölebb tehát kelto-árja egyezsről lehetne szó. De a jelenség az árjában is

relative késői újképzésnek látszik, v. ö. ói. *babbáva*, *babbāu* (PISCHEL, KZ. 41, 184), de av. *bwāra* < **buvāva*; ói. *sasūva*, de *sušuvē*; ói. *śasayānās*, de *śisyē* etc.; a kelte viszonyok homályosak (BRUGMANN, Grr. II, 1247). Legtansúcsosabb az *i*- és *u*-reduplicatiós perfectumokat az egyes idg. nyelvek külön fejleményeinek tekinteni. Hogy mily mérvben harapózott el e téren az analogia, mutatja a gót, a melyben az *r* és *ü* előtt egyedül jogosult *e vocalis* (*raírōp*, *haíhái*) kivétel nélkül mindenütt megjelen (*skaískáip*, *faiſāh*, *laílöt* etc.).

A lexikális egyezések körébe megy át a következő egyezés:

lat. *crēdo*, óir *cretim*; ói. *śrád-dadhāmi* «glaube, vertraue».

E compositum azonban minden esetre csak a kérdéses nyelvek külön életében jött létre. Az alapul szolgáló szó-complexum elemei az árjában még egymástól elválasztva jelennek meg: így az óindben Rgv. 2, 12, 5 *śrád asmāi dhatta* «glaubet an ihn», valamint az avestában Yt. 9, 26 *yā mē daēnam . . . zras-ēa dāt* «dass sie an meine Religion . . . glaube». Az av. *zras-dā* azért is instructiv, mert az első tagban nem **srad-* (= ói. *śrdd-*), hanem **zrad-* (cf. *zrəd-* = ói. *hyd-* «Herz»), tehát egészben más szó jelentkezik. Azonkívül az ói. szó alapalakja: **kredz-dhē* «Vertrauen setzen», a latin és óir szavaké: **kredz-dō* «Vertrauen schenken» (v. ö. BRUGMANN, Grr. I², 670, 691. SOMMER, Hb. 251). Az egész egyezés tehát csak azt bizonyítja, hogy voltak oly compositumok, a melyeknek első tagjában a **hered* basis szerepelt (v. ö. még ói. *śrat-kryōti*, *śrat-karōti* «sichert zu, verbürgt»).

A lexikális egyezések száma elég tekintélyes (KRETSCHMER, Einl. 126—137). Az alább következő gyűjteményben a speciális *verbalis* egyezések vannak összeállítva:

avēre: ói. *avati* «freut sich, hilft» (kétes). — *apiscor*: ói. *āpnōti* «erreicht». — *bibo* < **pibō*: ói. *pībati*; *falisc*. *pipafō*: cf. ói. 3. pl. *pipatē*. — *caedo*: ói. (*s*)*khidāti* «stöszt, drückt, reiszt». — *cado*: ói. *śādati* «fällt ab, fällt aus» (kétes). — *calleo*: ói. *kalýati* «bemerkt». — *candeo*, *ac-cendo*: ói. (*s*)*cand-euchten*», intens. *cāni-ścadat*. — *censeo*: ói. *śasayati* «lässt aufsagen». — *cillo*: ói. *khēlati* «schwankt» (kétes). — *clueo*: ói. *śravāyati* «lässt hören» (kétes). — *crepo*: ói. *kīpatē* «jam-

*mert». — *cupio*: ói. *kūpyati* «wallt auf, zürnt». — *in-dulgeo*: ói. *drāghayati* «verlängert, zieht in die Länge». — *findo*: ói. *bhīnatti* (3. pl. *bhīndāti*) «spaltet». — *fungor*: av. 3. pl. *bun-jānti* «befreien, retten». — *gīasco*: ói. *jriyati* «stürmt an, läuft an». — *gradior*: av. *aiwi-gorōdhami* «ingredimus» (BARTHOLOMÆ, AirWb. 514). — *hirrio*: ói. *ghurghurāyatē* «saust, surrt» (kétes). — *horreo*: ói. *hřsyati* «starrt». — *enus*. *harṣāyati*. — *jubeo*, *joubeo*: ói. *yōdhāyati* «setzt in Bewegung». — *jungo*: ói. *yunākti*, *yuñjati* «schirrt an, verbindet». — *juvo* < **jovo*, *falisc*. *喬rent*: ói. 3. pl. *impt. vi-yavanta* «getrennt, beraubt werden». — *libet*, *lubet*: ói. *lubhyati* «empfindet heftiges Verlangen». — *luceo*: ói. *rōcāyati* «lässt leuchten, beleuchtet». — *medeor*: av. 3. pl. *impt. vi-mādāyanta* «mederi». — *mergit*: ói. *majjati* «taucht unter». — *moenio*, *mūnio*: ói. *mīnōti* «befestigt, gründet». — *mordeo*, *mōrđi*: ói. *mardayati*, *mamarda* «drückt, zerdrückt». — *moriōr*: av. *miryeite* «stirbt». — *noceo*: ói. *nāśāyati* «macht verschwinden». — *no* < **snājō*: ói. *snāyate* «badet sich». — *pendo*: ói. *spandatē* «zuckt». — *pingo*: ói. *pīsati* «schmückt». — *pīsō*: ói. *piñāsti* (3. pl. *piñānti*) «zerreibt». — *posco*, *poposcī*: ói. *prēchāti*, *papracha* «fragt». — *potior*: ói. *pātyatē* «ist Herr über etwas». — *rabio*: ói. *rābhatē* «erfaszt, hält sich fest» (kétes). — *rādo*, *rōdo*: ói. *rādati* «kratzt, nagt». — *rīdeo*: ói. *vridyāti* «wird verlegen, schämt sich». — *rumpo*: ói. *lumpdti* «zerbricht». — *scalpo*: ói. *kālpatē* «wird geordnet». — *scāndo*: ói. *skāndati* «springt». — *scindo*: ói. *chinātti* (opt. *chiudēta*) «schniedet ab, spaltet». — *dis-sipo*: ói. *kīpāti* «wirft, schleudert» (kétes). — *sooo* < **svenō*: ói. *svanati* «tönt, schallt». — *specio*: av. *spasycīi* «spähst». — *tendo*: ói. *tandatē* «lässt nach, ermattet». — *torqueō*: ói. *tarkāyāmi* «vermute, sinne nach» (kétes). — *di-vido*: ói. *vidhyāti* «durchbohrt». — *vīeo*: ói. *vīyāti* «windet, wickelt». — *unguo*: ói. *anākti* (caus. *añjīyati*) «salbt».*

Az italo-árja egyezések nagyjában oly jellegük és értékük, mint az italo-baltosziáv egyezések s nyilván hasonló elbirálás alá is kell esniük. KRETSCHMER, aki nagy fontosságot tulajdonított nekik, de az italo-árja szomszédság fölvételeitől mégis visszariadt, a hullámelmélet megmentése végett ahhoz a föltéveshez folyamodott, hogy egy nyugati idg. törzs ósi székhelyéről felkerekedve az idg. nyelvterület szélső keletére vetődött s az ottani

népekkel egybeolvadt (Eml. 142). Ez a foltevés azonban bajosan egyeztethető össze azzal a nézetével, hogy az indogermánok elterjedésének területe a Francziaországtól Iránig terjedő hosszú keskeny csík (ibid. 63), mert ez esetben az ő nyugati indogermanjainak az összes közbeeső népeken keresztül kellett volna útát vágniuk. Ezen persze még lehet segíteni — azzal a foltevessel, hogy az árjak eredetileg messzebb nyugatra Európában, az italiaiak és kelták pedig messzebb keletre tanyáztak s később aztán az előbbiektől később körülölelték. Így HIRT is most az italiaiak és kelták őshazáját «meglehetős messze keleten» hajlandó keresni s mint párhuzamos jelenségekre a gótok és longobardok vándorlásaira és ősi székhelyeire utal. SCHRADEK nem tud megbarátkozni a vándorlás gondolatával s arra hivatkozik, hogy a græco-árja egyezések száma nagyobb, mint az italo-árja egyezéseké s így az italo-árja és græco-árja egyezések *relativ* viszonya olyan marad, mint a minőnek J. SCHMIDT elmélete szerint lennie kell (Sprachvergl. u. Urg. 170—171). De ez az elmélet éppen ezen a ponton igen gyöngé: a græco-árja egyezéseknek semmi különösebb fontosságot nem lehet tulajdonítani (HIRT, Idg. 589), a lexikális egyezések kategoriája pedig magában véve igen csekély értékű. A mint a görög nem volt közvetlen érintkezésben az árjával, azonképpen az italiai sem: az italo-árja egyezések éppen oly közvetített hullámok, mint az italo-baltoszláv egyezések. A græco-árja és italo-árja lexikális egyezések nagy számának pedig az az egyszerű magyarázata, hogy mind a három nyelvcsalád irodalmi emlékei az egész indogermánságban a legregiebbek s jóval a Kr. előtti időkbe mennek vissza, mig a baltoszláv nyelvemlékek a legifjabbak közé tartoznak s jóval a Kr. utáni időkből valók. Ily körülmények között az italo-baltoszláv lexikális egyezések, noha számban nem haladják meg az italo-árja egyezésekét, nagyobb súlyjal esnek a latba, mint emekek.

Hátra volna még az italiai és a többi satem-nyelvek (örmeny, albán, thrako-phryg) egymáshoz való viszonyának vizsgálata. E vizsgálatról egyelőre részint e nyelvek zilált állapota miatt, részint kellő autopsia és a szükséges előmunkálatak hiányában le kell mondaniom. De a mennyire a dolgok állását megitélhetem, meg vagyok győződve, hogy az esetleges érintkező

pontok száma a legkedvezőbb esetben minimális lesz s a kutató csak negatív eredményeket fog megállapítani.

Az italiai és a satem-nyelvek egymáshoz való viszonyát a fönnebbiek alapján úgy lehet formulálni, hogy partialis egyezés — a mennyiben tényleg van közöttük — kevés van, ez a kevés is kétséges jellegű s — a mennyiben nem véletlen, illetőleg nem idg. közkincs — közvetítő retortán ment át: az italiai és a satem-nyelvek között nyelchatárnak kellett lennie, a mi teljes összhangzásban áll azzal a fölebb megállapított körülménnyel, hogy az idg. nyelvek ketélesen elválasztott dialektus-csoportra. A centum- és satem-nyelvek csoportjára oszolnak. Ez a nyelvhatár eredetileg nem volt áthághatatlannak — olyan t. i., hogy a két rendbeli dialektusok között minden összefüggés lehetetlen volt volna, de idővel azzá vált: azok a centum- és satem-törzsek (illyrek, thrako-phrygék etc.), a melyek a két nyelvterület hullámait egy ideig közvetítették, idővel kivándoroltak, a minek absolut nyelvhatár lett a következménye. Ez az oka, hogy a tárgyalt centum-nyelvekben gutturalisok helyett soha és sehol sem jelentkeznek spiransok, a melyeket pedig szomszédsági érintkezés mellett vární kell. A centum-nyelvek tehát a közéjük beékeltek italiaival együtt teljesen elszigetelődtek a satem-nyelvektől.

BEFEJEZÉS.

Az italiai törzsek ősi hazája.

Ha a fölebb megállapított nyelvi eredmények megállják a helyüket, az italiai törzsek történetelőtti időben a satem-nyelvű népektől éles nyelvhatárral voltak elszigetelve, illetőleg a kelták, germánok és görögök köze beékelve. Ezen eredmények alapján kísérletet lehet tenni az italiai törzsek ősi hazájának meghatározására.

Az italiai őshaza problémája természetesen összefügg a hypothetikus indogermán ősnép eredeti lakóhelyének kérdésével. Valamikor azt hitték, hogy az indogermán népek ősi hazája Ázsiában van; szóba került nevezetesen India, Mesopotamia, Baktria, főképpen a Pamír fönnsíkjá, Armenia, a Kaukázus, sőt

Szibéria. Az ázsiai eredet utolsó neves védője, Joh. SCHMIDT, arra akart építeni, hogy az idg. nyelvű népek decimalis számrendszerében a babylonai duodecimalis, illetőleg sexagesimalis rendszer nyomai mutathatók ki. Ezek a nyomok tényleg megvannak (v. ö. pl. ófn. *einlif* «11», *zwelif* «12», de *drizehan* «13», öi. *cavārisāt* «40», *pañcásat* «50», de *ṣaṣṭiṣ* «60» etc. SCHRADER, Reall. s. v. Zahlen. HIRT, Idg. 534, 747); de az ösrégi hatalmas sumero-akkad-babylonai kultúra nem szoritkozott Mesopotamiára és környékére, hanem mindenféle közvetítő csatornákon keresztül igen messzire eljutott, így pl. Indiába, s tehát igen könnyen eljuthattott Európába is. Manapság általánosan az a nézet van elfogadva, a melyet LATHAM hangoztatott először, hogy t. i. az idg. nyelvű népek eredeti lakóhelye Európában keresendő. Mivel az idg. nyelvű népek túlnyomó többsége Európában van, az őshaza kérdésében elfogulatlannul nézve a dolgot, már a priori e foldrésznek keilett volna tekintetbe jönnie. Európa határain belül az idg. őshaza helyének meghatározására a nyelvtudomány, állat- és növény-geographia, anthropologia és prehistoriai archaeologia segítségével igen szellemes kísérletek tortentek (l. ezeket SCHRADER, Sprachvergl. u. Urgeschichte I^o, 85—129. Reall. s. v. Urheimat. HIRT, Idg. 176—198. 617—625). Ezeket a kísérleteket itt reprodukálni es részletezni félősleges és lehetetlen. Nagyjában a következő dilemma előtt állunk: a Fekete-tenger vagy a Keleti tenger partvidéke. Kellő autopsia hiányában vakmerőség talán ebben a kérdésben állást foglalni, de még sem fojthatom el azt a meggyőződésemet, hogy nevezetesen az archaeologai és anthropologai kutatók szálai inkább észak felé vezetnek. Igen valószínűnek látszik, hogy északi Európában már a paleolithban «árja» törzsek laktak s hogy az «árja» és tágabb értelemben az egész kaukázusi faj őshazája Skandinávia. WILSER, aki először hangoztatta ezt a hypothesiszt, legújabban is (Stammbaum der idg. Völker u. Sprachen, 28) úgy vélekedik, hogy az északi-európai race, a *Homo europaeus*, az összes idg. népek törzsfaja, a skandináviai félszigetről indult ki, ahol a jégolvadás óta le volt települve, s folytatja a *Homo priscus* faját, a mely a paleolith folyamán főleg Európa nyugati részében élte. Egészen így nyilatkozik többek között DRIESMANS (Der Mensch der Urzeit, 42): a francia rénszarvas-vadászok faja, a race de Crô-Magnon, az

európai kultúrnépek ősi faja, a jégkorszak végén a középeurópai melegebb klima elől menekülő rénszarvast észak felé követte és Skandináviában fehér bőrű és szöke hajú fajjá fejlődött (az észak felé vándorlást illetőleg v. ö. még HÖRNES, Urg. der Menschheit, 45, 60. SOPHUS MÜLLEN, Urg. Europas 16). Ez a faj nem származhatott Ázsiából vagy Afrikából, mert itt a mai napig sincs hozzája fogható fejlett race (v. ö. RANKE, Diluvium u. Urmensch 141—144) s ha tehát európai földön nem jött létre, legföllebb sokkal északibb, ma már lakhatatlan, orok jég alá temették vagy a tenger árjától elborított vidékekről vándorolt be, a mint TILAK ind tudós és nyomában mások csak ugyan az északi sarkvidéken keresik az idg. őshazát (l. BIEDENKAPP, Der Nordpol als Völkerheimat 1906). Igaz, hogy északi Európában a paleolithnak minden nyoma hiányzik, de a Jütland és Seeland partjain előforduló u. n. konyhabuhulladekok (kjökkennöddinger) tanúsága szerint az idősebb neolithban, a Kr. e. 4. évezred folyamán, már biztosan éltek e tájakon emberek — hogy indogermánok-e azt persze nem állithatjuk, de mereven nem is tagadhatjuk. Ha a paleolith és a neolith között csak ugyan áthidalhatatlan kulturális ür tátongana, ez a «hiatus» aligha magyarázható máskeppen, mint hogy a paleolith emberfajt új idegen race váltotta föl, t. i. az indogerman (BIEDENKAPP, l. c. 166). Mindez persze csak lehetőség, a melyet éppen oly bajos bizonyítani, mint ezafolni, de az ifjabb neolithban már foszladozni kezd a kód: az összehasonlító nyelvtudomány által megállapított ősidg. kultúra archaeologai szempontból nagyban és egészben a neolith czölopépitmények kultúrájának felel meg. Ez a kultúra minden valószínűség szerint egészen eredeti s nem keleti befolyás alatt jött létre, mint eddig általánosan folttettek (MUCH, Die Trugsiegelung orientalischer Kultur in den vorgesetzten Zeitaltern Nord- u. Mittel-Europas 1907), s az északi germán vidékekről, jelesül Skandináviából származó nagyszámú neolith maradványok «árja», nevezetesen germán lakosoknak tulajdonítandók (HÖRNES, Urg. der Menschheit 72). Az idg. őshaza kérdése általában szorosan össze van forrva a germán őshaza kérdésével. A germánok legrégebb meghatározható székhelye valószínűleg az Elba és Odera alsó es közepű köze: Schleswig-Holstein, Mecklenburg, Előpomerania és Brandenburg (BREMER,

Ethnographie der germ. Stämme 62) — tehát a Keleti-tenger déli partvidéke. Ide azonban minden bizonynal a Keleti-tenger északi partjáról jöttek át, mert a bronzkorban már biztosan, a neolithban pedig minden valószínűség szerint germánok laktak a dán szigeteken és Skandináviában (MUCH, Deutsche Stammeskunde 23—29). De akkor a logika törvényei szerint, mint WILSER (l. e. 6) mondja, a többi indogermán népek öshazáját is a vidékeken kell keresnünk. A neolith óta megvan a kulturhistoriai folytonosság: hogy a fémkor elején az indogermánok még mindig összefüggő tömeget képezték, azt mutatja ói. *ayas*, av. *ayah*, lat. *aes*, gót *aiz* < idg. + *ajos* «réz» v. «bronz», v. mind a kettő (SCHRADER, Sprachvergl. u. Urg. II°, 58—75, 117. DRIESMANS, l. c. 74. MUCH, Deutsche Stammeskunde 18), valamint a gör. *πέλεκυς*, ói. *parasúš* «fejsze», a mely szó nem más, mint a sumer *balug*, assyr *pilakku* (KRETSCHMER, Einl. 107). — Szóval: az indogermán népek szétozönlésének középpontja (vagy legalább egyik középpontja) a Keleti-tenger partvidéke, minden valószínűség szerint Skandinávia. Összhangzásban van ezzel, hogy a germánok s velük együtt a többi centum-népek a történelem hajnalán jóformán összefüggő területen laknak Európában, míg a satem-népek Közép-Európától Indiáig szerteszétszórva és többé-kevésbé elszigetelve jelentkeznek.

A mi mármost az italiaikat illeti, semmi kétség benne, hogy az apennini félszigeten nem autochthonok — italiaikon itt idg. nyelv és kultúra hordozóit értve. Mert nyelv és race az apennini félszigeten éppen úgy ellentétben van, mint pl. Hindusztánban — s nyilván ugyanazon okból. Indiában a bevándorló árja az autochthon negroid bennszülöttekkel, a dravidákkal és kolárákkal való keveredés folytán lett azzá, a mi manapság: kistermetű, gyöngé, többé-kevésbé sötétszínű hinduvá (SCHLAGINTWEIT, Indien I^o, 39—61); hogy mi volt eredetileg, azt ma is mutatja még a magasabb rendű kasztok (ói. *váruas* «colour, caste!») világosabb színe (a védikus periodus föistene, Indra, még hatalmas szöke óriás). Éppen ilyen somatikus átalakuláson lehetett át a bevándorló «árja» race Italiában, mert a történeti rómaiak testi és szellemi complexio tekintetében annyira elütnek a keltáktól, germánoktól és görögöktől, a mennyire hasonlitanak az utóbbiak egymáshoz: a régi kelták és germánok

magas termetű, dolichoképal, szöke egyének, éppen ilyenek lehettek az óskori görögök (SCHRADER, Reall. s. v. Körperbeschaffenheit), míg a rómaiak alacsony termetűek és sötéthajúak. Ily körülmények között egészen elfogadható az a féltevés, hogy az apennini félsziget ókorai lakosai anthropologialag voltaképpen Európának pra-indogermán lakosságát folytatják, a melynek ronesai a ligurok, pelasgok, iberek stb., a mely Italiában a Po mentén talált szárazföldi ezőlőpépítményeket (terramara) emelte s a melyet csak a bevándorlott «árja» vérű italiaik tettek az idg. nyelv és műveltség részeseivé (DRIESMANS, l. c. 131). Bar mint álljon ez a dolog, az italiaik bizonyosan bevándoroltak az apennini félszigetre. Ebben az esetben természetesen csak észak felől jöhettek (mint utóbb a gallok, gótok és longobardok Italiába, vagy mint a görögök a Balkán-félszigetre, ahol a kora-történeti vándorlások ugyancsak déli irányban mentek végbe) — és pedig északkelet felől, mivel az apennini félsziget északnyugat felől jóformán megközelíthetetlen s azonkívül e tájon a ligurok ósrégi időtől fogva autochthonok. Hogy honnan jutottak az apennini félsziget északkeleti részébe, azt mutatják a partialis egyezések, a melyek értelemben az italiaiknak a keltákkal és germánokkal kellett érintkezniük. Hirt (Idg. 163). Cseh- vagy Morvaországra gondolt. Az italiaik itt tényleg érintkezésben lehettek a keltákkal, a kik ósrégi időtől fogva laknak déli, közep és északi Németországban, de a germánokkal aligha. Tekintettel egyresem arra, hogy számba velülni kelta-germán egyezések nincsenek s így a kelta-germán történetelőtti szomszédság semmiképpen sem valószínű, és másrészről arra, hogy az italo-germán egyezések italo-germán szomszédsági érintkezés féltevését követelik, az italiaik öshazáját messzebb északra kell helyezni: az Elba és Odera közébe, ahol északra a germánokkal, nyugatra a keltákkal, délre a görögökkel s keletrre talán az illyrekkel voltak tözsomszédságban.